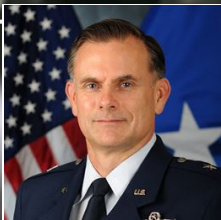

ئۇيغۇرلار

The Uyghurs

ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە مەۋجۇدىيىتىنىڭ ژۇرنىلى
The Magazine of the Uyghur Culture and Survival

مەخپىي ئۇرۇش

1

ئۆلكە تارىخى

118

فاشىزم
ئىجرائاتچىسى

50

ئۇيغۇرلار

ئايلىق ئۈنۈمىر سال ژۇرنال

ئۇيغۇرلارنىڭ ۋەتىنى قەدىمىدە دۇنيا مەدەنىيەتلىرىنىڭ ئۇچراشقان مەدەنىيەتلىرى مەركىزىدۇر. ھالبۇكى، بۇ يەردىكى ئاساسى ئېقىم مەدەنىيىتى يەنىلا ئەزەلدىن شۇ جايدا ياشاپ كەلگەن ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيىتىدۇر.

باش مۇھەررىر: ئۇيغۇر كۆكتارت

مۇھەررىرلەر: ھېكمەتیار ئىبراھىم

ئۆتكۈر ئالماس

چىقارغۇچى ئورۇن:

ئۇيغۇر پروجېكتى فوندى (UPF)

www.uyghursfoundation.org

ژۇرنالنىڭ نەشر ھوقۇقى:

ئۇيغۇر پروجېكتى فوندىغا تەۋە.

مەنبەسى ھەققىدە ئىزاھات بېرىلگەن قىسمەن

ئەسەرلەردىن باشقا بارلىق ئەسەرلەرنىڭ نەشر ھوقۇقى

بۇ ژۇرنالغا مەنسۇپ.

6 009800 461091 >

مۇندەرىجە

خەلقئارا ۋەزىيەت

56 خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى
يۈرگۈزگەن ئىرقىي قىرغىنچىلىق

مىسىلىز ئويىنىش

63 تېلېۋىزور كۆرۈشنىڭ بالىلارغا
بولغان زىيىنى
فاشىزم ئىجرائاتچىسىنىڭ
ئۆزىنى ئاقلىشى
ئىرقىي قىرغىنچىلىق ۋە
90 ئۇرۇش پىسخولوگىيىسى
ۋاقىت باشقۇرۇشتىكى مۇھىم
98 پىرىنسىپلار

مەدەنىيەتتىمىز ۋە ئىسلام

42 ھەدىس ھەققىدە بەزى بايانلار

خىتاي تەتقىقاتى

مەخپىي ئۇرۇش

ساغلاملىق

108 مېڭىش ۋە ساغلاملىق
70 ئەسلىملىرىمىز بىزنى ئالدىغان
چاغدا

ھۈلىستان

ئىلىم يولۇچىلىرى ئۈچۈن
تەۋسىيەلەر

تارىخ ۋە بىز

81 تۇرپان، پىچان ئۇيغۇرلىرىنىڭ
جۇڭغارلارغا قارشى
كۈرەشلىرى
پولات قادىرى ۋە ئۆلكە
تارىخى
ئازتەك ئىمپېرىيىسى ۋە
112 ھالاكىتى

HOW CHINA TOOK OVER
WHILE AMERICA'S ELITE SLEPT

مەخپىي ئورۇن

STEALTH

WAR

روبېرت سپالدىڭ

GADIER GENERAL
RT SPALDING
(S Air Force, Retired)

بەشىنچى باب: رەقەملىك جەڭگاھ

ئالدىنقى بابتا خىتاينىڭ ئۆزىدىكى جۇغراپىيەلىك ئەۋزەللىكتىن پايدىلىنىپ، تەبىئىي مۇداپىئە توسۇقى شەكىللەندۈرگەنلىكىنى قەيت قىلغان ئىسدىق. ھالبۇكى، خىتاي تور بوشلۇقىدىمۇ ئەنە شۇ خىل مۇداپىئە سىستېمىسىنى بەرپا قىلدى. خۇددى خىتاينىڭ ئامېرىكا ۋە ئۇنىڭ ئىتتىپاقداشلىرى بىلەن بولغان يىراق ئارىلىقى خىتاينى ھەربىي ھۇجۇملاردىن قوغداپ قالغاندەك، خىتاينىڭ ھۇجۇم قىلىش قىيىن بولغان يېپىق ئىنتېرنېت سىستېمىسى، يەنى «تور سەددىچىنى» مۇ خىتاي ئۈچۈن «رەقەم قورغىنى» لىق رولىنى ئوينىماقتا. غەربتە ئىنتېرنېت ئالاقە ئۈچۈن بەرپا قىلىنغان. خىتايدا بولسا ئىنتېرنېت خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ قاتمىلىق، ھاكىمىيەتلىك، ئىدىيەنى قاتتىق تىزگىنلەيدىغان تەپەككۈرغا قەتئىي بويسۇنىدىغان ۋە ئۇنىڭ سانلىق مەلۇماتلارنى ئىستراتېگىيەلىك قورال سۈپىتىدە كۆرىدىغان چۈشەنچىسىگە كۆرە باشقۇرۇلىدىغان بولغاچقا، خىتايدىكى ئىنتېرنېت «ئالاقىگە قارشى تۇرۇش» مەقسىتىدە بەرپا قىلىنغان. يەنى خىتاينىڭ تورى مۇشۇ مەقسەتتە بەرپا قىلىنغان تور مۇداپىئە سىستېمىسىدۇر. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، خىتاي تور سەددىچىنى خىتاي پۇقرالىرىنىڭ خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ نەزىرىدە خەتەرلىك دەپ قارىلىدىغان تور بەتلەرگە كىرىشىنى توسۇش ئۈچۈن ياساپ چىقىلغان. يەنە بىر تەرەپتىن، ئەگەر بۇ تور سەددىچىنىڭ سىرتىدىكىلەر خىتاي ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ رەقەملىك قىسىملىرى ھەركۈنى قىلغاندەك، تور مۇلازىمىتىنى توختىتىۋېتىش، يامان غەزەپلىك يۇمشاق دېتاللارنى ئىشلىتىش ياكى باشقا ھەرقانداق شەكىلدە خىتايغا تور ھۇجۇمى قوزغاش بىلەن شۇغۇللانسا، خىتاي دائىرىلىرى بۇ ھۇجۇملارنى مەزكۇر «تور سەددىچىنى» نىڭ سىرتىدا توسۇپ قالالايدۇ.

خىتاي ئازادلىق ئارمىيەسى دۆلەتكە تەۋە قوشۇن ئەمەس، بەلكى خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەسمىي بىخەتەرلىك تەشكىلاتىدۇر. شۇ سەۋەبتىن، خىتاي ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ 6139 - قىسمى، يەنى خىتاي ئارمىيەسىنىڭ چوڭ تىپلىق تور ئۇرۇشى قىسمى، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئىدىئولوگىيەسى بويىچە تىزگىنلىنىدىغان، (ياتلارغا قارشى) دۈشمەنلىك پوزىتسىيەگە ئىگە ھەربىي قىسىم بولۇپ، ئۇلارنىڭ ۋەزىپىسى غەربكە ھەركۈنى توختاۋسىز، چاقماق تېزلىكىدىكى تور تەشۋىقاتى ھۇجۇمى قوزغاشتۇر. مەزكۇر تور قىسمى ھازىر خىتاينىڭ چەكلىمىسىز ئۇرۇش ئىستراتېگىيەسىنىڭ يادروسىدۇر. چۈنكى، خىتاي مەزكۇر قىسىمغا ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈنلا: «بىز

قوشۇنلارنى ئىشقا سېلىپ يۈرمەيمىز، ئەكسىچە بىز پەقەت تور جەتچىلىرىدىن پايدىلىنىپ، دۈشمەنلەرنىڭ ئۇلىنى تەۋرىتىپ، ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىي ۋە سىياسىي سىستېمىسىنى ۋەيران قىلىمىز» دېيەلەۋاتىدۇ. بۇنداق قىلىشتىكى مەقسەت، مەزكۇر تور قىسىمنىڭ تەسىرىدىن پايدىلىنىپ، باشقا دۆلەتلەرنى خىتاينىڭ «جەمئىيەت قانداق تەشكىللىنىشى كېرەك؟ خەلققە قانداق ھوقۇقلار بېرىلسە بولىدۇ؟ خىتاينغا نەپ يەتكۈزۈش ئۈچۈن قانداق ئىقتىسادىي تەدبىرلەرنى قوللىنىش كېرەك؟» دېگەندەك جەھەتلەردىكى قىممەت قاراشلىرىنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇرلاشتۇر.

خىتاي بۇ نۇقتىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، مىليونلىغان خىتاي پۇقراسىنى ياللاپ، خاككېرلىققا ۋە تور كۆزەتكۈچىلىكىگە سالدى. 2008 - يىلى نۇرغۇنلىغان رەسمىي تەتقىقاتلاردا ئاشكارىلىنىشىچە، خىتاي ھۆكۈمىتى بىر پارچە تور يازمىسىغا بەش مو (تەخمىنەن يەتتە سېنت) دىن پۇل بېرىپ، نەچچە ئون مىڭلىغان خىتاي تور ئابونتلىرىنى ياللاپ، تورلاردا خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ سىياسەتلىرىنى ياقلايدىغان، مەدھىيەلەيدىغان يازمىلارنى يازدۇرغان. خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ سىياسەتلىرىنى قارىغۇلارچە ياقلايدىغان تورداشلارنى تەنقىدلەشتە ئىشلىتىلىدىغان «بەش مولۇقلار پارتىيەسى» دېگەن ئاتالغۇ ئەنە شۇ سەۋەبتىن ئوتتۇرىغا چىققان.

2013 - يىلىغا كەلگەندە، «بەش مولۇقلار پارتىيەسى» دىكىلەرنىڭ سانى شىددەت بىلەن ئاشقان. خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئۆز تاراتقۇلىرىدىكى خەۋەرلەردە دېيىلىشىچە، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ تەشۋىقات بۆلۈمى ئىككى مىليون نەپەر «جامائەت پىكرى تەھلىلچىسى» نى تەكلىپ قىلىپ ئىشلەتكەن. كېيىنكى چاغلاردا بۇ ساننىڭ تېخىمۇ كۆپەيگەنلىكىدە شەك يوق. چۈنكى، تەخمىنەن ئون مىليون ئەتراپىدىكى پىدائىي خىتاي ئوقۇغۇچى خىتاينىڭ دۆلەت ئىچى - سىرتىدىكى تورلاردا مۇشۇ خىل نازارەت قىلىش ۋە يالغان ئۇچۇر تارقىتىش ۋەزىپىسىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، خىتاي ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ خاككېرلىرىمۇ ئامېرىكانىڭ شىركەتلىرىگە، ھۆكۈمەت ئاپپاراتلىرىغا، سىياسىي پارتىيەلىرىگە خىلمۇخىل تور ھۇجۇمى قوزغاپ كەلدى.

تور ئەسلىدىنلا نامسىزلىق بىلەن خاراكتېرلەنگەن مەۋھۇم دۇنيا بولغاچقا، بېيجىڭدىكى بىر خاككېر ئاسانلا ئۆزىنىڭ تور ئادرېسىنى لاتۋىيە دېگەندەك جايلارغا ئۆزگەرتەلەيدۇ، بۇ خىل ئەھۋالدا، سىز بەلكىم تور ھۇجۇمىنىڭ قەيەردىن قىلىنغانلىقىنى تېپىش قىيىن بولىدۇ، دەپ ئويلىشىڭىز مۇمكىن. لېكىن، نۇرغۇن ئەھۋاللاردا، مۇئەييەن تور ھۇجۇملىرىنىڭ گەۋدىلىك خاراكتېرلىرى سەۋەبلىك، ھۇجۇم مەنبەسىنى ئاسانلا تېپىۋالغىلى بولىدۇ. مەسىلەن، ئامېرىكا كارخانا ساھەسىدىكىلەر يېقىندا ئۆزلىرىگە قىلىنغان تور ھۇجۇملىرىنىڭ ھەركۈنى مۇئەييەن ۋاقىت بۆلۈكىدە، نيۇيورك ۋاقتى كەچ سائەت 11 دە، يەنى دەل خىتايدىكى چۈشلۈك تاماق ۋاقتىدا توختاپ قالىدىغانلىقىنى، شۇنداقلا، شۇنىڭدىن نەق بىر سائەت ئۆتكەندىن كېيىن، يەنى خىتاينىڭ ھەربىي

خاككېرلىرى تامىقىنى يەپ بولۇشقاندىن كېيىن، دەل ۋاقتىدا ئەسلىگە كېلىدىغانلىقىنى بايقىغان. ئۇنداقتا، بۇ تور ھۇجۇملىرى قاچان 12 سائەتتىن 14 سائەتكىچە توختايدۇ؟ ئامېرىكانىڭ شەرق ۋاقتى سەھەر سائەت تۆتتە، يەنى خىتاي ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ تور بۇزغۇنچىلىقى گۇرۇپپىسى ئىشتىن چۈشكەندە.

لېكىن، خىتاي ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ نىشانى ئىنتايىن كەڭ دائىرىلىك ۋە خىلمۇخىل. تېخنىكىلىق پىلانلارنى ئوغرىلاش — سانائەت رەقېبلىرىنى ۋەيران قىلىپ، غايەت زور پايدىنى قولغا كەلتۈرۈشكە ۋە ئىستراتېگىيىلىك نىشانلارنى ئىشقا ئاشۇرۇشقا ياردىمى تېگىدىغان مۇرەككەپ شامال تۈرىنىسى ياكى پاتېنت ھوقۇقىغا ئېرىشكەن خىمىيىلىك بىرىكمە ياساشقا ئوخشاش كۈنكەرت مەقسەتلەر ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم. ئەمما تېخىمۇ كۆپ سانلىق مەلۇماتلارنى ئوغرىلاش ۋە ئېلخەتكە ئېرىشىش تېخىمۇ مۇھىم بولۇپ، بۇ ئارقىلىق خىتاي زور مىقداردىكى خىلمۇخىل ئۇچۇرلارنى تارقىتىپ، ئۆز تەسىرىنى زور دەرىجىدە كۈچەيتەلەيدۇ. مۇنداقلا ئويلىغاندا، باشقىلارنىڭ ئېلخەت ياكى ئۇچۇرلىرىنى قولغا چۈشۈرگەندە، قارشى تەرەپنى قاقتى - سوقتى قىلغىلى بولىدۇ. بىز بۇ خىل ئەھۋالنى غەربتە ناھايىتى كۆپ ئۇچراتتۇق. مەسىلەن، يالغىچ سۈرەت، مالىيە جەھەتتىكى ناتوغرا ئىستىلارنى ئاشكارىلايدىغان شەخسىي ئۇچۇرلار، ياكى ئۆي ئىچىدىكى ناباب ھالەتلەردە تارتىۋېلىنغان سۈرەتلەر باشقىلارنى ئۆزىنىڭ دېگىنىگە كۆندۈرۈشتىكى ئۈنۈملۈك ۋاسىتىلەردىندۇر. قانداقلا بولمىسۇن، بۇنىڭدىن باشقا، يەنە نۇرغۇن ئىنچىكە ۋە مۇرەككەپ مەشغۇلاتلارمۇ بار.

مەسىلەن، مەلۇم بىر زەنجىرسىمان مېھمانخانىنىڭ خېرىدارلىرىنىڭ سانلىق مەلۇماتلىرى ئوغرىلانسا، مەلۇم بىر شىركەتنىڭ خادىملىرىنىڭ ئالاقىلىشىش ئۇچۇرلىرى خاككېرلىق ھۇجۇمىغا ئۇچرىسا، بانكىنىڭ كرىدىت دوكلاتى ئوغرىلانسا، بۇ ماتېرىياللاردىن قايچىلاشتۇرۇپ پايدىلانغان ھالدا، تەسىر كۆرسىتىلىدىغان نىشانى بېكىتكىلى بولىدۇ. بۇ خىل ئۇسۇلدا يەنە كارخانىنىڭ يۇقىرى قاتلىمىدىكى ھالقىلىق شەخسلەرنى ئېنىقلاپ، ئۇلارنىڭ سەپەر لىنىيەسىنى ئىز قوغلاپ تەكشۈرگىلى، قايسى شىركەتلەرنىڭ ئارىسىدا ھەمكارلىق مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى، ياكى قايسى شىركەتنى سېتىۋالغىلى بولىدىغانلىقىنى، قايسى خىزمەتچىنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتە قىيىنچىلىق بارلىقى (ۋە پۇل ئارقىلىق سېتىۋېلىشنى ئويلىشىپ بېقىشقا بولىدىغانلىقى)نى بىلىۋالغىلى بولىدۇ. بۇ خىل ئۇسۇلدا يەنە ئەسلىدە بىر - بىرى بىلەن مۇناسىۋەتسىزدەك كۆرۈنىدىغان ئۇچۇرلارنى بىر يەرگە جۇغلاپ، ھەرىكەت قوللىنىشتا پايدىلىنىشقا بولىدىغان ئىستىخباراتقىمۇ ئېرىشكىلى بولىدۇ. شۇنداقلا، خىتاي كومپارتىيەسى تېخىمۇ چوڭقۇر قاتلاملىق مەقسەتنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، شەخسلەر ۋە كارخانىلارنى ئىستراتېگىيەلىك ھۇجۇم نىشانى قىلالايدۇ.

يۇقىرىقىلار ئىنتايىن ئاشقۇن ۋە مۇرەككەپ تۇيۇلۇشى مۇمكىن. لېكىن، بۇ «چەكلىمىسىز ئۇرۇش» دېگەن كىتابتا بايان قىلىنغان يادرولۇق ئۇقۇمنىڭ شەرھىسىدىن باشقا نەرسە ئەمەس.

مەزكۇر كىتابتا ئېنىق ئوتتۇرىغا قويۇلغىنىدەك، تارقاق، پارچە ئۇچۇرلارنىڭ بىرىكمىسى زامانىۋى دۇنيادىكى ئەڭ كۈچلۈك قورالدىر. مەزكۇر كىتاب مۇشۇ خىل ئۇچۇر بىرىكمىسىنىڭ بومبىغا ئوخشاشلا خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى يورۇتۇشقا ئۇرۇنغان. خىتاي ئازادلىق ئارمىيەسىگە نىسبەتەن، تور ھۇجۇمى قوزغاپ ئۇچۇرلارنى قولغا كەلتۈرۈش، رەقەملىك مىنا، تۇيۇقسىز ھۇجۇم ۋە ئىستىخبارات ھەرىكىتى ئارقىلىق غەربنى توزاققا دەسسىتىش ۋە قالايمىقانلاشتۇرۇش جەھەتتە ھەم ۋەيران قىلغۇچ، ھەم (ئۆزىگە نىسبەتەن) ئىجابىي ئەھمىيەتكە ئىگىدۇر. بۇ خىل ھەرىكەتلەرنىڭ مۇددىئاسى يوشۇرۇن ھالدا تور ئۇچۇرلىرىنى قولغا چۈشۈرۈپ، خىتاينىڭ ئەمەلىي كۈچى ۋە تەسىر كۈچىنى زورايتىشتۇر. مەن «ئىقتىسادىي ئۇرۇش» دېگەن باپتا ئىنتايىن مۇرەككەپ ۋە خەۋپلىك تور زىيانكەشلىكى ھەرىكىتى ھەققىدە تەپسىلىي توختالغانىدىم. بۇ باپتا، نىسبەتەن كىچىكراق ئىككى مىسالنى بايان قىلىمەن. كۆپچىلىك بۇ ئارقىلىق خىتاينىڭ تور ھەرىكەتلىرىنى قانداق نازارەت قىلىدىغانلىقىدىن ۋە يامان غەرەزلىك تەسىر كۆرسىتىش ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ بارىدىغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ قالغۇسى. بۇ ئىككى مىسالنىڭ ئادەمنى شۈركەندۈرىدىغان تەرىپى شۇكى، ئامېرىكا بۇ خىل تەسىر كۆرسىتىش ھەرىكىتىنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچراپ تۇرۇپمۇ، مۇشۇنداق بىر ئىشنىڭ يۈز بېرىۋاتقانلىقىنى زىنھار تونۇپ يېتەلمىگەن.

كىشىنى تەشۋىشلەندۈرىدىغان روي جونېس ۋە قەسى

2018 - يىلى 1 - ئايدا، روي جونېس (Roy Jones) ئىسىملىك 49 ياشلىق بىرەيلەن ماريوت مېھمانسارىيىنىڭ (Marriott International) نېبراسكا شىتاتىدىكى ئوماھا شەھىرىگە جايلاشقان خېرىدارلار بىلەن مۇناسىۋەت ئورنىتىش مەركىزىگە ئىشقا چۈشكەن.

ئۇ بىر كۈنى شىركەتنىڭ تىۋىتتېرىغا يېزىلغان ئىنكاسلارنى بىر تەرەپ قىلىش جەريانىدا، مەلۇم بىر تىبەت مۇستەقىللىق ھەرىكىتى گۇرۇپپىسىنىڭ ئۆز يازمىسىدا ماريوت مېھمانسارىيىنىڭ دۇنيادىكى دۆلەتلەرنى تىزىمغا تۇرغۇزغان جەدۋىلىنى نەقىل قىلغانلىقىنى كۆرگەن. ماريوت مېھمانسارىيىنىڭ يېقىنقى بىر تەكشۈرۈشنىڭ نەتىجىسى بولغان مەزكۇر جەدۋەلدە تىبەت خىتاينىڭ سىرتىدىكى بىر رايون سۈپىتىدە كۆرسىتىلگەنىدى.

جونېس ماريوت مېھمانسارىيىنىڭ رەسمى تىۋىتتېر ھېسابىدا (تىبەت مۇستەقىللىق ھەرىكىتى گۇرۇپپىسى يوللىغان) ھېلىقى تىۋىتتېر يازمىسىنى ئالقىشلاپ قويغان.

كېيىن جونىس ئۆزىمۇ ئالقىشلاش كۈنۈپكىسىنى باسقان - باسمىغانلىقىنى ئەسلىيەلمىگەن. ئەنە شۇ بىر ئالقىش شۇنىڭدىن كېيىنكى كىشىنى ئازابلاندىغان ۋە غەزەپلەندۈرىدىغان بىر قاتار زەنجىرسىمان ھادىسىلەرگە سەۋەب بولغان. ئەنە شۇ بىر ئالقىش سەۋەبلىك بىر ئامبىرىكا شىركىتى خىتايغا بويۇن ئەگكەن.

گەرچە تۆتتۈر خىتايدا چەكلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن خىتاي كومپارتىيەسى يەنىلا تىبەتنىڭ مۇستەقىللىقىنى تەرغىب قىلىدىغان مەزكۇر تەشكىلاتنىڭ تۆتتۈر ھېسابىنى كۆزىتىشكە مەخسۇس ئادەم قويغان. مەزكۇر كۆزەتكۈچى مۇنداق ئىككى ئىشنى بايقىغان: (1) ماريوت مېھمانسارىيى «قاپپۇرەك» لىك بىلەن، تىبەتنىڭ مۇستەقىل ئىكەنلىكىگە دالالەت قىلىدىغان (يەنى تىبەت خىتايدىن ئايرىم بىر يەر سۈپىتىدە تىزىمغا تۇرغۇزۇلغان) تەكشۈرۈش جەدۋىلىنى تورا ئاشكارا ئېلان قىلغان؛ (2) ماريوت مېھمانسارىيىنىڭ رەسمىي تۆتتۈر ھېسابى يەنە «قاپپۇرەك» لىك بىلەن ھېلىقى تىبەت مۇستەقىللىق ھەرىكىتى گۇرۇپپىسىنىڭ تۆتتۈر يازمىسىنى ئاشكارا ئالقىشلىغان.

بۇ «ئالەمشۇمۇل» ئىككى ئىش ئاللىكەملەر تەرىپىدىن شاڭخەي شەھەرلىك ساياھەت باشقۇرۇش ئىدارىسىگە خەۋەر قىلىنغان. نەتىجىدە، شاڭخەي شەھەرلىك ساياھەت باشقۇرۇش ئىدارىسى ماريوت مېھمانسارىيىنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن ئالاقىلىشىپ، ھېلىقى تەكشۈرۈش جەدۋىلى ۋە تۆتتۈر يازمىسى ھەققىدە شىكايەت قىلغان ۋە ۋال كوچىسى گېزىتىنىڭ خەۋىرىگە كۆرە، شۇنىڭلىق بىلەن بولدى قىلماي، ماريوت مېھمانسارىيىنى ئاشكارا كەچۈرۈم سوراشقا ۋە بۇ ۋەقەگە چېتىشلىق كىشىلەرنى «قاتتىق جازالاش» قا بۇيرۇغان.

شۇنىڭدىن ئۈچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، يەنى 2018 - يىلى 1 - ئاينىڭ 14 - كۈنى، ماريوت مېھمانسارىيى (خىتاينىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن) جونىسىنى خىزمەتتىن بوشىتىۋەتكەن.

جونىس ۋال كوچىسى گېزىتىنىڭ زىيارىتىنى قوبۇل قىلغاندا: «مەن نېمە ئىشلار يۈز بېرىۋاتقانلىقىنى ئاڭقىرالمايلا قالدىم. شىركەت بىزگە خىتايغا مۇناسىۋەتلىك ئىشلاردا نېمىلەرگە دىققەت قىلىش كېرەكلىكىنى ئەسكەرتىمگەن ئىدى» دېگەن.

روشنكى، ماريوت مېھمانسارىيىنىڭ رەھبەرلىرى ئۆز خىزمەتچىلىرىنى قوغداش ياكى پىكىر ئەركىنلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش دېگەنلەردىن نېپسۇسىز كىشىلەردۇر. مەزكۇر شىركەت ئىقتىسادىي جەھەتتە پاي ئىگىلىرىگە مەسئۇل بولۇشى (يەنى خېرىدارلارنى قاچۇرۇپ قويۇپ، ئىقتىسادىي زىيان كېلىپ چىقىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشى) كېرەك، بۇنىڭ خاتاسى يوق. ئەمما، ئۇ ئۆز نۆۋىتىدە خىزمەتچى - خادىملارغا ۋە دۆلەتكە قارىتامۇ مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلىشى كېرەك. چۈنكى، ئەنە شۇ خىزمەتچىلەر ۋە دۆلەت ماريوتنىڭ بۈگۈنكى تەرەققىياتىنى كاپالەتلەندۈرگەن.

بۇ ۋەقەدە روي جونېس باشقۇرغۇچىلارنىڭ نابىلىقنىڭلا قۇربانى ئەمەس، بەلكى خىتاينىڭ ئىجتىمائىي تاراتقۇلارنى نازارەت قىلىش ئىقتىدارى ۋە ئىقتىسادىي تەسىر كۈچىنىڭمۇ قۇربانىدۇر. بىز كەلگۈسىدە شۇنىڭغىمۇ شاھىت بولىمىزكى، ئۇنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈن ھامان بىر كۈنى خىتاي دائىرىلىرى ياقىتۇرمايدىغان ئىشتىن بىرەرنى قىلىپ قويغان ھەرقانداق ئامېرىكىلىقنىڭ بېشىغا كەلمەي قالمايدۇ.

پۇتبول مەستانىسىنىڭ خاككېرلارنىڭ تۈزىقىغا چۈشۈشى

توماس (ھەقىقىي ئىسىم ئەمەس) ئوتتۇرا سەۋىيەدىكى بىر تېخنىلوگىيە شىركىتىدە خىزمەت قىلاتتى. توماسنىڭ لىنكىدئىن (LinkedIn) سەھىپىسىگە قارىغان ھەركىم ئۇنىڭ خىزمەت ۋەزىپىسىنى، باشقۇرغۇچىسىنىڭ ئىسمىنى ۋە ئۇنىڭ قايسى مەكتەپنى پۈتتۈرگەنلىكىنى كۆرەلەيتتى. شۇنداقلا، ئۇنىڭ فېيسبۇك سەھىپىسىگە قارىغانلارمۇ ئۇنىڭ قايسى سەھىپىلەرنى ياقىتۇرغانلىقىغا قاراپ، ئۇ توغرىلۇق تېخىمۇ كۆپ ئۇچۇرغا ئېرىشەلەيتتى. مەسىلەن، ئۇ دائىم ئانا مەكتىپىنىڭ پۇتبول كوماندىسى ئۈچۈن مەدەت بېرىپ، ئۇلارنىڭ سەھىپىسىدە ئالاقىسى بىلەن چەكلىنىپ قالماي، يەنە بۇ سەھىپىنىڭ ئېلخەت ئادرېسى ئارقىلىق قەرەللىك ئۇچۇرلىرىنى تاپشۇرۇۋالدىغان ئابۇنتمۇ بولغانىدى.

بۇ خىل (قارىماققا ئۇششاق - چۈشەكتەك كۆرىنىدىغان) شەخسىي ئۇچۇرلار دەماللىققا ئاشكارىلىنىپ كەتسىمۇ ھېچقانچە خەتىرى يوقتەك تۇيۇلىدۇ. لېكىن، يامان نىيەتلىك خىتاي تور ئارمىيەسىنىڭ نەزىرىدە، بۇنداق ماتېرىياللار ئۆز قولى بىلەن قويۇلغان ئىمزاغا ۋە تور شىفرىغا ئوخشاشلا قىممەتلىكتۇر.

بىر كۈنى توماس ئىشقا بېرىپ، ئېلخەت ساندۇقىنى ئېچىپ، ئۆزىگە ئاشۇ كوماندىغا ئالاقىدار بىر خەت كەلگەنلىكىنى بايقىغان (گۈگېلدىن ئۇنىڭ شىركىتىنىڭ ئېلخەت شەكلى تېپىلسىلا، ئۇنىڭ شىركەتتە قايسى ئېلخەتنى ئىشلىتىدىغانلىقىنى تېپىپ چىققىلى بولىدۇ). شۇنىڭ بىلەن، توماس ئۇ ئېلخەتنى ئاچقان، مەزكۇر ئېلخەتنىڭ مەزمۇنىمۇ ئىلگىرى ئاشۇ كوماندا تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن ئېلخەتلەرنىڭكىگە ئوخشايتتى. ئاندىن ئۇ خەتنى ئوقۇشقا باشلىغان. ئېلخەتتە بىر نەچچە قۇر خەت بىلەن بىر تور بەتنىڭ ئۇلانمىسى بار ئىدى. ئەمەلىيەتتە بۇلار ئادەتتىكى خەت ۋە تور بەت ئۇلانمىسى بولماستىن، توردا ئۇچۇر ئوغرىلايدىغان خاككېرلىق تۈزىقى ئىدى. يەنى مەزكۇر تور بەت ئۇلانمىسى خاككېرلار قۇرغان تۈزۈك بولۇپ، توماس ئاشۇ ئۇلانمىنى بىر قېتىم چېكىش ئارقىلىق، ئۆزىمۇ

سەزمەستىنلا يامان غەرەزلىك كودنىڭ شىركەتنىڭ كومپيۇتېر سىستېمىسىغا كىرىشىگە ۋە خىتاي خاككېرلىرىنىڭ شۇ ئارقىلىق مەزكۇر شىركەتنىڭ پىلانلىرىنى، ئېلخەتلىرىنى، تېخنىكىلىق تەپسىلاتلىرىنى قولغا چۈشۈرۈشىگە ئىمكانىيەت يارىتىپ بەرگەن ئىدى. كېيىنچە شىركەت دائىرىلىرى بىنورماللىق كۆرۈلگەنلىكىنى ھېس قىلىپ، ھېسابات تەكشۈرۈش شىركەتلىرىدىن بىرىگە بۇ ئىشنى تەكشۈرگۈزگەن. بۇ شىركەتتىكىلەر خاككېرلار ئىشلەتكەن لىنىيەنى بويلاپ توماسنىڭ كومپيۇتېرىغا بېرىپ توختىغان ۋە ئىشنىڭ ھەقىقىتىنى، يەنى خىزمەتچىلەرنىڭ توردا ئاشكارا ئېلان قىلغان شەخسىي ئۇچۇرلىرى سەۋەبلىك، مەككار (خىتاي) خاككېرلارنىڭ ھۇجۇم نىشانىغا ئايلانغانلىقىنى ئېنىقلاپ چىققان.

ئاخىرىدا، خىتاي مەزكۇر شىركەتنىڭ بارلىق مەھسۇلات لايىھەسى ۋە خېرىدارلار تىزىملىكىنى، شۇنداقلا تەتقىقات ۋە تەرەققىيات مېۋىسىنى قولغا چۈشۈرگەن ۋە بۇ ئۇچۇرلاردىن پايدىلىنىپ يېڭى شىركەت قۇرغان. تەبئىيىكى، بۇ يېڭى شىركەت ئۇزۇن ئۆتمەيلا مەۋجۇتلۇقىنى ساقلاپ قېلىش ھەلەكچىلىكىدە قالغان توماسنىڭ شىركىتىدىن ئېشىپ كەتكەن.

يۇقىرىدا ئېيتقىنىمىدەك، بۇ ئىككى ھېكايە تىرىكچىلىك غېمىدە يۈرگەن، ئەمما ئاللىقانداق سەۋەبلەر بىلەن توختاۋسىز ئوغرىلاش، قورقۇتۇش، تەسىر كۆرسىتىش ۋە تىزگىنلەش ھەرىكىتىنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان ئادەتتىكى ئامېرىكىلىقلارغا ئالاقىداردۇر. ئەگەر ئامېرىكا ھۆكۈمىتى ۋە شىركەتلىرى بۇ ئىشقا يۈكسەك ھوشيارلىق بىلەن مۇئامىلە قىلمىسا، بۇنداق ئىشنىڭ ھەربىر ئادەمنىڭ، جۈملىدىن سىزنىڭمۇ بېشىڭىزغا كېلىشىنى ھېچكىم توسۇپ قالالمايدۇ.

قايتا ئورۇنلاشتۇرۇش

خىتاي خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى مىليونلارچە خىتايىنى رەقەملىك جەڭگاھ ئۈچۈن تەييارلاپ قويغىنىدا، ئامېرىكا ئارمىيىسى سودا ھۆددىگەرلىرى ۋە لوبىچىلارنىڭ قورشاشىدا قالغان ئىدى. سىياسەتچىلىرىمىز بولسا ئامېرىكانى خىتاي بىلەن بولغان سودىنى ئەسلىدىكىدەكلا داۋاملاشتۇرۇپرىشكە سەپەرۋەر قىلدى. خۇددى ئامېرىكا ئاۋام پالاتاسى ھەربىي ئىشلار كومىتېتى (House Armed Services Committee) رەئىسى ئادام سىمىسنىڭ (Adam Smith) مۇخبىرلارغا ئېيتقىنىدەك: «مەن ھەربىي سانائەت ساھەسىدىكىلەرنىڭ ھۆكۈمەتنىڭ پۇلنى دۆلەت مۇداپىئەسى ئۈچۈن خەجلىشىنى ئۈمىد قىلىشىدىكى سەۋەبىنى چۈشىنىمەن. ئۇلارمۇ ئاخبارات ۋاستىلىرىغا ھۆكۈمەتنىڭ دۆلەت مۇداپىئەسى ئۈچۈن

ئاجرىتىلىدىغان چىقىمىنى كۆپەيتىشى كېرەكلىكىنى ئېيتىشىدۇ. ئەمما، ئۇلارنىڭ دۆلەت مۇداپىئە ئۈسكۈنىلىرىنى كۆپلەپ سېتىۋېلىشنى خالاشتىكى مەقسىتى، دۆلەت مۇداپىئەسىدىكى ئېھتىياجىدىن بەكرەك، ئۇلارنىڭ پۇلغا ئېھتىياجلىق ئىكەنلىكىدىن بولغان.»

سىمىنىڭ ئېيتقانلىرى توغرا. تېخىمۇ يامان بولغىنى، بۇ خىل سىياسىي لوبىچىلىق ۋە دۆلەت مۇداپىئەسى ئۈچۈن خامچوت قولغا كەلتۈرۈش ئۈسۈلى ئۈنۈمسىز، تاشقى دۇنيانى خاتا تونۇشقا ئېلىپ كېلىدىغان بولۇشتىن سىرت، ئامېرىكا بۆلۈنۈش ۋە ئىناقسىزلىق كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. چۈنكى، ئۇلارنىڭ دۆلەت مۇداپىئەسى ئۈچۈن خامچوتنى كۆپەيتىشنى تەشۋىق قىلىدىغان سۆزلىرى، ئامېرىكىلىقلارنى باشقا خەتلەرگە قارشى دىققەتلىك بولۇشتىن بىخۇدلاشتۇرۇپ، نېمىنىڭ نۆۋەتتىكى جىددىي ھەل قىلىنىشى كېرەك بولغان مەسىلە ئىكەنلىكىنى تونۇپ يېتەلمەسلىكىگە، ھۆكۈمەتنىڭ پۇلنى قەيەرگە ئىشلىتىشىنى توغرا ئاڭقىرالماسلىقىغا سەۋەب بولىدۇ.

2009 - يىلى قۇرۇلغان ئامېرىكا تور باش شىتابى (CYBERCOM) 2018 - يىلى ئامېرىكا دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىقى تەرىپىدىن ئۆزىگە قاراشلىق ئون بىرلىكسەپ شىتابىنىڭ بىرى بولۇپ بېكىتىلدى. ئۇنىڭ ۋەزىپىسى پىلانلاش، تەشۋىش، ماسلاشتۇرۇش، تەرتىپكە سېلىش ۋە ھەرىكەتكە قوماندانلىق قىلىش بولۇپ، بۇ ئورگان «دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىقىنىڭ مۇئەييەن تور ئۇچۇرى ھەرىكەتلىرىگە قوماندانلىق قىلىدۇ ۋە ئۇنى مۇداپىئە قىلىدۇ. شۇنداقلا، بۇيرۇقنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن تولۇق تەييارلىق بىلەن ئارمىيەنىڭ تور بوشلۇقىدىكى ۋەزىپىلىرىنى ئىجرا قىلىش ئارقىلىق، ھەر قايسى جەھەتلەردىن ئارمىيەنىڭ ئۇرۇش قىلىشىغا ياردەم بېرىپ، ئامېرىكانىڭ ۋە ئىتتىپاقداشلىرىنىڭ تور بوشلۇقىدىكى ھەرىكەتلىرىنىڭ ئەركىنلىكىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىپ، دۈشمەن تەرەپنىڭ بۇ جەھەتتە ئۆزىگە ئوخشاش ھەرىكەت ئەركىنلىكىگە ئېرىشىشىنى توسىدۇ.»

قارىماققا بۇنداق ئەھۋالنىڭ بولۇشى ياخشى باشلىنىشتەك كۆرۈنىمۇ، ئەمما، مۇشۇ خىلدىكىلا پىلان ۋە ھەرىكەتلەر بىلەن چەكلىنىپ قېلىش يېتەرلىك ئەمەس. رەقەملىك مۇنبەرلەرگە تايىنىدىغان بۈگۈنكى ۋەزىيەتنى ۋە ئامېرىكا ئىقتىسادىنىڭ كۆلىمىنى نەزەردە تۇتقاندا، تور قوغدىنىشىغا ھەممىدىن بەك ئەھمىيەت بېرىش كېرەك بولىدۇ. ئامېرىكا تور باش شىتابىنىڭ (CYBERCOM) ئورنىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، ئۇنى ئامېرىكانىڭ قۇرۇقلۇق ئارمىيىسى، ھاۋا ئارمىيىسى، دۆلەتلىك دېڭىز چارلاش ئەترىتى، دېڭىز ئارمىيىسىنىڭ قۇرۇقلۇقتا جەڭ قىلىش ئەترىتى ۋە دېڭىز ئارمىيىسى قاتارلىقلار بىلەن تەڭ دەرىجىدىكى ئالتىنچى ئارمىيە قىلىش كېرەك. خامچوت ۋە ئادەم سانىمۇ قالغان بەش ئارمىيە بىلەن باراۋەر بولۇشى كېرەك. بۇ نۇقتا ناھايىتى مۇھىم.

ئامېرىكا ئۆز كارخانىلىرى ۋە ئۇل - مۇئەسسەسە قۇرۇلۇشلىرىنى قوغداش ئۈچۈن بىر قانچە ئېنېرژىيە ئارمىيىسىگە موھتاج. ئامېرىكا تور بىخەتەرلىكىنىڭ مۇھىملىقى دۆلەت چېگىرىسىنىڭ

مۇھىملىقىدىن قېلىشمايدۇ، ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ ئۈستۈن تۇرىدۇ. شۇ ۋەجىدىن ئامېرىكانىڭ تور بىخەتەرلىكى ئوخشاشلا دۆلەت مۇداپىئە ساھەسىنىڭ قوغدىشىغا ئېھتىياجلىق. ھەتتا، ئامېرىكا تور ساھەسىنىڭ قوغدىلىش ئېھتىياجىنى دۆلەت چېگرىسىنىڭ قوغدىلىش ئېھتىياجىدىنمۇ يۇقىرى دېسەك بولىدۇ. ئېلىكتىر كۈچى بولمىسا ئامېرىكا جەمئىيىتى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالىدۇ، تېلېفونغا توك قاچىلىغىلى بولمايدۇ، كومپيۇتېرلار ئېچىلمايدۇ، ئېلىكتىر بىلەن ھەرىكەتلىنىدىغان ئۈسكۈنىلەر خىزمەتتىن توختايدۇ، بانكىلار تاقىلىپ قالىدۇ، پۇل چىقىرىش ماشىنىسى ئىشلەيمەيدۇ، قىزىل چىراقلار يانمايدۇ. كىشىلەر ھالاك بولىدۇ.

بىزنىڭ لېدىرلىرىمىز مەسئۇلىيەتسىزلەرچە مەبلەغ سېلىش، ساختا ماللار، ئايىپى ئوغرىلىقى قاتارلىق مەسىلىلەردە بىخەستىلىك قىلغاندەك، تور بىخەتەرلىكىنى قوغداش جەھەتتىمۇ بىخەستىلىك قىلماقتا. بۇ مەسىلىلەر دائىملا ئامېرىكا ھۆكۈمىتى رەھبەرلىرى تەرىپىدىن كەينىگە سۆرۈلۈپ، نەزەرگە ئېلىنماي كەلدى.

ئەمما، زامانىۋى ئۇرۇش ھېسابلانغان، بىزگە قارىتىلغان بۇ تور ئۇرۇشى ھەر كۈنى يۈز بېرىۋاتىدۇ.

بۇنىڭغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن قانداق قىلىشىمىز كېرەك؟

ئىجتىمائىي تور ھۇجۇمى

«پسخولوگىيىلىك ئۇرۇش» دېگەن ئاتالغۇ يېقىندا ئوتتۇرىغا چىققان بولسىمۇ، بۇ ئۇقۇمنىڭ تارىخى ئۇزۇن. كەڭ مەنىدىن ئېيتقاندا، پسخىكىلىق ئۇرۇش سۆز ئارقىلىق قارشى تەرەپنىڭ ئىشەنچىنى ئاجىزلاشتۇرۇشنى، ياكى دۈشمەننى قورقۇتۇپ، پارچىلاشنى كۆرسىتىدۇ. ئېنتىرنېت دۇنياسى پسخولوگىيىلىك ئۇرۇشنى دەل مۇشۇ خىلدىكى ھۇجۇملارغا ماس كېلىدىغان، نازارەت قىلىنمايدىغان غايەت زور مۇنبەر بىلەن تەمىنلىدى. ئېنتىرنېت ئىجاد قىلىنمىغان چاغلاردا تەشۋىقاتلار ئاساسلىقى ئىككى خىل باسقۇچ ئارقىلىق تارقىتىلاتتى. ئاۋۋال ئاسماندىن تەشۋىقات ۋارىقى تاشلىنىپ، رادىئو، گېزىت قاتارلىق ۋاسىتىلەر ئارقىلىق دۈشمەننى تېرىپىرەن قىلىۋېتىش تىپىدىكى خەۋەر، يازمىلار ئېلان قىلىناتتى. ئارقىدىن بۇ خىلدىكى خەۋەرلەر ۋە يازمىلار توختىماستىن كۆچۈرۈپ تارقىتىلاتتى. ئەمما بۇ خىل ئۇسۇل پەقەت مەلۇم تېرىتورىيەدە قىسماققا ئېلىنغان مىللەتلەر توپىغا قارىتىلىدىغان بولۇپ، بۇ خىلدىكى پسخولوگىيىلىك ئۇرۇش تەشۋىقاتلىرىنىڭ قانداق تەسىر كۆرسىتىۋاتقانلىقىنى مۆلچەرلىگىلى بولمايتتى. ئايروپىلاندىن تاشلانغان تەشۋىقات ۋاراقچىلىرى

نشانلانغان توپنىڭ قولغا چۈشۈشتىن ئاۋۋال باشقا كىشىلەر تەرىپىدىن ئېلىپ كېتىلىشى، كۆيدۈرۈۋېتىلىشى، ھەتتا ساماۋى كىتاب ئوخشايدۇ دەپ خاتا چۈشىنىلىپ، ئىلاھ ئورنىدا ئىبادەت قىلىنىشى مۇمكىن ئىدى. يەنى، ئاسماندىن ۋارقىچە تاشلاش تىپىدىكى پسخولوگىيەلىك ئۇرۇشنىڭ ئاقىۋىتىنى تەسەۋۋۇر قىلىش قىيىن ئىدى.

بىراق كۈنىمىزدە ئېنتىرنېت ۋە ئىجتىمائىي تاراتقۇلار ئوتتۇرىغا چىقتى. يېڭى مەيدانغا كەلگەن بۇ يېڭى دۇنيانىڭ، يەنى ئېنتىرنېت دۇنياسىنىڭ تەرتىپىنى باشقۇرۇش، ئۇنىڭدىكى ئۇچۇر-ئالاقىلەرنى مۇھاپىزەت قىلىش قاتارلىق ئىشلارنى ھېچكىم قىلمىدى (يەنى، ئېنتىرنېت دۇنياسى باشقۇرۇلۇشتىن خالىي، كىم نېمە دېگۈسى كەلسە دەيدىغان ئەركىن دۇنيا بولدى). تامامەن يېڭى ۋە ئىنتايىن مۇھىم ھېسابلانغان ئېنتىرنېت دۇنياسى پسخولوگىيەلىك ئۇرۇش ئۈچۈن تېپىلغۇسىز پۇرسەت بولۇپ بەردى.

ئىجتىمائىي تاراتقۇلار يالغان خەۋەر تارقىتىش، بۆلگۈنچىلىك پەيدا قىلىش، ئىناقلىقنى بۇزۇش، يالغاندىن پاكىت ئويدۇرۇش، خەلقنى قۇتۇرتىش، دېموكراتىك تۈزۈمگە ئارىلىشىش، زوراۋانلىققا كۈشكۈرتۈش قاتارلىقلارنىڭ ياخشى ۋاسىتىسى بولۇپ بەردى. ئىجتىمائىي تاراتقۇلار ئارقىلىق يۇقىرىقىدەك مەقسەتلەرگە يېتىشنىڭ ئۈنۈمى يۇقىرى بولۇپ، بۇ ھال بەئەينى مەخپىي زەھەرلىك دورىغا ئوخشايدۇ. بىز ئاللىقاچان ئېنتىرنېتتا پسخولوگىيەلىك ئۇرۇش قىلىشنىڭ دۆلەت ئىشلىرىغىچە تەسىر كۆرسەتكەنلىكىگە شاھىت بولدۇق. رۇسىيە 2016-يىلى ئامېرىكا سايلىمىدا مۇشۇنداق پسخولوگىيەلىك ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىپ، سايلام جەريانىدا بەزى شىتاتلاردىكى بىتەرەپ كىشىلەردە تەۋرىنىش ھاسىل قىلىپ، سايلام نەتىجىسىنىڭ ھىلىرى كىلىنتونغا پايدىسىز بولۇشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى.

مۇشۇ ۋاقىتقىچە، خىتاينىڭ ئامېرىكا سايلىمىغا ئارىلاشقانلىقىغا ئائىت كونكېرت دەلىل-ئىسپات بولمىسىمۇ، بىراق خىتاي بەزى ئىشلارنى تەۋرىتىش ئۈچۈن تىپىرلاپ كەلدى. تۆۋەندىكى بۇ سۆز، جۇڭگو مەركىزىي تور بىخەتەرلىكى ۋە ئۇچۇرلاشتۇرۇش كومىتېتى ئىشخانىسىغا (Cyberspace Administration) تەۋە نەزەرىيەۋى تەتقىقات گۇرۇپپىسى (Theoretical Studies CenterGroup) تەرىپىدىن ئېلىنغان بولۇپ، بۇ سۆزدە خىتاي كومپارتىيىسىنىڭ تور ھۇجۇمى ئېلىپ بارىدىغانلىقى ئىپادىلەنگەن:

ئېنتىرنېتتىكى جامائەت پىكىرلىرىنى يېتەكلەشنى كۈچەيتىش؛ دۆلەت ۋە پارتىيەنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى چىقىش قىلغان ئاساستا دۆلەتنىڭ ئىسلاھاتىنى ۋە تەرەققىياتىنى ئۈنۈملۈك تەشۋىق قىلىش؛ ئىقتىسادىي جانلىقلىقىمىزنى كۆز-كۆز قىلىپ، ئىقتىسادىمىزنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىغا ئائىت سىياسەتلىرىمىزنى داملاش؛ بىزگە بولغان گۇمانلارنى يوق قىلىپ، ئىشەنچنى ئاشۇرۇش؛ يېڭى تېخنىلوگىيە ۋە يېڭى يۇمشاق دېتاللارنى ئاكتىپلىق بىلەن ئىشقا سېلىپ، تور ئاممىسىنىڭ ئىدىيىسىنى

يېتەكلەش ۋە تور كەيپىياتنىڭ ئۆزگۈرۈشىنى، شۇنداقلا قائىدە-نەزاملارنى ئۆز قولىمىزدا تۇتۇش؛ كىشىلەرنىڭ ئىقتىسادىي شارائىتىغا، ئىجتىمائىي تۇرمۇشقا ئالاقىدار تېمىلاردا قىزغىن مۇنازىرىلەرنىڭ بولۇشىغا يول قويماسلىق؛ توردا پىكىر بايان قىلىش ۋە جامائەت پىكىرىنى يېتەكلەش جەھەتتە مۇھىم رول ئويناپ، تور ساھەسىنىڭ ساغلاملىقىنى كاپالەتلەندۈرۈش (مۇھىم خىزمەت نىشانلىرىمىز بولۇشى كېرەك).

بۇ خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئىستراتېگىيە ئورگىنىنىڭ بايانلىرى بولۇپ، بۇنىڭدا خىتاينىڭ تور كۈچلىرىنىڭ جامائەت پىكىرى شەكىللەندۈرۈشتە ئاكتىپ تەشۋىقات بىلەن بولۇشى كېرەكلىكى بايان قىلىنغان. بۇ ھۆججەت «باش رەئىس شى جىنپىڭنىڭ خىتاينى تور ساھەسىدىكى بىرىنچى نومۇرلۇق كۈچ قىلىپ قۇرۇپ چىقىشىغا ئائىت پىكىرىنىڭ ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈشى: تور بىخەتەرلىكى ۋە ئۇچۇر ئالاقە خىزمىتىنى كۈچەيتىش» دېگەن تېمىدا ئېلان قىلىنغان بولۇپ، ھۆججەتتە ھەتتا خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئېنېرگىيە (خىتاينىڭ پايدىلىق) ئىنكاس يېزىشقا ئائىت غەربىنى تېخىمۇ كونكرېت ئىپادىلەپ بەرگەن: «تورغا ئۆزىمىز ئۈچۈن پايدىلىق مەزمۇنلارنى يوللاش چوقۇم ئەڭ زور چەكتە كۈچەيتىلىشى كېرەك. مۇشۇنداق بولغاندىلا پارتىيەنىڭ ئىدىيىسى تور بوشلۇقىدىكى ئەڭ جاراڭلىق سادا سۈپىتىدە ياڭراشنى مەڭگۈ داۋاملاشتۇرالايدۇ.»

كەسلىن كارلېي (Kathleen M. Carley) ئىلىم ساھەسىدە ئىجتىمائىي ئالاقە بىخەتەرلىكى ھەققىدە ئەڭ بالدۇر ئىزدەنگۈچىدۇر. ئۇ ئەسلىدە كانېرچ مېلىن ئۇنىۋېرسىتىتىنىڭ (Carnegie Mellon University) جەمئىيەتشۇناسلىق پروفېسسورى بولۇپ، ھازىر كانېرچ مېلىن ئۇنىۋېرسىتىتىنىڭ كومپيۇتېر ئىنستىتۇتىدا (School of Computer Science) يۇمشاق دېتالنى تەتقىق قىلىش ئىنستىتۇتىنىڭ (Institute for Software Research) پروفېسسورى بولۇپ خىزمەت قىلماقتا. پروفېسسور كەسلىن بۇ ئىنستىتۇتتا ھېسابلاش، تەشكىللەش ۋە جەمئىيەت قاتارلىقلارنىڭ باغلىنىشىنى تەتقىق قىلىدۇ. قىسقىچە ئېيتقاندا، ئۇ كۈنىمىزدىكى ئىجتىمائىي تور ئۇرۇشى تەتقىقاتىدىكى باشلامچى ئاكادېمىك ھېسابلىنىدۇ. تور مالايلىرى تىۋىتىر، فىيسبۇك، رەدىت، ئىنستاگرام ۋە باشقا يۇمشاق دېتاللارنى ئىشلەتكۈچىلەرنى كونترول قىلىپ، سىياسىي تەشۋىقاتلارنى كۈچەيتىش ۋە باشقىلارنى مەزكۇر تەشۋىقاتلار بىلەن يۇقۇملاندۇرۇش، يالغان ئۇچۇر تارقىتىش ھەرىكەتلىرىنى ئىجرا قىلىش، تەپرىقچىلىك ۋە جاڭجال پەيدا قىلىش قاتارلىقلار ئۈچۈن يۇقىرىقىدەك دېتاللاردىن قانداق پايدىلىنىدۇ، دېگەن تېمىلار ھەققىدە ئىزدىنىش پروفېسسور كەسلىنىڭ تەتقىقات دائىرىسىدىكى ئىشلاردۇر.

كەسلىن ۋە تەتقىقات گۇرۇپپىسىدىكىلەرنىڭ تەتقىقاتىغا ئاساسلانغاندا، ھازىرچە بارلىق ئىجتىمائىي ئالاقە سۇپىلىرى ئۆز ئابونتىغا مەلۇم شەخس بىلەن ئالاقە ئورنىتىشنى ۋە مەلۇم مەزمۇنغا ئېرىشىشنى تەمىنلەشتىن ئىبارەت ئىككى ئىشنى قىلىۋاتماقتا ئىكەن. بۇ خىل سۇپىلارنىڭ بىر تۈرلۈك ھېسابلاش ئۇسۇلى بار بولۇپ، بۇ ئۇچۇرلار ئىشلەتكۈچىنىڭ قىزىقىشىغا قارىتا، ئەۋزەللىك تەرتىپى بويىچە دەرىجىگە ئايرىلىپ، ئىشلەتكۈچىنىڭ مەزمۇنى كۆرۈشى ياكى ئالاقىگە ئۆتۈشى ئۈچۈن ئىشلەتكۈچىگە يۇقىرىقى ئەۋزەللىك تەرتىپى بويىچە مەزمۇن ۋە ئابونتىلار تەۋسىيە قىلىنىدىكەن. باشقىلارنى زەرەتلەشنى كۆزلىگەن شىركەت، ئورگان ياكى دۆلەت ھەر قايسى ئىجتىمائىي ئۇچۇر سۇپىلىرىنىڭ ئەۋزەللىك تەرتىپى بويىچە ھېسابلاش قائىدىسىنى ئۆزى تارتىۋاتقان ئۇچۇرنى باشقىلارنىڭ كۆرۈشى ئۈچۈن ئىشلىتەلەيدىكەن. ئۆزىنى تەشۋىق قىلىدىغان ئۇچۇرلار كومپيۇتېر ئارقىلىق ئالدىن تەكشۈپ قويۇلغان تور ماشىنا ئادەملىرى ئارقىلىقمۇ تارقىتىلىدىكەن. خىتاينىڭ بۇ تور ماشىنا ئادەملىرى ئارمىيىسى يۇقىرىدا نامى كەچكەن ياكى كەچمىگەن ئىجتىمائىي ئالاقە يۇمشاق دېتاللىرىدا زور مىقداردىكى يالغان ئۇچۇر ۋە مەزمۇنلارنى توختىماستىن يوللاش ۋە ئەۋەتىش ئارقىلىق تورنى مالىمان قىلىپ، جەمئىيەتتە بۆلۈنۈش ۋە تەپرىقچىلىك پەيدا قىلالايدۇ.

بۇ ئەڭ قورقۇنچىلىق پىسخىكىلىق ئۇرۇش شەكلىدۇر. كەسلىنىڭ ئىسپاتلىشىچە، خىتاي ئىجتىمائىي تاراتقۇنى داۋاملىق تۈردە كۆزىتىشكە ناھايىتى قىزىقىدۇ. ئۇ مۇنۇلارنى بىلدۈردى. بېيجىڭدىكى چىڭخۇا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مېدىيا تەجرىبىخانىسى خىتايدا ئالاقىغا ئېرىشكەن مىكرو بلوگ (ۋېيبو) ئابونتلىرىنىڭ بىر پۈتۈن ئۇچۇرنى تاپشۇرۇپ ئالغان بولۇپ، بۇ تاپشۇرۇپ ئالغان ئۇچۇرلار قاتارىدا تۆت يۈز ئەللىك مىليون مىكرو بلوگ ئابونتىنىڭ بارلىق يازمىلىرى، رەسىملىرى، يوللىغان ۋىدىئولىرى، مودا بولغان سۆزلەر قاتارلىقلار مەۋجۇت بولۇپ، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى بۇ ئۇچۇرلارنىڭ ھەممىسىنى مەزكۇر تەتقىقات ئورنىنىڭ ئانالىز قىلىشىغا سۇنغان ئىكەن.

كەسلىنىڭ دېيىشىچە، خىتاي كومپارتىيىسىنىڭ تورى بۇ قەدەر قاتتىق نازارەت قىلىشىدىكى سەۋەب ئابونتلىرىنىڭ تور ئادرېسىنى مەۋھۇملاشتۇرۇش دېتاللىرى ئارقىلىق خىتاي قۇرغان تور سېپىلىدىن ئاتلاپ ئۆتۈپ، سىرتقى دۇنيا بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىشىغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن ئىكەن. تور ئادرېسىنى مەۋھۇملاشتۇرۇش دېتاللىرى سايبىسىدە ئۇچۇر ئەۋەتكەندە ۋە يازما يازغاندا ئورگان تەرەپنىڭ نازارەت قىلىشىدىن قاقچىلى بولىدۇ. مانا بۇ خىتاي كومپارتىيىسىنىڭ خىتايدىكى تور شىركەتلىرىنىڭ تور ئادرېسىنى مەۋھۇملاشتۇرۇش تېخنىولوگىيىسىنى تور ئابونتلىرىغا تەمىنلىشىدىكى ۋە تور ئابونتلىرىنىڭ بۇ تېخنىولوگىيىنى سېتىۋېلىشىنى چەكلىشىدىكى سەۋەبتۇر.

توردا ئىجتىمائىي ئۇرۇش قىلماقچى بولغان ھەر قانداق شەخس قولغا چۈشۈرۈشنى ھەممىدىن بەك خالايدىغان نەرسە ئىجتىمائىي ئالاقە سۇپىلىرىنىڭ ماتېرىيال ئامبىرىدۇر. بۇنى قولغا چۈشۈرۈش ئارقىلىق ئىجتىمائىي ئالاقە سۇپىسىنىڭ قۇرۇلمىسىنى، شۇ سۇپىنى قوللانغان ئابونتلار ئارىسىدىكى

ئالاقىنى ئوچۇق بىلگىلى بولىدۇ. شۇنداقلا، مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللارنى ئانالىز قىلىش ئارقىلىق مەزكۇر ئالاقە سۈپىسى بەلگىلىگەن دەرىجىگە ئايرىش ئۇسۇلىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ. كەسلىنىڭ دېيىشىچە: «ئۇرۇش قىلمىغان تەقدىردىمۇ، ھېچ بولمىغاندا يالغان ئۇچۇر تارقىتىش ياكى يالغان گۇرۇپپىلارنى قۇرۇپ، ئىجتىمائىي ئالاقە سۈپىلىرىنىڭ تۈرگە ۋە دەرىجىگە ئايرىپ ھېسابلاش مەنتىقىسىدىن پايدىلىنىش ئارقىلىق ئۆز مەقسىتىڭىزگە يېتەلەيسىز.»

كەسلىنىڭ تەتقىقاتى ئەسلىدە پەقەت رۇسىيەگىلا مەركەزلەشكەن بولۇپ، ئۇنىڭ مەقسىتى رۇسىيەنىڭ ئېنتېرنىت ئارقىلىق ئامېرىكا بىلەن ئەنگىلىيەدە قانداق قىلىپ پارچىلىنىش كەلتۈرۈپ چىقارغانلىقىنى، ھەمدە توقۇنۇشقان تەرەپلەر ئارىسىدا كالا سوقاشقا قويۇش ئارقىلىق، قانداق قىلىپ ئۇچقۇندىن يانغىن چىقارغانلىقىنى تەرقىق قىلىش ئىدى. ئەمما ئۇ 2019-يىلى بىر كىشىنىڭ ئىجتىمائىي تاراتقۇنى كونترول قىلىش ئارقىلىق فېلىپىن ۋە ھىندونوزىيەدىكى چوڭ سايلامغا تەسىر كۆرسەتكەنلىكىنى، ھەم بۇ ئىككى دۆلەتنىڭ يېقىندا تۇيۇقسىز خىتاي بىلەن ناھايىتى يېقىنلىشىپ كەتكەنلىكىنىڭ سەۋەبىنى تەتقىق قىلىشقا باشلىدى. فېلىپىننىڭ ئەسلىدە ئامېرىكا بىلەن ناھايىتى كۈچلۈك باغلىنىشى بار ئىدى (ھەمدە بۇ دۆلەت دۇنيادىكى ئىنگىلىز تىلى ئىشلىتىدىغانلارنىڭ سانى ئەڭ كۆپ بولغان 4-دۆلەت ئىدى)، فېلىپىن پىرىزدېنتى رودرىگو دۇتېرت (Rodrigo Duterte) نامدا فېلىپىندىكى ئۇل - مۇئەسسەسە قۇرۇلۇشلىرىنى ياخشىلاش ئۈچۈن خىتايدىن يىگىرمە تۆت مىليارد دوللار قەرز ئالغان. بىراق، ئۇ 2016-يىلى بۇ ھەقتە خىتاي بىلەن كېلىشىم ئىمزالىغاندىن ئېتىبارەن، خىتاينىڭ قىلتىقىغا چۈشكەن دۇتېرت خىتاي بىلەن كېلىشكەن ئىشلاردا ھېچبىر تۇتامغا چىققۇدەك نەتىجە يارىتالمىدى، دۆلەت ئىچىدىمۇ تەنقىدلەرگە دۇچ كەلدى.

كەسلىن مۇنداق دەيدۇ: «بىز 2016-يىلىدىكى فېلىپىن چوڭ سايلىمىدا تور ماشىنا ئادىمى ئارقىلىق سايلامغا توسالغۇ قىلىنغانلىقىنى، تور ماشىنا ئادەملىرىنىڭ دۇتېرتنى قوللاش، ئۇل - مۇئەسسەسە قۇرۇلۇشلىرىنى يېڭىلاشنى قوللاش، ھەمدە ئۇنىڭ خىتاي بىلەن توختام تۈزۈشنى قوللاش ئۈچۈن ئىشقا سېلىنغانلىقىنى كۆردۈك. مېنىڭ بۇ خىل تور ھەرىكەتلىرى خىتاينى مەنبە قىلغان دېيىشكە تولۇق ئاساسم يوق. بىراق، يۇقىرىقى تور ھەرىكەتلىرىنىڭ ھەقىقەتەنمۇ خىتاينىڭ پايدىلىق ئىكەنلىكى ئېنىق.»

كەسلىن يەنە مۇنۇلارنى بىلدۈردى: ھىندونوزىيە ئىجتىمائىي تاراتقۇلىرىغا قارىتىلغان تەتقىقاتتا، يەرلىكتە ناھايىتى قارشى ئېلىنغان تىۋىتەر ئۇچۇرلىرىنى ئانالىز قىلغاندىن كېيىن، تور ماشىنا ئادەملىرىنىڭ نۆۋەتتىكى پىرىزدېنت جوكوۋىنى (Joko Jokowi Widodo) ۋە ئۇنىڭ پارتىيىسىنى قوللىغانلىقىمۇ بايقالدى. ھىندونوزىيە دۇنيادىكى مۇسۇلمانلار ئەڭ كۆپ دۆلەت بولۇش سۈپىتى بىلەن، «ئاسىيا ھەپتىلىكى» گېزىتىنىڭ خەۋىرىگە ئاساسلانغاندا، جوكوۋى خىتاينىڭ ئۆزىگە ئوخشاش ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئۇيغۇرلارغا زىيانكەشلىك قىلغىنىنى كۆرمەسكە سالغان.

يەنە تېخى، خىتاي كومپارتىيىسىنىڭ باش رەئىسى شىجىنپىڭ بىلەن كۆرۈشۈشىنى ئازراقمۇ يوشۇرماي، ئۇنىڭ بىلەن ئىلگىرى-ئاخىر بەش قېتىم كۆرۈشكەن. ئۇ يەنە خىتاينىڭ ھىندونوزىيەگە مەبلەغ سېلىشىنى كۈچەپ قارشى ئالغان. 2016-يىلى مەبلەغ سوممىسى 2015-يىلىدىكىگە قارىغاندا ئۈچ يۈز ھەسسە ئاشقان. ئامېرىكا بىرلەشمە ئاگېنتلىقىنىڭ خەۋىرىدە دېيىلىشىچە: «جوكوۋى ھۆكۈمىتى بېيجىڭنى ئاشكارا تەنقىدلەشنى خالىمايدۇ، چۈنكى بۇنداق قىلىش خىتاينى ھىندونوزىيەگە مەبلەغ سېلىشتىن ياندۇرۇۋېتىدۇ، دەپ ئەنسىرەيدۇ.»

ئەگەر خىتاي راستىنلا ھىندونوزىيەگە قارىتا ھۆكۈمەتنى ئوڭ-تەتۈر قىلىدىغان ھەرىكەت ئېلىپ بارسا، ئۇنىڭ ئۇسۇلى چوقۇم ئەينى يىلىدىكى رۇسىيەنىڭكىدەنمۇ زىل بولىدۇ. كەسلىنىڭ دېيىشىچە: «خىتاي قارىماققا بۆلگۈنچىلىك قىلمايۋاتقاندىكى سىياققا كىرىۋالىدۇ. خىتاي خەلقئارا جامائەتچىلىككە خىتاي ياخشى دېگەن تۇيغۇنى كەلتۈرۈشكە، كىشىلەرنى خىتاينى ياخشى كۆرگۈزۈشكە، خىتاينىڭ قىلۋاتقانلىرىنىڭ تېخىمۇ ياخشى ئىكەنلىكىگە كىشىلەرنى ئىنشەندۈرۈشكە تىپىرلايدۇ.»

خىتاينىڭ بۇ ئىستراتېگىيىسى بىر يۈرۈش ماھارەتلەرگە يانداشقان بولۇپ، سىياسەت ۋە دىپلوماتىيە توغرىسىدا توختالغىنىمىزدا بۇ ھەقتە مۇھاكىمە ئېلىپ بارىمىز. بۇ ئىستراتېگىيە بولسا، خىتايلار گەپكە ئۇستا، خىتايلار سىزنى «ماڭا ياخشى بولسۇن دەپ ئويلاۋاتىدۇ» دېگەن تۇيغۇغا كەلتۈرىدىغان گەپلەرنى قىلىشنى، ئارقىدىن كۆپچىلىكنىڭ ھەممىسىنىڭ ئۆزىگە ئىشىنىشىنى قولغا كەلتۈرىدىغان گەپلەرنى قىلىشنى ياخشى بىلىدۇ. ئەلۋەتتە، ئىشەنچ مەسىلىسى تىلغا ئېلىنغاندا، 5G تۈرىدىنمۇ بەكرەك ئىشەنچكە ئېھتىياجلىق يەنە بىر ساھە يوق.

ئالتىنچى باب: زامانىۋى ئۇرۇش — 5G تورىنىڭ كەلگۈسى

2014- يىلى ئامېرىكا دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرى روبېرت ۋورك (Robert Work) «دۆلەت مۇداپىئە يېڭىلىق يارىتىش تۈرى» نىڭ مەسئۇلى بولۇپ تەيىنلەندى. ئەينى ۋاقىتتا بۇ تۈر «ئۈچىنچى قېتىملىق قورال- ياراق مۇسابىقىسى ئىستراتېگىيىسى» دەپ ئاتالدى. بۇ ئامېرىكا ھەربىي تارىخىدىكى ئەڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك ئىككى ھەربىي پىلان ئۈچۈن قوللىنىلغان ئاتالغۇدۇر. تۇنجى قورال- ياراق مۇسابىقىسى ئىستراتېگىيىسى پىرىزدېنت ئېزىنخاۋەر (Eisenhower) دەۋرىدە ئوتتۇرىغا چىققان بولۇپ، ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئەنئەنىۋى قورال- ياراقلار جەھەتتىكى باشلامچىلىق ئورنىغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، يادرو قورالىنى ئىشقا سېلىشنى قارار قىلغان. ئىككىنچى قېتىملىق قورال- ياراق مۇسابىقىسى ئىستراتېگىيىسى ئامېرىكا دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرى خارولد بروۋن (Harold Brown)، ئامېرىكا دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىقى تەتقىقات ۋە ئېنژىنىرلىق ئىشلىرى مەسلىھەتچىسى ۋىليام پېررى (Willam Perry) تەرىپىدىن پىرىزدېنت كارتېر دەۋرىدە ئوتتۇرىغا چىقىرىلىپ، پىرىزدېنت رېگان دەۋرىدە داۋاملىق تەرەققىي قىلدۇرۇلغان. ئامېرىكا بۇ پىلان ئارقىلىق كۆرۈنمەس جەڭ ئايروپىلانى، يول باشلىغۇچى باشقۇرۇلىدىغان بومبا، سۈنئىي ھەمراھ جاسۇسلىق قاتارلىق ئىلغار ھەربىي تېخنىكىلارغا كۆپلەپ مەبلەغ سېلىشقا يۈرۈش قىلغان. بۇ ئىلغار قوراللار 1960- ۋە 1970- يىللاردا دەۋر ھالقىغان لايىھە ۋە تەتقىقات نەتىجىسىدە ياساپ چىقىلغان بولۇپ، بۇنىڭ پۇلى مەزكۇر تەتقىقات ۋە لايىھەلەر ئۈچۈن دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكىگە ئاجرىتىلغان مەبلەغدىن چىقىم قىلىنغان. ئەينى چاغدا ئامېرىكادىكى كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان كىرىمنىڭ ئىككى پىرسەنتى تەتقىقات ۋە لايىھەلەشكە سەرپ قىلىنغان. كۈنىمىزدە بولسا، ئامېرىكانىڭ تەتقىقات ۋە لايىھە ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان يىللىق چىقىمى كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان كىرىمنىڭ 0.7 پىرسەنتىلا ئىگىلەيدۇ. يىغىپ ئېيتقاندا، بىرىنچى ۋە ئىككىنچى قېتىملىق قورال- ياراق مۇسابىقىسى ئىستراتېگىيىسى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يىقىلىشىغا سەۋەب بولغان.

ئۈچىنچى قېتىملىق قورال- ياراق مۇسابىقىسى ئىستراتېگىيىسى ئامېرىكانىڭ 21- ئەسىردىكى ھەربىي كۈچ ئەۋزەللىكى ۋە رەھبەرلىك ئورنىنى ساقلاپ قېلىش يولىدىكى تىرىشچانلىق بولۇپ، پىرىزدېنت ئوباما مەزگىلىدىكى ئامېرىكا دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرى چاك ھاگېلنىڭ (Chuck Hagel)

سۆزى بويىچە ئېيتقاندا، بۇ ئىستراتېگىيە ئامېرىكانىڭ تېخنولوگىيەدە يېڭىلىق يارىتىشنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. ھاگېل يەنە بۇ ئىستراتېگىيەنىڭ تولىمۇ مۇھىم ئىكەنلىكىنى، چۈنكى «ئامېرىكانىڭ ئون يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت سەرپ قىلىپ باشقا دۆلەتلەرنىڭ ۋەزىيىتىنى مۇقىملاشتۇرۇش ۋە قايتا قۇرۇش ئۈچۈن جاپالىق ئىشلىگەنلىكىنى، ئەمما رۇسىيە ۋە خىتاينىڭ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ھەربىي زامانىۋىلاشتۇرۇشقا نۇرغۇن مەبلەغ سالغانلىقىنى، شۇڭا بىزنىڭ ھەربىي تېخنىكا ئەۋزەللىكىمىزنىڭ ئەسلىدىكى كۈچىنى يوقاتقانلىقىنى» ئېيتقان.

روبېرت ۋورك (Robert Word) «دۆلەت مۇداپىئە يېڭىلىق يارىتىش تۈرىنى ئىجرا قىلىشقا كۈچەشنى باشلىنىشىدا، خارولد بروۋېن ۋە چاك ھاگېل ۋەزىپىدىن چېكىنگەندىن كېيىن، ۋەزىپىنى ئۆتكۈزۈۋالغان دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرى ئاش كارتېر (Ash Carter) ئۆزى ئۈستىگە ئالغان ۋەزىپىنىڭ ئۆزى تەسەۋۋۇر قىلغىنىدەك ئەمەسلىكىنى بايقىدى. ئامېرىكا دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىقى ئەسلىدە تېخنولوگىيەلىك ھەمكارلىق ئورنىتىپ، ئىككى تەرەپ بەزى مەنبەلەردىن تەڭ بەھرىمەن بولغاندىلا، ئامېرىكا دۇنيادا ئۆزگىچە بولغان دۇنياۋى ئالدىنقى قاتاردىكى جەڭ تەييارلىقى سىستېمىسىنى بارلىققا كەلتۈرەلەيدۇ، دەپ ئويلىغان ئىدى. بىراق كارتېر خىتاينىڭ تېخنولوگىيە ساھەسىگە مەبلەغ سېلىش ۋە خىتاي ئالىملىرىغا تايىنىشتىن ئىبارەت ئىككى چارە ئارقىلىق تېخنولوگىيە ساھەسىگە پۈتۈنلەي سىڭىپ كىرىپ بولغانلىقىنى ئويلىمىغان ئىدى. ئامېرىكا دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىقىنىڭ قورال-ياراق تەتقىق قىلىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش ھەمكارلىقى ئۈچۈن ئىزدىگەن بۇ خۇسۇسىي سانائەتلەرنىڭ ھەممىسىگە خىتايلارنىڭ سىڭىپ كىرىپ بولغانلىقىنى بايقىالمىغان ئىدى. دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىقى گوگېل بىلەن ھەمكارلىق كېلىشىمىسى ئىمزالىدى، شۇنداقلا ئالما كومپيۇتېر شىركىتى بىلەنمۇ ھەمكارلىق مۇناسىۋىتى ئورناتتى. خىتاي ئالىملىرى دائىملا ئامېرىكا ئالىملىرى بىلەن بىرلىكتە ئىشلەيدۇ، ھەتتا ئامېرىكا ئارمىيىسى ئۈچۈن قورال-ياراق ۋە ئۈسكۈنىلەرنى تەتقىق قىلىپ، تەرەققىي قىلدۇرۇش قاتارلىقلارمۇ بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەمەس. ئىككى دۆلەت ئالىملىرى ئارىسىدىكى بۇ خىل ھەمكارلىق تۈپەيلىدىن، ئامېرىكا ئارمىيىسى نامىدىكى ھەر قانداق خىزمەت ئەڭ ئاخىرىدا خىتاي ئالىملىرىنىڭ تاماملىشى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ قولغا تاپشۇرۇلۇشى ياكى ئۇنى خىتاي ئالىملىرى بىلەن ئازدۇر-كۆپتۈر ئورتاقلىشىشى مۇمكىن.

باشقىچە ئېيتقاندا، ئىنتېرنېت تورى بارلىققا كەلگەندىن كېيىن ئىقتىسادىي بىخەتەرلىك بىلەن دۆلەت بىخەتەرلىكى تېخىمۇ زىچ باغلاندى. بىز ئەمدىدىن باشلاپ بولسىمۇ كىرىمىنى جىلغىسىدىكى يۈكسىلىش مودىلىنى دۆلەت بىخەتەرلىكىمىزگە مۇناسىۋەتسىز ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، دەپ قارىۋالماستىنمۇ لازىم. ھۆكۈمەتتە بۇ ھەقتىكى ئاگاھلاندۇرۇشلاردا بولۇش جەريانىدا، مەن مۇئەييەن كارخانىلىرىمىزنىڭ ھۆكۈمەت بىلەن ياتلىشىپ كەتكىنىنى، ئىقتىساد بىلەن دۆلەت بىخەتەرلىكىنى ئايرىپ مۇئامىلە قىلىش كۆز قارىشىنىڭ خىتاينى ئىستراتېگىيە جەھەتتىن بولۇشىغا قوللاش

بولدىغانلىقىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ يەتتىم. مەن يەنە كەسپىي لوبىچىلىق ئەترەتلىرىنىڭ بۇ خىلدىكى خەتەرلەرنى ھىمايە قىلىۋاتقانلىقىنى كۆردۈم. بۇ ھەقتە كېيىن توختىلىمەن.

يېڭىدىن بارلىققا كەلگەن بازارلارغا كەلسەك، يېڭى مەھسۇلاتلارنىڭ مەيدانغا كېلىشى جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىۋاتىدۇ، خىتاي يېڭى ئىلغار قوللىنىشچان پروگراممىلارنى ئۈزلۈكسىز ئوتتۇرىغا قويىۋاتىدۇ، شۇنداقلا تەرەققىياتنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدا تۇرۇۋاتقان تېخنىكىلارنى سېتىۋېلىشقا قىزىقىۋاتىدۇ. 2015-يىلى خىتاي مەبلەغ سالغۇچىلىرى ئامېرىكا بىلەن 27 تۈرلۈك يېڭى پەيدا بولغان تېخنىكولوگىيەلىك مەھسۇلاتلار ئۈچۈن توختاملاشتى، ئومۇمىي سودا سوممىسى ئون بىر مىليارد بەش يۈز مىليون دوللار بولدى. بۇ ئامېرىكا دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىقى قۇرغان «دۆلەت مۇداپىئەسىدە يېڭىلىق يارىتىش تەجرىبە گۇرۇپپىسى» تەرىپىدىن ئېلان قىلىنغان دوكلات بولۇپ، مەزكۇر دوكلاتتا يەنە «بۇ شۇ يىلدىكى تېخنىكولوگىيەگە ئائىت سودىنىڭ 16 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ» دېيىلگەن.

F-35 ئەڭ يۇقىرى دەرىجىدە كومپيۇتېرلاشقان ئايروپىلان بولۇپ، F-35 نى يەر يۈزىدىن كونترول قىلىشقا بولىدۇ. بىراق، بۇ ئۇرۇش ئايروپىلانى خىتاينىڭ ئامېرىكا تېخنىكولوگىيىسىگە تۇمشۇقلىقىنى تىقىشىنىڭ زىيانلانغۇچىسىدۇر. F-35 ئايروپىلانىنى ياساشقا ئىشلىتىلگەن بىر قىسىم زاپچاسلارنىڭ بەزىلىرى ئەمەلىيەتتە خىتايدىن كېلىدۇ. بۇ خىل ئەھۋال ئاستىدا، تەمىنلەش زەنجىرى ناھايىتى چوڭ كىرىزىسقا دۇچ كەلدى دېگەن گەپ. شۇنداقلا، بۇ ئايروپىلاننىڭ ئىشلەپچىقارغۇچىسى بولغان ئامېرىكا تەرەپنىڭ بۇ جەھەتتىكى مەخپىيەتلىكلىرىمۇ تەھدىتكە دۇچ كەلدى دېگەن گەپ. قۇرۇقلۇق ئارمىيەسى ئىستىخبارات بۆلۈمىنىڭ بۇ ھەقتىكى خۇلاسسىسى «خىتاي F-35 كە ئالاقىدار بارچە پىلان- لايىھەنى ئوغرىلاپ كەتتى» دېيىشتىن ئىبارەت بولدى. بۇ خىل ئەھۋالدا سىز ناچار زاپچاسلارنىڭ ئايروپىلانى كېرەكتىن چىقىرىدىغانلىقىنى، ياكى، تېخىمۇ چاتاق بولغىنى، ئايروپىلان زاپچاسلىرى ئارىسىدا ئايروپىلانى سىرتتىن كونترول قىلىش تېخنىكولوگىيىسىنىڭمۇ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى بىلىشىڭىز كېرەك. بۇ خىل ئەھۋال ئاستىدا، ئايروپىلاننىڭ پاچاقلاپ تاشلىنىش مۇمكىنچىلىكىنى پەرەز قىلىشىڭىز بولىدۇ.

گەرچە ئامېرىكا دۇنيادىكى ئەڭ ئىقتىدارلىق ۋە ئەڭ يۇقىرى چەكتە مەشغۇلات قىلىشقا بولىدىغان يوشۇرۇن بومباردىمانچى ئايروپىلانغا ئىگە بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭغا ئىشەنگىلى بولمايدۇ. چۈنكى بىزنىڭ سانلىق مەلۇماتلىرىمىزنىڭ خاككېرلەر تەرىپىدىن كونترول قىلىنىمىغان ۋە ئۆزگەرتىلمىگەن ئاساستا بىخەتەر، توغرا، ئىشەنچلىك يەتكۈزۈلۈشىگە كاپالەتلىك قىلىدىغان بىخەتەر رەقەملىك تورىمىز يوق. گەپ بۇ يەرگە كەلگەن ئىكەن، بىز چوقۇم 5G تېخنىكولوگىيىسى ھەققىدە سۆزلىشىمىز كېرەك. بۇ ئەڭ يېڭى ۋە دەۋر ھالقىغان بەشىنچى ئەۋلاد ئالاقە شەكلى ھېسابلىنىدۇ. 5G سۈپىسى G1 ، G2 ، ياكى G4 تورىغا ئوخشىمايدۇ. بۇ تور تېخنىكولوگىيىلىرى بىر- بىرىدىن خېلىلا پەرقلىنىدۇ. يۇقىرىقى تور تېخنىكولوگىيىلىرى تېلېفون تورى بولۇپلا قالماي، يەنە كىشىلەرنى

پەقەت كەلگەن تېلېفون، ئېلېكترونلۇق خەت ۋە قىسقا ئۇچۇر قاتارلىقلارنى تاپشۇرۇۋېلىش قاتارلىقلار بىلەن تەمىنلەيدۇ. 5G تورىنى يېڭى بىر ئەۋلاد ئىنتېرنېت تورى دەپ تەسەۋۋۇر قىلالايمىز. ئاددىي قىلىپ ئېيتقاندا، 5G ئىنتېرنېت تورى G4 غا سېلىشتۇرغاندا يۈز ھەسسە تېز. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، 5G تورىنىڭ تور سۈرئىتىنىڭ ئاستىلاپ قېلىشى ئاساسەن يوق دېيەرلىك بولۇپ، ئۇچۇرنى ئەۋەتكۈچى بىلەن تاپشۇرۇۋالغۇچى ئوتتۇرىسىدا كېچىكىش بولمايدۇ.

5G تورى G4 تورىغا قارىغاندا تېخىمۇ تېز، تېخىمۇ بىۋاسىتە ۋە تېخىمۇ توغرا بولغان تور سۈپىسىدۇر. 5G تورى ئارقىلىق ئىنسانلار بىلەن ئىنسانلار ئوتتۇرىسىدا، ماشىنا بىلەن ماشىنا ئوتتۇرىسىدا، شۇنداقلا ئىنسانلار بىلەن ماشىنا ئوتتۇرىسىدا ئالاقە قۇرغىلى بولىدۇ. بۇنداق سۈرئەت ۋە ئېنىقلىق 5G تورى ئارقىلىق جەمئىيەتمىزنى بىز تەسەۋۋۇر قىلالمايدىغان شەكىلدە ئۆزگەرتەلەيدۇ، قانداقلا بولمىسۇن، ھەربىي ئىستراتېگىيەچى بولۇش سۈپىتىم بىلەن، مەن يەنىلا تېخىمۇ يېراققا نەزەر سېلىپ، 5G تورى ئومۇملاشقاندا قانداق تەسىرلەرنى ئېلىپ كېلىدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلىشىم كېرەك. شۇنىسى ئېنىقكى، ئۇ ۋاقىتتا تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتى ھازىرقىدىن تېخىمۇ تېز بولىدۇ، سەۋەبى شۇكى، ئۇ ۋاقىتتا پروگرامما ۋە سېنزوردىن ئېرىشكەن سانلىق مەلۇماتلارنى كومپيۇتېرلارغا ۋە سۈنئىي ئەقىل ماتورلىرىغا كېچىكتۈرۈلمەستىن يەتكۈزگىلى بولىدۇ. يالغۇزلا ئەۋزەللىك نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، 5G تورى نۇرغۇن تەرەپلەردە زامانىمىز كىشىلىرىنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلايدۇ. مەسىلەن، ۋاقتى كەلگەندە دوختۇرلار، ھەتتا كومپيۇتېرلارمۇ يىراقتىن مەشغۇلات قىلالايدۇ؛ نۇرغۇن ماشىنىلار، مەسىلەن تورمۇز تاختىسى ياپقۇچىنى ئالماشتۇرۇش، ئۆيدىكى ئوچاقنى تازىلاش، ھاۋا تەڭشىگۈچىنىڭ سۈزگۈچىنى ئالماشتۇرۇش، ئۈستەل چىرىقىنىڭ لامپىچىسىنى ئالماشتۇرۇش قاتارلىق ئائىلە - ئېلېكتىر سايمانلىرىنىڭ ھەممىسىنى ماشىنا ئۆزى باشقۇرالىشى، ياكى باشقىلار رېمونت قىلىشقا ئېھتىياجلىق بولغاندا، ئىشلەتكۈچىگە ياكى ئۈسكۈنىلەرگە مەسئۇل مۇناسىۋەتلىك خادىملارغا ماشىنا ئۆزى ئۇقتۇرۇشى مۇمكىن. بەزى خەتەرلىك خىزمەتلەر، يەنى بىخەتەر بولمىغان كان ئېچىش مەشغۇلاتى، چوڭقۇر دېڭىز ئاستىدا بېلىق تۇتۇش، ھەتتا ئېبولا ۋىرۇسى تارقالغان مەزگىلدە تەكشۈرۈش ئۆيىنى دېزىنفىكسىيە قىلىشقا ئوخشاش بەزى خەتەرلىك خىزمەتلەرنىڭ ھەممىسىنى 5G تورى ماشىنا ئادەم ئارقىلىق يىراقتىن كونترول قىلىش ۋاسىتىسى بىلەن ئىجرا قىلىشى مۇمكىن. گەرچە 5G تورى بۇنچە ياخشى بولسىمۇ، ئەمما ئۇ كەلگۈسىدە سىمىز دۇنيا بەرپا قىلىشى، ھەتتا دېڭىز ئاستىغا كۆمۈلۈپ قالغان قىتئەلەر ئارا ئوپتىك تالا تور لىنىيىسىمۇ ۋاقتى كەلگەندە كۈچلۈك بولغان 5G تورى تەرىپىدىن ئورنى ئېنىقلىنىشى مۇمكىن. ئەمما يېڭى 5G تورى يەنە بىرلا ۋاقىتتا يېڭى ئاجىزلىق، يېڭى بىخەتەرلىك ئەندىشىسى ۋە يېڭى مىللىي مەسىلىلەرنى ئېلىپ كېلىدۇ. ئامېرىكا ئارمىيىسىنىڭ بۇ خىل يېڭى تىپتىكى مۇداپىئە تەھدىتىگە تاقابىل تۇرۇش مەجبۇرىيىتى بار. كۈلكىلىك يېرى شۇكى، ئامېرىكا

ئارمىيىسىنىڭ ئۆزى يەنىلا باشقىلارنىڭ قوغدىشى ۋە مۇداپىئە قىلىشىغا موھتاج. ئەگەر مۇداپىئە سىستېمىسىنىڭ ئالاقە قىسمىغا باشقىلار سىڭىپ كىرگەن تەقدىردە، ئامېرىكانىڭ دۆلەت بىخەتەرلىكىدىمۇ يوقۇق كۆرۈندى دېگەن گەپ.

***

2017 - 2 - يىلى ماي ئېيىدا ئامېرىكا دۆلەت بىخەتەرلىك كومىتېتىدا خىزمەتكە چۈشكىنىمە مۇنداق ئىككى تۈرلۈك نىشانىم بار ئىدى. بىرى، دۆلەت بىخەتەرلىك يىغىنىدىكى ئەزالارغا خىتاينىڭ دۇنياغا خوجا ئاكا بولۇشتەك يامان نىيىتىنى بىلدۈرۈش، يەنە بىرى ئامېرىكادىلا ئەمەس، ئامېرىكانىڭ ئىتتىپاقداشلىرى بولغان دۆلەتلەرنىڭ تېررىتورىيىلىرى ئىچىدىمۇ 5G تورى سېستېمىسىنى بىخەتەرلىككە ئىگە قىلىش. خىتاينىڭ سانلار بويىچە سىڭىپ كىرىش ۋە ئەقلىي مۈلۈك خىزمىتى داۋاملىشىۋاتقىلى نەچچە ئون يىل بولغان بولۇپ، 5G خىزمىتىگە قارىتا ئۇلار ھەرگىز بىپەرۋالىق قىلمايدۇ، ھەتتا بۇ خىزمەتنى ناھايىتى پۇختا ئېلىپ بېرىشى ئېنىق. خىتايدىكى ئەڭ چوڭ تېلگراف شىركىتى خۇاۋېي ۋە جۇڭشىڭ ھەر قايسى دۆلەتلەرگە ئاكتىپلىق بىلەن 5G تورى مەسلىسىدە ھەمكارلىشىشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈرمەكتە، بۇ ئەھۋال مېنى چۆچۈتتى ۋە سەگىتتى. ئەگەر خىتاينىڭ تېلگراف ساھەسى ھەرقانداق بىر دۆلەتتە قۇرۇلۇپ تەرەققىي قىلسا، ھەم 5G تورىنى قولغا كىرگۈزسە، ئۇنداقتا بۇ خىتاي تېلگراف شىركىتىنىڭ بۇ تور ۋاسىتىسى بىلەن ئالماشتۇرۇلغان سانلىق مەلۇماتلارنى، ئۇچۇلارنى ئوغرىلىشىنى توسۇپ قالغىلى بولمايدۇ. مەزكۇر تور سېستېمىسىنى قوللانغان بارلىق ئىلمىي ماقالىلەر، تەتقىقات دوكلاتلىرى، بارلىق قۇرۇلۇش خەرىتىلىرى ۋە سودا پىلانلىرى، بارلىق رەسىملەر، ئېلخەت ۋە قىسقا ئۇچۇرلارنىڭ ھەممىسى ئۇلارنىڭ قولىغا چۈشىدۇ. بۇ خىل ئەھۋالدا يەنىلا غەربتىكى دۆلەتلەر ئۆزلىرى بۆرىنى ئۆيىگە باشلاپ كىرگەندەك ئىش بولىدۇ.

خىتاينىڭ باشقا دۆلەتنىڭ تور سېستېمىسىنى تۇتقۇزۇپ قويغاندا، خىتاينىڭ شۇ دۆلەتنىڭ تور سېستېمىسى مەشغۇلاتى ئارقىلىق پەن - تېخنىكىنى قوراللاشتۇرۇشىغا قاراپ ئولتۇرىمىز. بۇنى مۇنداق ئويلايلى، ئەگەر بىر كىشىنىڭ نىيىتى دۇرۇس بولمىسا، كومپىيۇتېر سېستېمىسىغا كىرىپ ئاپتوماتىك ماشىنلارنى كونترول قىلىۋالسا، ماشىنىنى ئادەم كۆپ بولغان تەرەپكە ماڭغۇزۇپ ۋەقە كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. يەنە باشقىچە قىلىپ ئويلىغاندا، ئۇچقۇچسىز ئايروپىلاننى كونترول قىلىۋېلىپ، باشقا ئايروپىلانلار بىلەن سوقۇلۇشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئەگەر ئۆيدىكى ئوچاقنى كونترول قىلىۋالسا، ئۆيدىكى بارلىق ئوچاقلارنى قەھرىتان قىشتا توختىتىپ قويىدۇ.

5G تېخنولوگىيىسى ۋە ئۇنىڭ كۆلىمىنىڭ كېڭىيىشى بىلەن بىر كۋادرات ئىنگىلىز مىلى ئىچىدە ئۈچ مىليوندىن ئارتۇق ئابونت بىرلا ۋاقىتتا بۇ تورنى قوللىنالايدۇ. بۇنى 4G بىلەن سېلىشتۇرغاندا ناھايىتى چوڭ پەرق بار بولۇپ، 4G دا بىر كۋادرات ئىنگىلىز مىلىدا پەقەتلا 10 مىڭ كىشى بىرلا ۋاقىتتا تور ئىشلىتەلەيدۇ. بىر مەيدان ئامېرىكاچە زەپتۇن توپ بىرلەشمە مۇسابىقىسى مەيدانىدا ھەر بىر توپ مەستانىسىنىڭ ھەممىسى تور ئىشلىتەلەيدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەتتا ئەتراپتىكى بارلىق ئادەمسىز ماشىنا، ماشىنا ئادەم قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى تور ئىشلىتەلەيدۇ، ماشىنا توختىتىش مەيدانىدىكى ماشىنلارمۇ بۇ توردىن ھەمبەھرىلەنەلەيدۇ. بۇ خىل 5G خەۋەرلىشىش ئىقتىدارى ھەقىقەتەن كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ. 5G تورىنى نى ماشىنلار ئۈچۈن لايىھەلەنگەن تور سېستىمىسى دەپ پەرەز قىلىشقا بولىدۇ. چۈنكى ۋاقتى كەلگەندە تور سېستىمىسىدىكى كۆپ قىسىم ئالاقە كومپيۇتېر بىلەن كومپيۇتېر ئارىسىدا بولىدۇ. مۇشۇنداق بولغاندا ناھايىتى چوڭ سانلىق مەلۇمات بارلىققا كېلىدۇ. ماشىنىغا ئۆگىتىش ۋە سۈنئىي ئەقىل ھېسابلاش ئۇسۇلى كۆپ مىقداردا تور سانلىق مەلۇماتلىرىغا ئېرىشىدۇ، 5G تېخنىكىسىنى توختىماي ئىلغارلاشتۇرۇپ، غايەت زور ئۇچۇر قايتۇرۇش يولى شەكىللەندۈرگىلى بولىدۇ.

5G تېخنولوگىيىسىنىڭ تۇرمۇشىمىزغا، خىزمىتىمىزگە ۋە جەمئىيەتكە بولغان تەسىرى تەسەۋۋۇرىمىزدىكىدىن كۆپ ھالقىپ كەتتى. ئەگەر بۇ تېخنولوگىيە باشقىلار تەرىپىدىن سۈيىستېمال قىلىنسا، تەسىر دائىرىسى ئوخشاشلا بىزنىڭ تەسەۋۋۇرىمىزدىكىدىن كۆپ ئېشىپ كېتىدۇ. ئاددىي قىلىپ ئېيتقاندا، ھەرقانداق بىخەتەرلىك ئەندىشىسى بولغان 5G تورى بىلەن يوللانغان ماتېرىيال بىر قىسىم يامان نىيەتلىك كىشىلەر تەرىپىدىن سىياسىي سەھنىدىكى تەسىرچانلىققا ئېرىشىش ۋە كونترول قىلىش ئۈچۈن قوللىنىلىشى مۇمكىن. ئەگەر خىتاي 5G تورىنى كونترول قىلىش ئەۋزەللىكىگە ئېرىشىۋالسا، بارلىق شەھەر ۋە دۆلەتنى بۇ تېخنىكا بىلەن ئۆز مەنپەئەتىنى چىقىش قىلغان ئاساستا كونترول قىلىش مەقسىتىگە ئېرىشىدۇ.

ئامېرىكا دۆلەت بىخەتەرلىك كومىتېتىغا ئامېرىكا پىرىزدېنتىنىڭ دۆلەت بىخەتەرلىكى مەسلىھەتچىسى مەسئۇل بولىدۇ. دۆلەت بىخەتەرلىك كومىتېتى رەئىسىنىڭ (پىرىزدېنتىنىڭ دۆلەت بىخەتەرلىكى مەسلىھەتچىسىنىڭ) ئىشخانىسى ئاقسارايىنىڭ غەربى تەرىپىدە. ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى دۆلەت بىخەتەرلىك يىغىنى ئەزالىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئەمەلدارلارنىڭ ھېچقايسىسى ئاقسارايىنىڭ غەربى تەرىپىگە جايلاشقان ئېزىنخاۋىر مەمۇرىي خىزمەت بىناسىدا ئىش بېجىرمەيدۇ (بۇرۇن پىرىزدېنت مەمۇرىي خىزمەت بىناسى دەپ ئاتىلاتتى). سىزنىڭ تەسەۋۋۇر قىلغىنىڭىزدەك، دۆلەت بىخەتەرلىك كومىتېتىدا مۇتەخەسسسلەر كۆپ بولۇپ، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئوتتۇرا شەرقى، بەزىلىرى رۇسىيەنى، يەنە بەزىلىرى ياۋروپانى، بەزىلىرى بولسا يادرو قوراللىرىنى تەتقىق قىلىدۇ. بۇ مۇتەخەسسسلەرنىڭ ھەممىسى ئۆزىنىڭ تەتقىقات ساھەسىنى ئەڭ مۇھىم دەپ قارايدۇ، ئەلۋەتتە. بۇنىڭدىن مەنمۇ

مۇستەسنا ئەمەس. ئەگەر دۆلەت بىخەتەرلىك يىغىنى نۆۋەتتىكى ئەڭ مۇھىم كىرىزىسقا كۆڭۈل بۆلۈشى كېرەك بولسا، ئۇنداقتا ئامېرىكا ئۈچۈن نۆۋەتتىكى ئەڭ چوڭ دۆلەت بىخەتەرلىك تەھدىتى دائىش ئەمەس، ياكى ئىسلام ئاشقۇنلىرى ئەمەس، ۋەياكى روسىيە پىرىزدېنتى پۈتۈنمۇ ئەمەس، بەلكى خىتاي. خىتاينىڭ يەر شارىدىكى 5G تورىنىڭ يېتەكچىسىگە ئايلىنىۋېلىشى خەتەرنىڭ ئەڭ يامىنىدۇر. شۇڭا مەن ئامېرىكا دۆلەت بىخەتەرلىك كومىتېتىنىڭ بۇنى تونۇپ يېتىشى ئۈچۈن پۈتۈن كۈچۈم بىلەن تىرىشتىم.

ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، دۆلەت بىخەتەرلىكى كومىتېتىنىڭ ئىچكى مىخانىزمى سەۋەبلىك، مەن ئۆزۈمنىڭ خىتاي ئىستراتېگىيىسىگە بولغان چۈشەنچەمنى دۆلەت بىخەتەرلىك يىغىنىنىڭ مەركىزى مەسلىسىگە ئايلاندۇرالمىدىم. ئاقىۋەتتە مەن ۋاستىلىك يول بىلەن خىتاينىڭ ئامېرىكا دۆلەت بىخەتەرلىكىگە ئېلىپ كېلىدىغان تەھدىتگە دىققەت تارتىشقا ئۇرۇندۇم. «ئۇرۇشىز غەلبە قىلىش» نامىدىكى لېكسىيەلەرنى تەشكىللەپ، دۆلەت بىخەتەرلىك يىغىنى ئەزالىرىنىڭ ھەممىسىنى بۇنىڭغا تەكلىپ قىلدىم. بۇ جەرياندا مەن ئىقتىسادىي ئۇرۇش، سىياسىي ئۇرۇش، ئۈچۈر ئۇرۇشى ۋە بىر پاي ئوق ئاتماي تۇرۇپ دۈشمەننى يەر چىشلىتىدىغان قانۇنىي ئۇرۇش (يەنى، بۇ خىل ئۇرۇشقا قانۇنسىزلىق قالىپقى كەيگۈزۈش تەس، چۈنكى ئۇ تولىمۇ مەخپىي) قاتارلىق ئۇرۇشلار ھەققىدە لېكسىيەچىلەرنى تەكلىپ قىلىپ، لېكسىيە ئورۇنلاشتۇردۇم. ھەر قېتىملىق لېكسىيە قىرىق بەش مىنۇتلۇق ئاساسىي قىسىمدىن، يىگىرمە مىنۇتلۇق سوئال-جاۋاب قىسىمىدىن ۋە قىرىق بەش مىنۇتلۇق ئەركىن مۇھاكىمە قىسىمىدىن تەشكىل تاپتى.

تۇنجى قېتىمدا 2013-يىلى ئېلان قىلىنغان «خىتاينىڭ سانائەت جاسۇسلىقى» ناملىق كىتابنىڭ يازغۇچىلىرىدىن بىرى بولغان نوپۇزلۇق خىتاي شۇناس جەمىس مۇلۋىنن (James Mulwinon) ئەپەندىنى لېكسىيە سۆزلەپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدىم. بۇ قېتىملىق لېكسىيە ناھايىتى داغدۇغىلىق بولدى، ھەممە ئورۇن توشۇپ كەتتى. ترامپ ھۆكۈمىتىدىكى خىتاي سىياسىتىگە قىزىقىدىغان ئەمەلدارلار بۇ لېكسىيەگە ئىشتىراك قىلدى. يىغىن ئاخىرلاشقاندا كۆپچىلىكنىڭ مۇنازىرىلىرى تېخىمۇ قىزىپ كەتتى. لېكسىيەگە قاتناشقا خىتاينى كۆزەتكۈچى ئىشتىراكچىلاردىن بىرى ھەربىي ئىستراتېگىيە مۇتەخەسسسىدىن بىرىنى «مۈشۈك ئېيىققا قۇچاق ئاچقۇچى» (خىتايپەرەس) دەپ ئەيىبلەپ ئۇرۇشۇپ كەتتى، بۇ دۆلەت بىخەتەرلىكى كومىتېتىدا ئاسان كۆرۈلىدىغان ئەھۋال ئەمەس.

مەن جاڭجالنى بېسىقتۇرۇپ، نورمال كەيپىيات يارىتىش ئۈچۈن ئورنۇمدىن تۇرۇپ خۇلاسە سۆزى قىلدىم. كۆپچىلىكنىڭ كەلگەنلىكىگە رەھمەت ئېيتتىم ۋە ئۆزۈمنىڭ ئىككى خىل پىكرىمنى تۆۋەندىكى شەكىلدە ئوتتۇرىغا قويدۇم: «ئالدى بىلەن بىز شۇنى چۈشىنىشىمىز كېرەك، بىزنىڭ دۈشمىنىمىز بۇ زالدا ئەمەس، بەلكى بىزنىڭ دۈشمىنىمىز بىزدىن ئالتە مىڭ ئىنگىلىز مىلى يىراقلىقتىكى خىتايدۇر.

ئاندىن، بىز ھەممىمىز مەست قىلىۋېتىلدۇق، خىتاي ھەققىدە ھېچنېمىنى ئاڭقىرالمايدىغان دەرىجىدە مەست بولدۇق. بىز بۇ جەھەتتە قانداق قىلىشىمىز كېرەك؟»

لېكسىيەلەرگە كۆپلەپ ئىشتراكچى قاتناشتى، ناھايىتى زور تەسىر قوزغىدى. 2018-يىلى تۈزۈلگەن دۆلەت بىخەتەرلىكى ئىستراتېگىيىسى پىلانىنىڭ تۈزۈلۈشىدە، خىتايغا قارىتا سىياسەت بەلگىلىشىمىزدە ۋە 5G تورى ئىستراتېگىيىمىزنى بېكىتىشىمىزدە مۇشۇ خىلدىكى بىر قاتار لېكسىيەلەر ئىجابىي رول ئوينىدى دەپ قارايمەن.

كېيىن مەن 5G تورىنىڭ ئامېرىكادىكى كەلگۈسى تەرەققىياتىغا مۇناسىۋەتلىك بىر ئەسلىمە تۈزۈشكە باشلىدىم. بۇ ئەسلىمىدە مەن 5G تورى قۇرۇلۇشىنىڭ سودا ياكى تېخنىلوگىيە مەسىلىسى ئەمەس، دۆلەت بىخەتەرلىكى مەسىلىسى ئىكەنلىكىنى تەكىتلىدىم. بۇ ئەسلىمىنىڭ مەركىزى ئىدىيىسى ئامېرىكانىڭ 5G تورىنىڭ بىخەتەرلىكىنى قوغدىشىنىڭ خىتاينىڭ ئامېرىكا تەسىرىنى ئاشۇرۇشتا ۋە يامان غەزەللىك ھەرىكەتلىرىنى توسۇشتا مۇھىم رول ئوينايدىغانلىقىنى، 5G تورى بىخەتەرلىكىنى قوغداش دۆلەت بىخەتەرلىكى ۋە ئەركىنلىك ئۈچۈن ناھايىتى مۇھىم بولغاچقا، بۇ ئامېرىكا ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىغا چىقىپ باشلامچىلىق قىلىشى زۆرۈر بولغان بىر خىزمەت ئىكەنلىكىنى تەكىتلەشتىن ئىبارەت ئىدى.

بۇ ئەسلىمىدە يەنە سىمىز ئالاقە جەھەتتە توپ ساتقۇچى بولۇش پىلانىم تونۇشتۇرۇلغان ئىدى. بۇ جەھەتتىكى پىلانىم ئامېرىكانىڭ ھەربىي تۈرى قانلىنى شەخسىي شىركەتلەردىن بىرى بىلەن ئورتاقلىشىپ، مەزكۇر شىركەتنى بىخەتەر 5G تورى قۇرۇشقا ۋە ئۇنى ئاسراشقا مەسئۇل قىلىش، ئاندىن ئۇنى يەككە سېتىش مۇلازىمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان شىركەتلەرگە تەمىن ئېتىش ئىدى. بۇ ئۇسۇل باشتىن باشلاپ بىخەتەر بولغاچقا، تېخىمۇ كۈچەيتكەندىن كېيىن ئۇچۇر-ئالاقە كەسپىدىكىلەرنىڭ ئۇنىڭغا ئىشتراك قىلىشى ۋە تور بىلەن تەمىنلىنىشى كاپالەتكە ئىگە بولىدۇ، شۇنداقلا ئالاقە ئۇل-ئەسلىھەلىرىنىڭ مۇكەممەللىكىگە كاپالەتلىك قىلغىلى، يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا خىتاينىڭ تېلېگراف بازىرىدا بىرىنچىلىكىنى ئىگىلىۋېلىشىغا خاتىمە بەرگىلى بولىدۇ.

مېنىڭ تەكلىپىمدە، ھۆكۈمەت قۇرۇپ چىقىدىغان 5G تورى ئېزىنخاۋىر دەۋرىدىكى دۆلەتلىك يۇقىرى سۈرئەتلىك يول پىلانىغا سېلىشتۇرما قىلىندى. يۇقىرى سۈرئەتلىك يول پىلانىنىڭ مەقسىتى ئامېرىكا ھەربىي قىسىمىنىڭ، قورال-ياراق ۋە باشقا تۈرلۈك ئۈسكۈنىلەرنىڭ، شۇنداقلا ياردەم بويۇملىرىنىڭ ئامېرىكىنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا راۋان يەتكۈزۈلۈشىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىش ئىدى. بۇ پىلان كېيىنكى چاغلاردا ئامېرىكا ئۇزۇن يوللۇق توشۇش كەسپىنىڭ مەيدانىغا كېلىشىگە تۈرتكە بولغانىدى. بىراق، نەچچە مىليارد ئامېرىكا دوللىرى سەرپ قىلىنغان بۇ چوڭ قۇرۇلۇش پىلانىنىڭ مەقسىتى ئۇل-ئەسلىھە قۇرۇلۇشىنى ۋە دۆلەت بىخەتەرلىكىنى باش نىشان قىلغان ئىدى. 5G مۇنبىرىمۇ

يۇقىرى سۈرئەتلىك تاش يول قۇرۇشقا ئوخشايدۇ، بۇ يەردە پەقەت تېلگرافنىڭ يۇقىرى سۈرئەتلىك تاشيولى قۇرۇلدى، خالاس.

مېنىڭ بۇنداق سېلىتۇرۇما قىلىشىمدا تارىختىن پاكىت كەلتۈرۈلگەن بولسىمۇ، بۇ پىلان كۆپلىگەن جەھەتلەردىن تولمۇ رادىكال پىلان دەپ قارالدى. بۇنداق دەپ قارىغۇچىلارنىڭ ئاساسى خەۋەر - ئالاقە كەسىپىنىڭ ئامېرىكىدا پۈتۈنلەي شەخسىيلەشكەن بولۇپ، بۇ خىل ئەھۋالنىڭ داۋاملىشىۋاتقانلىقىغا بىر ئەسىردىن ئاشقانلىقى، نەچچە مىليارتلىق بۇ قۇرۇلۇشقا دۆلەتنىڭ ئارىلىشىشى پۈتۈنلەي ئەركىن سودا پىرىنسىپىغا خىلاپ بولغانلىقتىن، بۇنداق پىلاننىڭ قايىل قىلىش كۈچىنىڭ مەۋجۇت ئەمەسلىكى ئىدى.

دەرۋەقە، بۇ پىلاننىم ئېتىبارغا ئېلىنمىدى. ئامېرىكا ھۆكۈمىتى دۆلەتلىك مۇھىم كەسىپلەرگە قول تىقىدۇ ۋە باشقۇرىدۇ. ئامېرىكا ئاۋىئاتسىيە كەسىپى چوقۇم فېدىراتسىيە ئاۋىئاتسىيە باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشى ۋە تەلىپىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك، چۈنكى بۇ ئىدارە ئامېرىكانىڭ ھاۋا بوشلۇق ھوقۇقىغا مەسئۇل. ئاتوم رېئاكسىيىسى شىركەتلىرىمۇ چوقۇم ئامېرىكا يادرو كۈچى باشقۇرۇش ھەيئىتى تارقاتقان ئىجازەتنامە ۋە تەكشۈرۈشكە ئېرىشىشى كېرەك. بۇنىڭدىن سىرت، ئامېرىكا يېمەك - ئىچمەك ۋە دورا باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭمۇ دورا ماتېرىياللىرىنىڭ دۆلەت ئىچىدە بازارغا سېلىنىشى ياكى سېلىنمىسىغا قارار قىلىش ھوقۇقى بار. فېدىراتسىيە ھۆكۈمىتى ھەتتا سۈتنىڭ باھاسىغىمۇ ئارىلىشىدۇ. ئاۋىئاتسىيە، يادرو كۈچى، يېمەك - ئىچمەك ۋە دورىگەرلىك سانائىتى قاتارلىق بۇ تۆت ساھە پەقەت ئۆزۈمنىڭ ئېسىدە قالغانلىرى بويىچىلا بېرىلگەن مىساللار، بۇلاردىن سىرت نۇرغۇن ساھەلەرنى مىسال قىلىشقا بولىدۇ. شۇڭا ھۆكۈمەتنىڭ دۆلەت بىخەتەرلىكى ئۈچۈن 5G تورىنىڭ قۇرۇلۇشىنى نازارەت قىلىشى ئاشۇرۇۋەتكەنلىك بولىدۇ، دېيىش ھەقىقەتەن قاملاشمىغان گەپ. چۈنكى بۇ ھۆكۈمەت قىلىشقا تېگىشلىك ئىش. مەن ئەركىنلىككە مايىل بىرىنىڭ دەيدىغانلىرىنى دېدىم.

مېنىڭ تەكلىپىم باشقىلار تەرىپىدىن تاراتقۇلارغا ئاشكارلانغان بولۇپ، بۇنى كىمىنىڭ قىلغانلىقىنى بىلمەيمەن، لېكىن، بۇ تەكلىپ قاتتىق ھۇجۇملارغا دۇچ كەلدى. ھەتتا ئامېرىكانىڭ چوڭ تېلگراف شىركەتلىرىدىن بىرى مېنىڭ ئىدارەمدىكىلەرگە مېنى ئىشتىن بوشىتىۋېتىش ئۈچۈن بېسىم ئىشلەتكەنلىكى قۇلۇقىمغا يەتتى.

بۇ خەۋەر دەرۋەقە راست ئىدى. مەن دەل شۇ ھەپتىسى يۇقىرىنىڭ «ۋەزىپىسى ئاخىرلاشتى» دېگەن قارارىنى تاپشۇرۋالدىم. مەن ئامېرىكا دۆلەت بىخەتەرلىكى كومىتېتىدىن قوغلاندى قىلىنغان ئىدىم. مېنىڭ دۆلەت بىخەتەرلىك يىغىنىنى ئويغىتىش خىيالىم، ئامېرىكا بىخەتەرلىكىنى قوغداشتىكى تىرىشچانلىقىم مانا مۇشۇ خىل شەكىلدە يوققا چىقتى. بىر تەرەپتىن دۆلەت بىخەتەرلىكى يىغىنىدىن

ئايرىلىش ئۈنچە چوڭ ئىش ئەمەس ئىدى. 2018-يىلى پىرىزدېنت ترامپ ئىمزا قويغان دۆلەت بىخەتەرلىك ئىستراتېگىيىسىگە 5G تورى توغرىسىدىمۇ كۆرسەتمىلەر كىرگۈزۈلگەنلىكىدە مېنىڭ تۆھپەم بار. «بىز دۆلەت مىقياسىدا بىخەتەر 5G تورىنى قۇرۇپ چىقىش ئارقىلىق ئامېرىكانىڭ رەقەملىك ئۆل - ئەسلىھەلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرىمىز.» (مانا بۇ 2018-يىلىدىكى دۆلەت بىخەتەرلىك ئىستراتېگىيىسىدە ئورۇن ئالغان 5G تورىغا ئائىت بايانلاردۇر.)

مەن يەنە دۆلەت بىخەتەرلىك كومىتېتىنىڭ خىتاينىڭ مەخپىي ئۇرۇشىغا بولغان ھوشيارلىقىنى ئاشۇرۇشىدا مۇۋەپپەقىيەت قازاندىم، دەپ ئويلايمەن. مېنىڭ نىشانىم كۆپچىلىككە خىتاينىڭ بىزگە قاراتقان مەخپىي ئۇرۇشىنى چۈشەندۈرۈش ئىدى. چۈنكى، خىتاينىڭ مەخپىي ئۇرۇشىنى چۈشىنىش ياخشى سىياسەت بەلگىلەشنىڭ تۇنجى قەدىمى ھېسابلىناتتى.

يەنە بىر نۇقتىدىن قارىغاندا، ھېچكىم ئۆز خىزمىتىدىن مەجبۇرىي يوسۇندا ئايرىلىشنى خالىمايدۇ. بۇ ھال ئادەمنى تېرىكتۈرىدۇ. ئىشنىڭ ئەڭ قورقۇنچلۇق تەرىپى بولسا، دۆلەتكە يىگىرمە نەچچە يىل ساداقەتمەنلىك بىلەن ئىشلىگەن مەندەك بىرىنىڭ شىركەت - كارخانىلارنىڭ ۋاقتلىق مەنپەئەتى ئۈچۈن دۆلەتنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك بىخەتەرلىكىنىڭ قۇربان قىلىنىشى بەدىلىگە ئىشتىن بوشىتىلىشى ئىدى. بۇ ئامېرىكا دا دائىم ئۇچرايدىغان ئىشلاردىن بىرىگە ئايلىنىپ قالدى، بۇ خىل ئەھۋال چوقۇم ئۆگەرتىلىشى كېرەك.

ئىنگىلىزچىدىن ھېكمەتپار ئىبراھىم تەرجىمە قىلدى

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

ئىلىم يولۇچىلىرى
ئۈچۈن تەۋسىيەلەر

ئىلبەر ئورتايلى

ئىلىم يولۇچىلىرى ئۈچۈن تەۋسىيەلەر

ئىلىبەر ئورتايلى

مۇھەررىردىن ئىلاۋە:

ئىلىبەر ئورتايلى زامانىمىزدا ھايات ياشاۋاتقان ئەڭ مەشھۇر تۈرك تارىخچىلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئۇ تارىخچىلىق ساھەسىدە كۆپلەپ ئەسەر يازغان ۋە ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ ئېتىراپىغا ئېرىشكەن ئاكادېمىك ئالىمدۇر. ئىلىبەر ئورتايلىنىڭ رۇسچە، فرانسۇزچە، گېرمانچە، لاتىنچە، ئىنگىلىزچە، پارسچە قاتارلىق ئالتە-يەتتە چەتئەل تىلىدا بىمالال ئوقۇش، سۆزلەش ۋە يېزىش ئىقتىدارى بىر جەھەتتىن ئۇنىڭ ئەقلىي قابىلىيىتىنىڭ يۇقىرىلىقىنى ئىپادىلىسە، يەنە بىر جەھەتتىن ئىلىمگە، دۇنيانى چۈشىنىشكە بولغان يۈكسەك تىرىشچانلىقىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ. ئىلىبەر ئورتايلىنىڭ يۇقىرىقى ياۋروپا تىللىرىنى، ئۇلارنىڭ تارىخى ۋە مەدەنىيىتىنى پۇختا بىلىشى، شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئۆز مىللىتىگە بولغان ساداقىتى ۋە كۆيۈنۈشى ئۇنى تۈركىيەدىكى يەتتە ياشتىن ياشىمىش ياشقىچە بولغان ھەر بىر ئىنساننىڭ ھۆرمىتىگە ۋە قايىللىقىغا ئېرىشتۈرگەن سەۋەبلەردىن بىرىدۇر. ئىلىبەر ئورتايلى تۈركىيەدىكى ھەر قايسى ئېقىمدىكى سىياسەتچىلەر ئەيمىنىدىغان، ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدىكى ئىلىم ئادەملىرى سۆزىگە ۋە ئەسەرلىرىگە قۇلاق سالدىغان شەخس بولۇپ، تۈرك مىللىتى ئىلىبەر ئورتايلىدىن بەكمۇ پەخرلىنىدۇ. ئىلىبەر ئورتايلىنىڭ شەرقىي تۈركىستان توغرىسىدا ئېيتقانلىرى ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ قانغان يارىسىغا كىچىككىنە بولسىمۇ شىپا بېرىشتە، تۈرك مىللىتىنىڭ ھەقىقىي تونۇپ يېتىشىدە مۇھىم رول ئوينايدۇ.

كېسىپ ئېيتىش لازىمكى، بۇ خىلدىكى كەڭ دائىرىلىك بىلىم ھاسىل قىلغان ئاكادېمىك زىيالىيلار بىر مىللەت ئۈچۈن قىممەتلىك بايلىقتۇر. ئىلىبەر ئورتايلىغا ئوخشاش ئىلىم ساھەسىدە نوپۇز تىكلىگەن ئالىملارنىڭ ئۆز دۆلىتى، دۇنيا، ھايات ۋە كەلگۈسى ھەققىدىكى پىكىر-كۆز قاراشلىرى بىلەن تونۇشۇش كىشىنىڭ نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىدۇ؛ ئەسەرلىرىنى تەرجىمە قىلىش مىللىتىمىزنىڭ دۇنيانى چۈشىنىشىدە ئىجابىي رول ئوينايدۇ. بىز جاھاندا نېمە ئىشلار بولغان ۋە بولىۋاتىدۇ، باشقا مىللەتنىڭ زىيالىيلىرى نېمەلەرنى ئويلاۋاتىدۇ ۋە نېمەلەرنى ئارزۇلاۋاتىدۇ، باشقا مىللەتلەر ئۆزىنىڭ پارلاق كەلگۈسىنى يارىتىش ئۈچۈن نېمەلەرنى قىلغان ۋە قىلىۋاتىدۇ، دېگەنلەردىن يۈز ئۆرۈپ ئۆز ھالىمىز — شەخسىي خىزمىتىمىز، شەخسىي مەنپەئەتىمىز ۋە ئۆز جېنىمىز — بىلەنلا بولۇپ ياشاۋەرسەك، بالىياتقۇ ئىچىدىكى ھامىلىدەك تاشقى دۇنيانى بىلمەي، چۈشەنمەي، نەتىجىدە مەيلى كىشىلىك تۇرمۇشىمىزغا، مەيلى مىللىي مەنپەئەتىمىزگە مۇناسىۋەتلىك ئىشلاردا توغرا قارارلارنى چىقىرالماي، دانا پىلانلارنى ئوتتۇرىغا قويالماي پۈتۈن مىللەت سۈپىتىدە ئۇرۇلۇپ-سوقۇلۇپ، تېڭىرقاپ ياشىشىمىز داۋاملىشىۋېرىدۇ.

ئىلبەر ئورتايلىنىڭ تۆۋەندىكى بايانلىرى ئىلىم-مەرىپەتكە ئىشتىياق باغلىغان ھەر بىر شەخس ئۈچۈن بەلگىلىك قىممەتكە ئىگە. «مىللەت يوقىلىش گىرداۋىدا تۇرسا، ئۇنىڭ بۇنىڭ پىكىر تەشەببۇسلىرىنى تەرجىمە قىلىپ قويۇش گالۋاڭلىقتىن باشقا نەرسە ئەمەس» دەپ ئويلايدىغان كىشىلەر بىزدە يوق ئەمەس. ژۇرنىلىمىزغا بېسىلىۋاتقان «ئۇنىڭ، بۇنىڭ تەشەببۇسلىرى» دەپ يوقىلىش ھاڭلىرىغا ئېسىلىپ قالغان ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ مەۋجۇدىيەت تۆپىلىكلىرىگە يامىشالشىدىكى يول خەرىتىسىدۇر. مەۋجۇتلۇقنى ساقلاپ قېلىش ھەرگىزمۇ نوقۇل ھالدا ئۇنىڭ-بۇنىڭغا دات ئېيتىش، ئۇ يەر-بۇيەرگە يالۋۇرۇش بىلەن قولغا كەلمەيدۇ. مەۋجۇتلۇقنى ساقلاپ قالماقچى بولغان ھەر قانداق مىللەت ياكى ھەر قانداق شەخس ئۆزى ياشاۋاتقان زامان-ماكاننى ئەڭ توغرا رەۋىشتە چۈشىنىشكە، ئۆزى، قەۋمى، مىللىتى ۋە دۈشمىنى ھەققىدە توغرا ۋە چوڭقۇر بىلىم-چۈشەنچىگە ئېرىشەلىشى شەرت. جۈملىدىن، ئۇيغۇر مىللىتى سىياسىي، ئىجتىمائىي ۋە ئىلىم-پەن جەھەتتە كۈچىيىشكە موھتاج. مىللەتنىڭ مەۋجۇتلۇقنى ساقلاپ قېلىشنىڭ ئاساسى مىللەتتە بولۇشى كېرەك بولغان، ئەمما بولمايۋاتقان پىكىر، چۈشەنچە، ماقالە-ئەسەر...لەرنى بار قىلىشتىن ئىبارەت. ئۆزىنى، دۇنيانى ۋە دۈشمىنىنى ياخشى تونۇش قۇربىتىگە ئېرىشەلمىگەن ھەر قانداق شەخس، ھەر قانداق مىللەت ئاقىۋەتتە مەۋجۇتلۇقنى يوقىتىشقا، مەۋجۇتلۇقى بار بولدى دېگەندىمۇ ئاجىز، قۇل مىللەتلەرنىڭ ئورنىغا چۈشۈپ قېلىشقا مەھكۇمدۇر. كېسەلنىڭ دورا بىلەن دوختۇرغا ئېھتىياجى بولغىنىدەك، مەۋجۇتلۇقى تەھدىتكە ئۇچرىغان ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ كۈچلۈك مىللەت ۋە كۈچلۈك شەخسلەرنىڭ بىلىم-تەجرىبىلىرىگە ئېھتىياجى بار. كۈچلۈك شەخسلەرنىڭ، كۈچلۈك مىللەتلەرنىڭ قانداق كۈچلۈك بولغىنىنى بىلمىسەك، كۈچلۈكلەرنىڭ نېمىنى مۇھىم بىلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپمىساڭ، مەۋجۇتلۇقۇڭنى قايسى ئۆرنەككە تايىنىپ ساقلاپ قالسەن؟

ئەلۋەتتە، چەتئەل ئالىملىرىنىڭ بىرەر پارچە ماقالە-ئەسىرىنى تەرجىمە قىلىپ قويۇش بىلەن مىللەتنىڭ ھەممە مۈشكۈلاتى ھەل بولۇپ كەتمەيدۇ. ئېغىر كېسەل بىر كۈندىلا ساقايىمىغاندەك، ئېغىر بالايى-ئاپەتكە دۇچ كەلگەن ئۇيغۇر مىللىتىمۇ بىر نەچچە كۈن ياكى بىر نەچچە يىلدىلا قەددىنى رۇسلىۋالالمايدۇ. ئەمما، بىز ئىرقىي قىرغىنچىلىققا ئۇچرىغان تۇرساق، ئۇرۇق-تۇغقان، قەۋم-قېرىنداشلىرىمىز قاراڭغۇ زىندانلارغا مەھكۇم بولۇپ، گۈزەل يۇرتىمىز قاغا-قۇزغۇنلارنىڭ تالان-تاراج قىلىشىغا ئۇچرىغان تۇرسا دەپ قاراپ ئولتۇرساق، ياكى نوقۇل ھالدىكى دەرت ئېيتىش، يىغلاش، ياردەم تەلەپ قىلىش بىلەنلا بولۇپ، ھەممە ئۈمىدىنى سىرتتىن كۈتسەك، ئۇ ھالدا بىزنىڭ تېخىمۇ بەك ئېغىر خىرىسقا دۇچ كېلىشىمىز شەكسىز. بىز بىلىشكە تېگىشلىك بىلىم-چۈشەنچىلەردىن ئامال بار بالدۇر خەۋەر تېپىپ، ئۆزىمىزنى كۈچلەندۈرۈشكە پۈتۈن كۈچىمىز بىلەن ئاتلانمىساق، ھېچبىر دانا پىكىر، دانا تەدبىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويالمايمىز، شۇنداقلا مەيلى شەخسىي يۈكسىلىش، مەيلى مىللىي يۈكسىلىش جەھەتتە ھېچقانداق ئىلگىرىلەش ھاسىل قىلالمايمىز.

شۇ سەۋەبلىك، بىز باشقا مىللەتنىڭ كۈچلۈكلىرىنىڭ بىلىم-تەجرىبىلىرىگە، كۈچلۈكلەر قانداق كۈچلۈك بولدى بىلىشكە ئېھتىياجلىقمىز. زۇلۇمدىن قۇتۇلۇشنى نوقۇل ھالدىكى «سىياسىي ياردەملەر» گىلا باغلىۋالساق، «سىياسىي ياردەمچىلەر» مۇ ھالى خاراپ، دۇنيانى بىلىش ۋە ئۆزىنى تونۇش ئىقتىدار ئاجىز بىر توپلۇمغا «مەبلەغ سېلىش» نى خالىمايدۇ. بۇنىڭ ئەمەلىي ئىپادىلىرىنى يىللاردىن

بېرى كۆرۈپ تۇرىۋاتىمىز. مەبلەغ سالدى دېگەندىمۇ، ئاجىز مىللەتلەرگە مەبلەغ سالغۇچىلارنىڭ ھەر قاچان ئاجىز مىللەتلەرنىڭ بويىغا مىنىۋالغانلىقىمۇ تارىختا ۋە كۈنىمىزدە قۇياشتەك ئايدىڭ. بىز باشقىلارنىڭ بىزگە مەبلەغ سېلىشىدىن بەكرەك، ئۆزىمىزنىڭ ئۆزىمىزگە مەبلەغ سېلىشنىڭ مۇھىملىقىنى تونۇپ يېتىشىمىز كېرەك. ئۆزىگە مەبلەغ سېلىشنىڭ ئەڭ مۇھىم ھالقىسى ئىلىم-مەرىپەتكە مەبلەغ سېلىش، يەنى ئىلىم-مەرىپەتنى گۈللەندۈرۈشتۈر. ئىلىم-مەرىپەتكە مەبلەغ سالغان ۋە بۇنى ئىزچىل داۋاملاشتۇرغان ھەر قانداق شەخس، ھەر قانداق مىللەت، ھەر قانداق دۆلەت كۈچەيمەي قالمايدۇ. بىز يىللاپ ئولتۇرۇپ يېزىلغان ئەسەرلەرگە بەش سوملۇق شاپتۇلچىلىكىمۇ ئەھمىيەت بەرمەسلىكىنىڭ؛ ئۆز قورسىقىمىز، ئۆز ئائىلىمىز ۋە ئۆز چۆنتىكىمىز بىلەنلا قېلىپ، بۇنىڭ ئۈستىدىكى ھەر قانچە مۇھىم ئىشلارغىمۇ ئېرەنشىمەسلىكىنىڭ زىيىنىنى ئەسەرلەردىن بېرى تارتىپ كېلىۋاتىمىز. «كىتاب ئوقۇغانغا قورساق توپامتى» دېگەن جاھالەت سەپسەتسى ھازىرمۇ مىللىتىمىزدىكى بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ قان-قېنىغا سىڭىپ كەتكەن. شوئارۋازلىق، يىغىنبازلىق ۋە قۇرۇق گەپ سېتىش بىلەن مىللەتنى قۇتۇلدۇرغىلى بولمايدۇ. بىز بىلىم-مەرىپەتتىن، كۈچلۈكلەرنىڭ بىلىم-تەجرىبە ۋە تەۋسىيەلىرىدىن قانچە قانچە قانچە بىخۇد-بەخت-سائادەت بىزدىن شۇنچە قانچىدۇ. ئۆزىمىز، يەرشارىمىز، دۇشمىمىز ۋە دىنىمىزدىن قانچە بىخۇد-يۈرگەنسىمىز، دۇنيانى تەتقىق قىلىپ، دوست ۋە دۈشمەننىڭ ئاجىز-كۈچلۈك نۇقتىلىرىنى بەش قولىنى بىلگەندەك بىلىدىغان مىللەتلەرنىڭ قولىدىكى پىچكىغا ئايلىنىپ قېلىشتىن، ھەدىسىلا باشقىلارنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈشتىن، ھاجىتىدىن چىقىپ بولۇپ چۆرۈپ تاشلىۋېتىشتىن باشقىغا يارمايمىز. ئۆزىمىزنى، دۇنيانى ۋە دۈشمەننى تونۇشتىكى ئەڭ مۇھىم قورال بولغان گېزىت-ژۇرنال، كىتاب-ماقالىلەرنى مەنىستەيدىغان، ھەتتا دۈشمەنلىك نەزىرى قارايدىغان قېرىنداشلىرىمىزنى شېرىن ئۇيقىدىن ئويغىنىپ، ئۆزىنى ۋە دۇنيانى ئوبدان كۆزىتىشكە؛ باشقىلارغا تەلمۈرۈش ئارقىلىق قۇللۇقتىن قۇتۇلۇپ، گۈللىنىش يولىغا ماڭغىلى بولمايدىغانلىقىنى، ئىلىم-ئېرىپان يولىدا ئىلگىرىلەشنىڭ ھېچبىر «بۈيۈك» ئىشلارغا توسالغۇ بولمايدىغانلىقىنى بىلىپ يېتىشكە؛ ئەكسىچە ئىلىم-ئېرىپانلىق خەلقلەرنىڭلا بەخت ئىلىكىدە شادىمانلارچە كۈلۈپ ياشاۋاتقانلىقىغا نەزەر سېلىپ، ئىبەرەت ئېلىشقا چاقىرىمىز.

ژۇرنالىرىمىزدا نەشر قىلىنىۋاتقان بۇ ۋە باشقا ماقالە-ئەسەرلەرنىڭ مەقسەتلىرىدىن بىرى دەل كۈچلۈكلەرنىڭ بىلىم-تەجرىبىلىرىنى خەلقىمىزگە سۇنۇش ئارقىلىق ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ «تىرىلىشى» ئۈچۈن خىزمەت قىلىشتۇر. كىتاب-ژۇرناللار تارىختىمۇ، كۈنىمىزدىمۇ ئىلىم-مەرىپەتنىڭ بۆشۈكىدۇر. كىتاب-ژۇرناللىرى بولماستىنلا گۈللىنىپ كەتكەن بىرمۇ مىللەت يوق. شۇڭا، بىزنىڭ مەۋجۇدلۇقىمىز، بەخت-سائادىتىمىز ۋە گۈللىنىشىمىزگە ئائىت قانداق پىكىر-چۈشەنچە، ماقالە-ئەسەر بولسا، ئۇنى تەرجىمە قىلىش، بېسىش، نەشر قىلىش ئارقىلىق مىللەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىش بىزنىڭ بۇرچىمىزدۇر. كۈچلۈكلەر مەيلى تۈركتىن، مەيلى ياپوندىن، مەيلى گېرماندىن، ھەتتا خىتايدىن چىقسۇن، بىز ئۇلارنىڭ بىلىم-تەجرىبىلىرىگە قۇلاق سېلىشقا، توغرا كۆرسەتمىلىرىنى ئۆزلەشتۈرۈشكە مەجبۇرمىز.

ئىلبەر ئورتايلىنىڭ تۈرك مۇخبىرى بىلەن قىلغان سۆھبىتى كىتاب ھالىتىدە نەشر قىلىنغان بولۇپ، ماقالە شۇ كىتابتىن تەرجىمە قىلىندى. ماقالىدىكى مۇناسىۋەتلىك مەزمۇنلارنىڭ بېشىغا كىچىك تېمىلارنى

قويۇش ئارقىلىق ئوقۇرمەنلىرىمىزگە قولايلىق بولۇشى ۋە مەزمۇنىنىڭ تېخىمۇ ياخشى يورۇتۇپ بېرىلىشى كۆزلەندى.

قېنى ئەمەس، پېشقەدەم ئاكادېمىك ئىلبەر ئورتايلى ئىلىم يولۇچىلىرىغا قانداق تەشەببۇسلاردا بولىدۇ، قۇلاق سېلىپ باقايلى.
— ھېكمەت يار ئىبراھىم

ھاياتتىكى تۆت دەۋر

ئىنساننىڭ ھاياتى ئومۇمىي جەھەتتىن تۆتكە بۆلىنىدۇ. ئۇلار ئون ئىككى ياشتىن يىگىرمە بەش ياشقىچە بولغان دەۋر، يىگىرمە بەش ياشتىن قىرىق ياشقىچە بولغان دەۋر، قىرىق ياشتىن ئەللىك بەش ياشقىچە بولغان دەۋر ۋە ئەللىك بەش ياشتىن كېيىنكى دەۋردۇر. مەن بىر زامانلاردىن بېرى ئەللىك بەش ياشتىن كېيىنكى دەۋرىمدە ياشاۋاتىمەن. يۇقىرى تەقسىملەشلىرىم ياشلىق، ئوتتۇرا ياشلىق ياكى قېرىلغىنىڭ چەك - چېگرىلىرى ئەمەس. ھالبۇكى، يۇقىرىقىسى بىر ئىنساننىڭ چوڭ بولۇشى، پىشىپ يېتىلىشى، مېۋە بېرىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك تەقسىملەش ھېسابلىنىدۇ.
خوش، ئۇنداقتا ھاياتنىڭ دەسلەپكى دەۋرلىرىدىن ئاخىرقى دەۋرىگىچە بولغان بۆلەكلەرگە نەزەر سېلىپ چىقايلى.

ئون ئىككى ياشتىن يىگىرمە بەش ياشقىچە بولغان دەۋر

ئىنساننىڭ ئون ئىككى ياشتىن يىگىرمە بەش ياشقىچە بولغان مەزگىلى ھاياتىنىڭ ئاساسىنى قۇرۇش مەزگىلىدۇر. ھاياتىڭىزنى ئومۇمەن مۇشۇ مەزگىلدە قۇرۇپ چىقىسىز. يىگىرمە بەش ياشتىن قىرىق ياشقىچە بولغان دەۋرىڭىزدە ھاياتقا قوشۇلىسىز، پىكىر بايان قىلىشقا باشلايسىز. قىرىق ياشتىن ئەللىك بەش ياشقىچە بولغان مەزگىل پىشقان، ئۆز ساھەيىڭىزدە باشلامچى بولىدىغان دەۋرىڭىزدۇر. ئەللىك بەش ياشتىن كېيىنكى دەۋرىڭىز ئارام ئېلىش دەۋرىدۇر. ئەللىك بەش ياشتىن كېيىن ۋاي دېگۈدەك ئىش قىلالمايسىز، ئوتتۇرىغا يېڭىلىق ئېلىپ چىقالمايسىز. بۇ چاغدا ئومۇمەن ئىلگىرىكى مەزگىللىرىڭىزدە ئېرىشكەن ۋە ئوتتۇرىغا قويغانلىرىڭىزنىڭ ئەتراپىدا چۆرگىلەپ، ئۇنى تەكرارلايسىز. ئەللىك بەش ياشتىن كېيىنكى ھاياتىنى ئۆتكۈزۈۋاتقانلار ئىچىدە يېڭى ئەسەرلەرنى ئوتتۇرىغا قويىدىغانلار كەمدىن - كەم ئۇچىرايدۇ. ھەر بىرىمىز مانا مۇشۇ تۆت دەۋرنى باشتىن كەچۈرمىز. ھاياتىمىز مۇشۇ تۆت دەۋردە قىلغان ئىشلىرىمىزدىن شەكىللىنىدۇ.

ئىنسان ھاياتىنىڭ ئون ئىككى ياشتىن يىگىرمە بەش ياشقىچە بولغان دەۋرى ئەسلىدە ئۇنىڭ ھاياتىنىڭ جان تومۇرىدۇر. بۇنى ئەلۋەتتە تارىخنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەن ئاساستا سۆزلەۋاتىمەن. بۇ ھەقتە ئېيتىدىغانلىرىم ئىرادىلىك، ئەقلىنى توغرا شەكىلدە ئىشلىتىدىغان كىشىلەرگە نىسبەتەن كۈنىمىزدىمۇ ئوخشاشلا كۈچكە ئىگە بولۇشى مۇمكىن.

ئون ئىككى ياش بىلەن يىگىرمە بەش ياش ئارىسىدىكى بۇ مەزگىل كىشىلىك تەرەققىياتنىڭ يادروسىدۇر. بۇ ۋەجىدىن زېھىن، ئەستە ساقلاش ئىقتىدارى ۋە جىسمانىي ساغلاملىق ئەڭ ياخشى بولغان بۇ دەۋردە ھەم ئوقۇپ، ئۆگىنىش، ھەم تەنھەرىكەت بىلەن شۇغۇللىنىش، ھەم پۇرسەتلەرنى كۈتۈش ۋە جەمئىيەتنى كۆزىتىش لازىم. يۇقىرىدا ئېيتىلغانلارنى مۇشۇ ياشلاردا ئەڭ ياخشى شەكىلدە قىلغىلى بولىدۇ. چۈنكى، ياش چوڭايغانسېرى ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتى چېكىنىدۇ. ياش چوڭايغاندا ئۆگەنگەن نەرسىلىرىڭىز يۇقىرىقى ياشلاردا ئۆگەنگەنلىرىڭىزگە قارىغاندا تېز ئۇنتۇلۇپ كېتىدۇ. يىگىرمە بەش ياشتىن كېيىن كىشىنىڭ جىسمانىي ھەرىكەت ئىقتىدارى ئۆزى پەرق قىلمىغان تەقدىردىمۇ ئاستا-ئاستا چېكىنىشكە باشلايدۇ. كىشى يىگىرمە بەش ياشتىن كېيىن ئومۇمەن ئۆيلىنىش، بالىلىق بولۇشى قاتارلىق يېڭى ھاياتقا يۈزلىنىدۇ. دېمەك، ئىنسان ھەممىدىن ئاۋۋال ئۆمۈرىنىڭ قايسى دەۋرىدە نېمە ئىشلارنى قىلىشنى ناھايىتى ياخشى بىلىشى لازىم.

ئالدى بىلەن، ئۆتمۈشكە بىر نەزەر سالايلى. شەرق ۋە غەرب مەدەنىيەت ساھەسىدە كۆپلىگەن شەخسلەرنىڭ ئون ئىككى يېشىدىن يىگىرمە بەش يېشىغىچە بولغان دەۋرى مۇھىم ھاسىلاتلارنى قولغا كەلتۈرۈش بىلەن ئۆتكەن. كلاسسىك دۇنيانىڭ بارچە سەركىلىرى، ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ نۇرلۇق چىراقلىرى، ياۋروپا مەدەنىيەت-سەنئەتنىڭ گۈللىنىش دەۋرىدىكى مەشھۇر شەخسلەر ئون ئىككى ياش بىلەن يىگىرمە بەش ياش ئارىسىدا ئۆزىنى يېتىلدۈرۈپ بولغان. ھەتتا، دۇنيا تارىخىدىكى بۈيۈك شەخسلەرنىڭ بىر تۈركۈمى مۇشۇ ياشلىرىدا بۈيۈك ئەسەرلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ بولغان ئىدى. نېمىشقا شۇنداق؟ چۈنكى، ئۇ چاغلاردا ھېچكىم يىگىرمە بەش ياشتىن ئاشقان كىشىنى بېقىشقا مەجبۇر بولمايتتى. ئۇ زامانلاردا (ھازىرقىدەك) «يەنە ئازىراق ئوقۇپ باقاي، نېمە ئىشلارنى قىلالايمەن يەنە بىر ئاز ئۆزۈمنى دەڭ سېلىپ كۆرەي» دېيىشى مۇمكىن بولمايتتى.

ئەسلىدە، يىگىرمە بەش ياشتىن ئاشقان ياش ئۈچۈن بۇنداق قىلىش ھازىرمۇ ئانچە مۇمكىن بولمايدۇ. ھەر ئىنساننىڭ قىلىشى كېرەك بولغان ئىشلار بولىدۇ. ئۆز ئىقتىدارىڭنى كۆرسىتىسەن، ئۆزۈڭ شۇغۇللانغان كەسىپىڭدىكى ماھارىتىڭ قانچىلىك، ئىسپاتلايسەن، ئەسەر ئوتتۇرىغا قويسەن... بۇنى قىلالمىساڭ، ئۆزۈڭنىڭ ئىقتىدارىنى ئىسپاتلىيالمىسەن، ئون-تىنسىز ياشاپ، مېۋىسىز ھالەتتە دۇنيادىن كېتىسەن.

ئون بەش ياش بىلەن يىگىرمە بەش ياش ئارىسىدا ئۆزىنى ئىسپاتلىغان بۈيۈكلەرگە بىر نەزەر سېلىپ ئۆتەيلى. مەسىلەن، گوتىفرىد لېيبىز (Gottfried Leibniz) ئون توققۇز يېشىدا دوكتورلۇق

ئۇنۋانغا ئېرىشكەن. لېيېنېز قانۇن تارىخى ئوقۇغان قانۇنشۇناس، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ماتېماتىكتۇر. ئۇ ياراتقان پەلسەپە سېستىمىسىمۇ كۈچلۈك تەسىرگە ئىگە. مەشھۇر سەنئەتكار موزارت ئوتتۇز بەش يېشىدا ۋاپات بولغان. ئۇنىڭدىن باشقا، يەنە بىر سەنئەتكار شۇبېرتىمۇ ئوخشاشلا مۇشۇ ياشلاردا ۋاپات بولغان بولۇپ، ئۇ ئۆلگەندە ئوتتۇزدىن ئەمدىلا ھالقىغان ئىدى. رۇس يازغۇچىلىرىغا كەلسەك، مەشھۇر رۇس شائىرى پۇشكىن دۇئېلدا پاجىئەلىك شەكىلدە ئۆلگەندە قىرىق ياشقىمۇ كىرمىگەن، ئوتتۇز سەككىز يېشىدا ئۆلگەن ئىدى. ئوخشاشلا، داڭدار رۇس يازغۇچىلىرىدىن لېرمنتوف (Lermontov) يىگىرمە يەتتە ياشتا دۇئېلدا ئۆلگەن. بۇ ياشتا ئۆلگەنلەردىن نۇرغۇن داڭدارلارنى ساناش مۇمكىن.

بەزى مەشھۇرلارنىڭ ئەڭ بۈيۈك ئىجادىيەتلىرىنى بەكمۇ ياش چېغىدا ئوتتۇرىغا چىقارغانلىقى بىلىنسۇن دەپ ئالاھىتەنە ياش تۇرۇپلا ۋاپات تاپقانلارنى ساناپ ئۆتتۈم. بۇ كىشىلەرنىڭ ھاياتى توغرىلىق ئىزدەنگىنىڭىزدە، ئۇلارنىڭ يىگىرمە بەش ياشقا توشماي تۇرۇپلا ئۆزىنى يېتىشتۈرۈپ بولغانلىقىنى بايقايسىز. يۇقىرىقىلاردىن ئۇزۇن ياشىغان مەشھۇرلار ئۆزىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن قىرىق ياشلىرىغىچە تىرىمىشقا دەپ ئويلاپ قالمىغايسىز. ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگەن داڭلىقلارمۇ ئۆزىنى يېتىشتۈرۈشنى ھاياتىنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدا تاماملاپ بولغان. ئوقۇشقا تېگىشلىك ئەسەرلەرنى ئوقۇپ، ئۆگىنىشكە تېگىشلىك بىلىملەرنى ئۆگەنگەن. يىگىرمە، يىگىرمە بەش ياشلىرىدىن باشلاپلا ئەسەر ئىجاد قىلىشنى باشلاپ بولغان.

مەن بۇرۇندىن تارتىپ كىمنىڭ قانچە يېشىدا نېمە ئىشلارنى قىلغانلىقىغا دىققەت قىلىمەن. يەنە بىر مىسال بېرەي، فرانسۇز مىسىرىشۇناس ژان فرانچويس چەمپولىيون مەشھۇر ئالىمدۇر. تېخى بالا ۋاقتىدا، ئون ئالتە يېشىدا ئىلىمدە ئۆزىنى يېتىشتۈرۈپ بولغان. ئوتتۇز يېشىدا قەدىمكى مىسىرنىڭ رەسمىلىك يېزىقىنىڭ مەنىسىنى يېشىپ بولغان. قىرىق ئىككى يېشىدا ۋاپات بولغان. يەنى، ھاياتىنىڭ ئاخىرىدىكى ئىشىمۇ ئوخشاشلا مىسىر رەسمىلىك يېزىقىدىكى بىلىنىمگەن مەنالارنى ئوتتۇرىغا چىقىرىش بولغان. ئۇ ئارامى، يۇنان ۋە ئىبرانىي تىللىرىنى پىششىق ئىگىلىگەن.

چەمپولىيوننى تىلغا ئالغاندا، كىشىنىڭ ئەقلىگە شۇ ھامان يەنە بىر مەشھۇر شەخس كېلىدۇ. فرانسۇز يازغۇچىسى ۋە تارىخچىسى پىغوسپېخ مېغمۇ چەمپولىيونغا ئوخشىشىدۇ. بۇ شەخس ئون بەش ياشقا كىرىشتىن ئىلگىرىلا ئىنگىلىزچە، لاتىنچە ۋە يۇنانچە ئۆگەنگەن. ئۇ مۇشۇ تىللار ئارىسىدا تەرجىمىچىلىك بىلەنمۇ شۇغۇللانغان. بۇنىڭدىن سىرت سلاۋ ۋە كېلت تىللىرىنىمۇ ئىگەللىگەن. يىگىرمە بەش ياشقا كىرمەستىلا تارىخ ۋە قانۇن كەسپىدە ئىختىساس ئىگىسى بولۇپ يېتىشكەن، يىگىرمە بەشكە كىرمەستە يەنە رومانلارنىمۇ يازغان. كېيىنكى چاغلاردا پىغوسپېخ فرانسىيەنىڭ بۈيۈكى، فىلولوگىيە سەركىسى، تارىخچىسى، ئارخېئولوگى ۋە يازغۇچىسى سۈپىتىدە ئەسلىدى.

(ئىسلامنىڭ بۈيۈك ئالىملىرىدىن ئىمام شافىي، ئىمام نەۋەۋى قاتارلىق گېگانىت مۇھەددىس ۋە فەقىھلەرمۇ يىگىرمە يېشىغا بارماي تۇرۇپ شەرئىي ئىلىملەردە ۋايىغا يەتكەن. يىگىرمە ياشقا توشماي تۇرۇپلا دەۋرنىڭ بۈيۈك ئالىملىرى تەرىپىدىن ئالىم دەپ ئېتىراپ قىلىنغان، شاگىرت تەربىيىلىگەن ۋە ئەسەرلەر يازغان. ھەر ئىككى ئالىم قىرىق يېشىدىن ئاشقاندا — ياش تۇرۇپلا — ۋاپات تاپقان. ھەدىس ياكى فىقھتىن سۆز بولۇنسا بۇ ئىككى ئىمامنىڭ تىلغا ئېلىنماي قېلىشى، ياكى ئەسەرلىرىگە مۇراجىئەت قىلىنماي قېلىشى ئومۇمەن مۇمكىنسىز. ياش تۇرۇپ ۋاپات بولغان ئىككى ئۆلىمانىڭ ئىسلامغا قوشقان تۆھپىسى ۋە ئىسلام دۇنياسىغا كۆرسەتكەن تەسىرى مىسلىسىزدۇر. — تەرجىماندىن)

يۇقىرىقىدەك ئىنسانلار ياشاپ ئۆتكەن دۇنياغا نەزەر سالغىنىمىزدا، تولىمۇ ئەپسۇسكى، كۈنىمىزدىكى ئىنسانلارنىڭ بوشاڭ چىقىپ قالغىنىنى كۆرىمىز. ئەڭ ئالدىدا كېتىۋاتقان مىللەتلەردىنمۇ — بۇلار گېرمانلاردۇر — يۇقىرىقىدەك كىشىلەر ئاز چىقىۋاتىدۇ.

مائارىپىمىز كېرەككە كەلمەيۋاتىدۇ

نۆۋەتتىكى ئۇزۇندىن ئۇزۇن داۋاملىشىدىغان مائارىپىمىز كېرەككە كەلمەيۋاتىدۇ. بىز ئۆز مائارىپىمىزدىن قارىسىغا ئىپتىخارلىنىپ قويىمىز تېخى. بەزىلەر «ئەمدىلىكتە بىر ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى ئارىستوتېلنىڭ بىلگەنلىرىنى بىلىدۇ» دېيىشىدۇ. ئۇنداق ئەمەس. ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىمىز ئارىستوتېلنىڭ بىلگەنلىرىنىڭ مىڭدە بىرىنىمۇ بىلمەيدۇ، شۇنداقلا ئارىستوتېلنىڭ قىلغانلىرىنىمۇ قىلالمايدۇ. كۈنىمىزدىكى مائارىپ ئىنسانلارنىڭ يېڭىلىق يارىتىش ئىقتىدارىنى ئۆلتۈرۈۋاتىدۇ.

بۈگۈن ئون ئالتە ياشتىكى بىر ئىنسان تۈركىيەدىمۇ، دۇنيادىمۇ بالدۇر، ناداندۇر. بۇ ياشتىكى بالىلار بىر ئىش قىلىش مەجبۇرىيىتىدە قالسا، قىلغان ئىشىدا ئۇتۇق قازىنالمىدۇ. بۇ ياشتا ئۆز يولىنى ئۆزى تاللاپ ماڭالايدىغان بالىلار يوق. دېمەك، كۈنىمىزدە بۇ ياشتىكىلەر ئارىسىدا گوتفريد لېيبىنزدەك بىرى يوق.

شۇنى ئۇنۇتماڭ، ئىستانبۇل يېڭى كاپىدىن قېزىلغان ئىسكىلىتلارنىڭ ئوتتۇرىچە يېشى ئوتتۇز بەش ياش ئىدى. بۇلار مىلادىدىن ئىلگىرىكى بەش - ئالتىنچى ئەسىرلەردىكى دېڭىز پورتى بويىدا ياشىغان كىشىلەردۇر. ئۇلارنىڭ ئىسكىلىتلىرى ئېچىلغاندا، ھەممىسىنىڭ سۆڭەكلىرىنىڭ دەز كەتكەن، سۇنغان ھالەتتە ئىكەنلىكى ئوتتۇرىغا چىقتى. ئۇلارنىڭ كۆپۈنچىسى بۇ سەۋەبلىك داۋالانغان. دېڭىز پورتى بويىدا ياشىغان بۇ كىشىلەرنىڭ سۆڭەكلىرىنىڭ سۇنغان ۋە دەز كەتكەن ھالەتتە بولۇشىدىن، بۇ كىشىلەرنىڭ پورتتا ھاماللىق بىلەن شۇغۇللانغانلىقى بىلىنىشىدۇ. ئۇلارنىڭ قانچىلىك دەرىجىدە زەيكەش، ناچار ئۆيلەردە ئولتۇرغان بولۇش ئېھتىمالىمۇ مەۋجۇت. ئاقسۆڭەكتە، داۋالانىشقا مەجبۇر

بولغان. 2500 يىل بۇرۇن ياشىغان ئىنسانلاردىن سۆز ئاچقىنىمغا ھەيران قالماڭ. ئۇ دەۋرنىڭ سۆڭەك، بوغۇم تىبابىتى كۈنىمىزدىكىدىن ئۈستۈن ئىدى. بىراق، ئۇ زامانلاردا ئىنسانلارنىڭ ئۆمرىمۇ مۇشۇ ياشلارغىچە داۋاملىشاتتى. پەقەت بۇ ھاممالارنىڭلا ئەمەس، ئۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىرىنىڭ، شۇ زاماننىڭ يازغۇچىلىرىنىڭ، مېمارلىرىنىڭ ئوتتۇرىچە يېشى ئوتتۇز بەش ياش ئەتراپىدا ئىدى. يەنى، قەدىمكى دەۋر ئىنسانلىرىنىڭ ھاياتى ئاخىرلىشىدىغان ياشتا بىزنىڭ ئەۋلاتلىرىمىز تېخىچە بىر نەرسە ئۆگىنىش بىلەن بەنت بولماقتا. ھاياتقا كىرىشەلمەيۋاتماقتا. شۇنىسى ئوچۇقكى، خاتا ۋە ئۈنۈمسىز تەربىيە يولىدا كېتىۋاتىمىز.

ئۆزۈمنىڭ ئون ئىككى ياش بىلەن يىگىرمە بەش ياش ئارىسىدىكى دەۋرىمگە كەلسەك، مەن بۇ دەۋرىمنى ياخشى ئۆتكۈزدۈم. ئەنقەدەردە چوڭ بولغانلىقىم ئۈچۈن، مەزكۇر پايىتەختتە مەن ئېھتىياجلىق ھەممە نەرسە بار ئىدى. مەدەنىيەت پائالىيەتلىرىگە ئىشتىراك قىلاتتىم، كىتاب ئوقۇيتتۇم. ئەنقەدەردە فرانسۇز، ئىنگىلىز، ئىتالىيان مەدەنىيەت مەركەزلىرى بار ئىدى. ئۆسمۈرلۈك چاغلىرىمدا چەتئەل تىلى ۋە تارىخ بىلىملىرى ئۈچۈن ئانامنىڭ دەرسلىرىگە قاتنىشاتتىم.¹ چەتئەل تىلى ئۆگىنىش ئىمكانىم كۆپ ئىدى. بۇ ياشلىرىمدا چەتئەل تىلى بىلەنلا بولدى قىلماستىن، ئارخېئولوگىيە كۇرسلىرىغىمۇ قاتناشتىم. ئۈنۈپرسىتېت ئوقۇدۇم، ئوقۇش پۈتتۈرۈپ دوكتورلۇق ئوقۇشى بىلەن بولدۇم، بۇ ئارىلىقتا ئاۋستىرىيەدە، يەنە چىكاگودا ئوقۇدۇم. مۇشۇ تەرىقىدە يىگىرمە بەش ياشقا قەدەم باستىم.

ئىسرائىلىيەدە ئوقۇغان بولاتتىم

يۇقىرىدا ئېيتقىنىمىدەك، مېنىڭ 12 - 25 ياشلىرىم مول - ھوسۇللۇق ئۆتتى. بۇ دەۋرنى مۇشۇنداق ئۆتكۈزۈش بەك مۇھىم. چۈنكى، بۇ ئارقىلىق ھەر قايسى جەھەتتىن ئۆزىڭىزنى كۈچلەندۈرىسىز. يىگىرمە بەش ياشتىن كېيىنكى چاغلىرىمۇ ئۈنۈپرسىتېتتا ئۆتتى. ھاياتىم ئۈنۈپرسىتېتلاردا داۋام قىلدى. ئەگەر بۈگۈنكى ئەقلىم شۇ چاغدا بولغان بولسا قانداق قىلاتتىم بىلەمسىز؟ ئامېرىكا ياكى ياۋروپادا ئوقۇيمەن دەپ ۋاقىت ئىسراپ قىلماستىن، ئوتتۇرا شەرقىدە، يەنى ئىسرائىلىيەدە ئوقۇغان بولاتتىم. چۈنكى، ئىسرائىلىيەنىڭ ئۈنۈپرسىتېتلىرى سۈپەتلىك، ھەمدە شەرق بىلەن غەربنى بىرلىكتە ئۆگىتىدۇ. كۈنىمىزنىڭ ياشلىرىغا ئىسرائىلىيەدە ئوقۇشنى تەۋسىيە قىلىمەن. ھەم غەرب، ھەم شەرق تارىخى تەتقىقاتلىرى ئۈچۈن ئىسرائىلىيەدە كۆڭۈلدىكىدەك ئۈنۈپرسىتېتلار مەۋجۇت. ئىسرائىلىيە كۈنىمىزدىمۇ كۆپ خىل مەدەنىيەتنى ئۆزىدە مۇجەسسەملىگەن. كونا گېرمانىيە ئۈنۈپرسىتېتلىرىنى ئۇ يەردىن تاپالايسىز. ئامېرىكا ئۈنۈپرسىتېتلىرى مودېللىرىنىڭ ئۈنۈمدارلىقىنى ئامېرىكانىڭ سىرتىدا يەنىلا ئىسرائىلىيەدىن تاپالايسىز. ئىسرائىلىيە

¹ ئىلىبەر ئورتايلىنىڭ ئانىسى شەفقە ئورتايلى ئەنقەرە ئۈنۈپرسىتېتىدا رۇس تىلى دەرسى بېرەتتى.

ئۇنىۋېرسىتېتلىرىنىڭ كۈتۈپخانىلىرى ياخشى، ساغلاملىق ئەسلىھەلىرى ۋە تەنھەرىكەت ئەسلىھەلىرى كۆڭۈلدىكىدەك. بۇنىڭدىن سىرت، ئىسرائىلىيەدە سىزنىڭ بىلىم - تەتقىقاتىڭىزغا پايدىسى تېگىدىغان كۆپلىگەن پروفېسسورلار بار. بۇ پروفېسسورلارنىڭ مەدەنىيەت ئارقا كۆرۈنۈشىمۇ بىر - بىرىدىن كۆپ پەرقلىنىدۇ. يەنە تېخى ئىسرائىلىيە ئوتتۇرا شەرقنىڭ دەل ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان. ئىسرائىلىيەدە ئەرەبچە ۋە ئىبرانىيچىنىمۇ ياخشى ئۆگىنەلەيسىز. باشقا تىللارنىمۇ ياخشى ئۆگىنىش شارائىتى مەۋجۇت، ئەلۋەتتە. مەن ئىسرائىلىيەنى ماڭا ئوخشاش ئىجتىمائىيەت بىلىملىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار ئۈچۈن تەۋسىيە قىلىۋاتىمەن. تەبئىي پەن بىلىملىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار ئۈچۈن بۇ ھەقتە ئەقىل كۆرسىتەلمەيمەن. بىراق، ئىسرائىلىيە ئۇنىۋېرسىتېتلىرىنىڭ تەبئىي پەن بىلىملىرى جەھەتتىمۇ كۆڭۈلدىكىدەك ئىكەنلىكىنى بىلىمەن. ئۇنىۋېرسىتېت تاللاشتا ياخشى ئويلىشىش لازىم. بۈگۈنكى ئەقلىم بولسا باشقا خىل تاللاشلاردا بولىدىغانلىقىمنى ئېيتقان ئىدىم. ئومۇمەن، ھەممە مەسىلە بىزنىڭ تاللاشلىرىمىز بىلەن باغلىنىشچانلىققا ئىگە. تۈركىيەدە ياشايدىغان ئىنسانلار بەزى جەھەتلەردە، بولۇپمۇ مائارىپ جەھەتتە — تولىمۇ ئەپسۇسكى — خاتا تاللاشلاردا بولىۋاتىدۇ. ئوچۇق قىلىپ ئېيتسام، خاتا يۈزلىنىشكە قادىلۇبلىۋاتىمىز. بۇنداق قىلىشنىڭ كېرىكى يوق. چۈنكى، بۇنىڭ ئاقىۋىتى پۇشايماندۇر.

مەن ياخشى ئۇستازلارنىڭ قولىدا يېتىشىش ئۈچۈن كۆپ ھەپىلەشتىم. ھېچقاچان ياخشى ئۇستازلار ئىزدەپ - سوراپ مېنى تاپقىنى يوق.

يىگىرمە بەش ياشتىن قىرىق ياشقىچە بولغان دەۋر

يىگىرمە بەش بىلەن قىرىق (25 - 40) ياش ئارىسى سېپى ئۆزىدىن ئۆزىنى كۈچەيتىش دەۋرىدۇر. ھاياتىڭىزدا ياشلىقىڭىزنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە، يەنى يىگىرمە بەش يېشىڭىزغىچە بولغان مەزگىلدە بەزى ئىشلارنى ناھايىتى ئۇتۇقلۇق ھالدا قىلالايسىز. چۈنكى، ئۇ دەۋر ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتىڭىز يۇقىرى، بەدەن ئېنىرگىيىڭىز كۈچلۈك دەۋردۇر. ياشلىقتا غەيرىتىڭىز ئۈستۈن بولىدۇ. ياشلىقتا ئىشلارنى تېزلا پۈتتۈرىسىز. يىگىرمە بەش يېشىڭىزدا قىلىۋالالمىغان ئىشلىرىڭىزنى، قولغا كەلتۈرۈشكە سەل قارىغان بىلىم، يۈكسىلىشلەرنى يىگىرمە بەش بىلەن قىرىق ياشلار ئارىسىدا قىلالايسىز. بۇ مەزگىل سىز ئۈچۈن ئاخىرقى پۇرسەتتۇر. بۇ يېشىڭىزدا مەيلى نېمە ئۆگىنىش، ئۆگىنىش سۈرئىتىڭىز ئون ئىككى ياشتىن يىگىرمە بەش ياشقىچە بولغان مەزگىلىڭىزگە قارىغاندا ئاستىلاپ كەتكەن بولىدۇ. ئەمما، بىر جەھەتتىن يەنىلا ھوزۇرلۇق ھالەتتە ئالغا ئىلگىرىلىيەلەيسىز. يىگىرمە بەش ياشتىن قىرىق ياشقىچە بولغان مەزگىلدە يېڭى نەرسىلەرنى ئۆگىنىشكە بىر قىيىن تەرىپىمۇ بار. يەنى ئۆگەنگەنلىرىڭىزدىن مەلۇم نەرسىلەر ئېسىڭىزدە قالسىمۇ، بىراق، ئۆگەنگەنلىرىڭىزنى تېز ئۇنتۇشقا يۈزلىنىسىز. قىرىق ياشتىن كېيىن يېڭى نەرسىلەر ئۆگىنىش بەسى

مۈشكۈل. تولۇقلىشىشىڭىز كېرەك بولغان بىلىملەرنى قىرىق يېشىڭىزغا قەدەر تولۇقلىشىشىڭىز كېرەك. بۇ بەكمۇ مۇھىم. بۇ سەۋەبلىك يىگىرمە بەش ياشتىن قىرىق ياشقىچە بولغان مەزگىلىدە چوقۇم ساغلام، تەڭپۇڭ ۋە ئىنتىزامچان ھالەتتە ياشىشىڭىزنى تەۋسىيە قىلىمەن.

سىزنى ئاگاھلاندۇرىمەنكى، يىگىرمە بەش ياشتىن قىرىق ياشقىچە بولغان مەزگىل يەنە بىر جەھەتتىن بىر قاتار ناچار ئادەتلەرنىڭ كىشىگە سالجىدەك چاپلىشىۋالدىغان دەۋرىدۇر. ھاراق، تاماكا، ناچار ئوزۇقلىنىش ئادىتى سىزنى بولۇشىغا تۈگەشتۈرىدۇ. كېيىن بۇلارنىڭ ئازابىنى تولۇق ھېس قىلىسىز. بۇلاردىن ئۇزاق تۇرۇپ، كۆپلەپ كىتاب - ماتېرىيال ئوقۇشىڭىزنى، سەيلە - ساياھەت قىلىشىڭىزنى، يېڭى نەرسىلەرنى ئۆگىنىشىڭىزنى، چەتئەل تىلىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كەمچىلىكلىرىڭىزنى تولۇقلىشىڭىزنى تەۋسىيە قىلىمەن. بۇ مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپ، بۇ مەزگىلدە ئۆگىنىشىڭىز كېرەك بولغانلىرىنى ئۆگىنىپ، بىر تەرەپتىن ئون ئىككى ياشتىن يىگىرمە بەش ياشقىچە بولغان دەۋرىڭىزدە قولغا كەلتۈرگەن بىلىملىرىڭىزنى ئىشقا سېلىپ، ماقالە - ئەسەرلەرنى ئوتتۇرىغا چىقىرىشىڭىز، مېۋە بېرىشىڭىز كېرەك بولىدۇ.

تارىخقا يەنە بىر رەت قايتايلى. كونا زامانلاردا 25 - 40 ياشلار ئارىسىدىكى ئىنسانلار چوڭ ئادەملەر سانلىقتى. بۇ ياشلاردا دۆلەتنىڭ ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىناتتى، ئەسەرلەر ئوتتۇرىغا قوياتتى. قوماندانلىق ۋەزىپىلىرىنى ئورۇندايتتى. كونا زامانلاردا قىرىق ياشتىن ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش ئاز كۆرۈلەتتى. كىشىلەرنىڭ ئۆمرى قىسقا ئىدى. بۈگۈن ئىنسانلارنىڭ ئوتتۇرىچە ئۆمۈرى ئۇزاردى. بىراق، ئىنسانلارنىڭ مول - ھوسۇللۇق بولغان دەۋرى يەنىلا كونا زامانلار ئىدى. بۇ ۋەجىدىن، كىشى قايسى ساھە بىلەن شۇغۇللانغان بولشىدىن قەتئىينەزەر، 25 - 40 ياش ئارىسىدا ئەسەر ئوتتۇرىغا قويۇشقا غەيرەت كۆرسىتىشى كېرەك. قىرىق ياشلاردىن كېيىن مەيلى بەدىنىڭىزنى بولسۇن، ياكى زېھنىڭىزنى بولسۇن، ئۇنىڭدىن ئاۋۋالقى مەزگىللەردىكىدەك قوللىنالمىسىز.

قىرىق ياشتىن ئەللىك بەش ياشقىچە بولغان دەۋر

قىرىق ياشتىن ئەللىك بەش ياشقىچە بولغان دەۋر كىشى ئۈچۈن بەكمۇ مۇھىم دەۋردۇر. بۇ ئەستە ساقلاش ئىقتىدارىڭىز چېكىنىشكە باشلىغان، شۇنداقلا، ئۆزىڭىزنى جارىي قىلدۇرۇش ئىقتىدارىڭىزدا ۋە تەسەۋۋۇرىڭىزدا يۈكسىلىش بولغان چاغلاردۇر. كىشىنىڭ مۇشۇ ياشقا كەلگۈچە قىلغان پىكىر - تەپەككۈر، ئانالىزلىرى چوڭقۇرلۇق جەھەتتە مۇشۇ ياشلاردا قىلغان تەپەككۈر ۋە ئانالىزىدىن تۆۋەن بولىدۇ. پىكىر ئادىمى 40 ياشلىق دەۋرىگە كىرىشتىن بۇرۇن بۇ ياشقا كىرگەندىن كېيىنكىدەك گۈزەل ئۇسلۇبتىكى ئوتتۇرىغا چىقىرالمايدۇ. يەنى، ئىلگىرىكى ياشلاردا ياخشى ھاسىلاتلارنى توپلىغان بولسىڭىز، بۇ چاغ سىز ئۈچۈن مول - ھوسۇللۇق دەۋرىنىڭ باشلىنىشىدۇر.

ئىنسان قىرىق ياشتىن كېيىن بىلىمدە تېخىمۇ كامالەت تاپالايدۇ. ئۆزى بىلگەن دائىرە ئىچىدە ياخشى مۇھاكىمە ۋە بەلەن پىكىرلەرنى ئىشلىپ چىقىرالايدۇ. بۇلارنى ئەلۋەتتە كونا ھاسىلاتلىرى ئارقىلىق، يەنى قىرىق ياشتىن ئاۋۋال ئېرىشكەن بىلىم تەجرىبىلىرى ئارقىلىق روياپقا چىقىرىدۇ. شۇنىسى ئېنىقكى، ئەگەر سىز قىرىق ياشقىچە بولغان جەريانغىچە توپىلىغان بىلىم - تەجرىبىلىرىڭىزنى ياخشى ئىشلىتەلسىڭىز، قىرىق ياشتىن كېيىن كۆزىڭىزگە كۆرۈنگۈدەك دەرىجىدە مول - ھوسۇل بېرەلەيسىز. پىشىپ - يېتىلىش جەھەتتىمۇ ئەھۋال مۇشۇنىڭدەك. مەسىلەن، بىرىنى قىرىق ياشتىن كېيىن تېخىمۇ بەك ياخشى كۆرەلەيسىز. دوست - بۇرادەرلىرىڭىز بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلەرنى قىرىق ياشتىن كېيىن تېخىمۇ ياخشى ئېلىپ ماڭالايسىز. بۇ سەۋەبلىك، قىرىق ياشقا توشماستىن قۇرۇلغان دوستلۇقلىرىڭىز مەڭگۈلۈك دوستلۇقلۇققا تېخىمۇ يېقىن. قىرىق ياشتىن كېيىن قۇرۇلغان دوستلۇقلار كۆپۈنچە ھاللاردا ئۆتكۈنچى دوستلۇق بولۇپ قالىدۇ. ياش چوڭايغاندا قۇرۇلغان دوستلۇق ئۇزاققا بارمايدۇ.

قىرىق ياشتىن ئەللىك بەش ياشقىچە بولغان دەۋرىڭىز ۋەتەن - خەلقكە بولغان مەجبۇرىيىتىڭىزنى ھەر قايسى جەھەتتىن ئورۇندايدىغان دەۋر ھېسابلىنىدۇ. بۇ ياشلاردىكى شەخس ۋەتەن - خەلقكە بولغان مەجبۇرىيىتىنى بىلىپ، شۇنىڭغا بىنائەن ھەرىكەت قىلىشى لازىم.

خۇلاسەسىگە، مول - ھوسۇللىرىڭىزنى ئاساسەن ئوتتۇز ياشلىرىڭىزدا ئوتتۇرىغا تاشلىشىڭىز كېرەك. ماشىنىغا ئوخشاش ئالدىراش ئىشلىشىڭىز لازىم. زېرىكمەستىن، تېرىكمەستىن ئىشلىشىڭىز ۋە ھەر قايسى نۇقتىدىن ئۆزىڭىزنى كۈچلەندۈرىشىڭىز كېرەك. قىرىق يېشىڭىزغا ئەمگەك بىلەن، ئەسەرلىرىڭىز بىلەن كىرىشىڭىز كېرەك. ئاقىۋەتتە قىرىق يېشىڭىزدىن كېيىنمۇ يەنە ھوسۇل بېرىشنى داۋاملاشتۇرىسىز. بىراق، قىرىق ياشتىن كېيىن بېرىدىغان مول - ھوسۇل تەجرىبە بىلەن بىرلىشىدۇ. ئۆز ساھەيىڭىزدە بارغانچە چوڭقۇرلىشىسىز. مۇشۇ تەرىقىدە ئۆز ساھەيىڭىزنىڭ ئەھلى، ئۈستىسى بولۇش يولىغا قاراپ ماڭىسىز.

ئەللىك بەش ياشتىن كېيىنكى دەۋر

(ئىلىم يولىدىكى بىرى بولۇش سۈپىتىڭىز بىلەن، سىز ئۈچۈن) ئەڭ مۇھىمى، يەتمەش يېشىڭىزغا قەدەر ئەسەر يېزىشنى داۋاملاشتۇرۇشىڭىز كېرەك. ئۈستىلىقىڭىزنى ئىشقا سېلىشىڭىز، ساھەدىكى چوڭقۇرلۇقىڭىزنى كۆرسىتىشىڭىز كېرەك. بۇ جەھەتلەردە تىرىكشىۋاتقىنىڭىزدا قارشىڭىزدا بىر دۈشمەن پەيدا بولىدۇ. بۇ قارشى كۈرەش قىلىش كېرەك بولغان دۈشمەندۇر. دۈشمەن — ئەستە ساقلاش ئىقتىدارىڭىزدۇر. يېشىڭىز چوڭايغانچە ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتىڭىز تۆۋەنلەيدۇ. بۇنىڭ تارتىشقۇدەك يېرى يوق.

مەلۇم ياشقا كەلگەندىن باشلاپ، بىلىملەرنى تېزدىن ئۆزلەشتۈرەلەيسىز، ئەمما، ئۆزىڭىز ھاسىل قىلغان بىلىملەرنى ئوخشاش رەۋىشتە ئۇنتۇشقا باشلايسىز. بۇ سەۋەبلىك، ياشلارغا دائىم دەيدىغىنىمنى مۇشۇ يەردىمۇ تەكرار ئېيتىمەن. يىگىرمە بەش ياشقىچە ئۆگىنىۋالغانلىرىڭىز (ئىلىم يولىڭىزدىكى) ئاساستۇر. يىگىرمە بەش يېشىڭىزغىچە بولغان مەزگىللەرگىچە ئوقۇغان، ئاڭلىغان ۋە كۆرگەن نەرسىلىرىڭىزنىڭ ھەممىسىنى كېيىنكى ھاياتىڭىزنىڭ ئاساسى سۈپىتىدە ئىشلىتىسىز. يىگىرمە بەش ياشتىن بۇرۇنقى مەزگىللىرىڭىزدە مول - ھوسۇل يىغىشقا كۈچىشىڭىز لازىم. ھۈجەيرىلىرىڭىز مەلۇم ياشقا كىرىڭىزىڭىزدىن كېيىن ئۆلۈشكە باشلايدۇ. ئەللىك ياشلارغا كىرىڭىزىڭىزدە بۇ ھالەت تېزلىشىدۇ. ئالاھىدە ئەھۋاللار مۇستەسنا، ئەللىك ياشلارغا بارغاندا ئەس - خاتىرىڭىزنىڭ ياش چاغلىرىڭىزدىكىدەك بولمايدىغانلىقىنى بىلىشىڭىز لازىم. يەتمىش ياشلارغا بارغاندا ئەس - خاتىرىڭىزنىڭ تۆۋەنلىشى تېخىمۇ كۈچلۈك بولىدۇ. مېنىڭچە، يەتمىش ياشتىن كېيىنكى دەۋر ئىنساننىڭ ئىلگىرى قىلغانلىرىنى تەكرارلاش دەۋرىدۇر.

بۇ جەھەتتە بەكلا سەلبىي كۆز قاراشتا بولغان كىشىلەرنى بىلىمەن. «ئىنسان يەتمىش ياشتىن كېيىن قىممىتىنى يوقىتىدۇ» دەپ قارايدىغانلار بار. بۇ پىكىرنىڭ ئەڭ كۈچلۈك قوللىغۇچىسى مۇبەججەل كىراي خوجا ئىدى. «يەتمىش ياشتىن ئاشقان بىرىنىڭ يېزىشىنىلا ئەمەس، سۆزلىشىنىمۇ چەكلەش كېرەك» دەيتتى ئۇ. يەنى، ئىنسان بۇ ياشتىن ئاشقاندا ئالجىشقا باشلايدۇ، دېمەكچى.

يىغىنچاقلىساق، يەتمىشتىن ئاشقاندا كىشى ئومۇمەن يېڭى ئەسەرلەرنى ئوتتۇرىغا چىقىرالمايدۇ. يەتمىش ياشتىن كېيىن ئەسەر ئوتتۇرىغا قويدى دېيىلسە، ئىلگىرىكى چاغلىرىدىكى تەكرار ئوتتۇرىغا قويدى دېيىشكە بولىدۇ. بىزنىڭ (تارىخچىلىق) كەسپىگە قارايدىغان، بېرناد لېۋىس يۈز ياشتىن ئاشتى (بۇ كىشى 2018 - يىلى ۋاپات بولغان. - ت)، ئەمما بىلىملەرنى، ئۆتمۈشتە قولغا كەلتۈرگەنلىرىنى قىممەتلىك ھۆججەتلەر شەكلىدە ئوتتۇرىغا قويدى. بېرناد لېۋىس شەرقشۇناسلار دۇنياسى ئۈچۈن ھەر قاچان مەنبە خاراكتېرلىك شەخستۇر.

ئېيتقانلىرىمنى «ياش چوڭايغانسېرى ئىش تۈگەيدۇ» دەپ چۈشىنىۋالماڭلار. تارىخقا قارىساق، نۇرغۇن ئىشلارنى توقسان يېشىدىن كېيىن ۋۇجۇدقا چىقارغان شەخسلەرنىمۇ كۆرىسىلەر. مەسىلەن، خەلىل ئىنالىجىك ئۇستازنىڭ توقسان يېشىدىن كېيىن نەشىردىن چىقارغان ئەسەرلىرى ئۇ زاتنىڭ ئەڭ قىممەتلىك ئەسەرلىرى ھېسابلىنىدۇ. يەتمىشتىن كېيىن يېڭى ئەسەر ئوتتۇرىغا قويغىلى بولمايدۇ، دېگەن پىكىردىن خەلىل ئىنالىجىك، مېمار سىنان، تىزىيانو ۋېكېللىيو قاتارلىقلار مۇستەسنادۇر. مەشھۇر تارىخچى لىئوپولد ۋون رانكى سەكسەن ياشلىرىدىن كېيىنمۇ مۇھىم ئەسەرلەرنى يازغان. ئەمما، مەن مەيلى نېمىلا بولسۇن، يازىدىغان ئەسەرلىرىمنى سەكسەن ياشقىچە يېزىپ بولۇشۇمنى ئۈمىد قىلىمەن. چۈنكى، ھېچكىم ئۆزىنىڭ سەكسەن ياشتىن ئاشقاندىمۇ ياخشى ئەسەرلەرنى يازالايدىغانلىقىغا ھۆددە قىلالمايدۇ. مۇشۇ سەۋەبلىك، يېڭى ئەسەر يېزىشنى مۇئەييەن ياشقا

كېلىشتىن بۇرۇن تۈگىتىشىڭىز لازىم. «كەلگۈسىدە ھەل قىلىمەن، ياكى ئۇ چاغدىمۇ ئەسەر يېزىشنى ھازىرقىغا ئوخشاش تېز سۈرئەت بىلەن داۋاملاشتۇرىمەن» دەپ ئويلاپ قالسىڭىز، بۇ ئويىڭىز ئەمەلگە ئاشماي قېلىشى مۇمكىن.

شۇنىمۇ سۆزلەپ ئۆتۈشىمىز كېرەككى، مەن قارار چىقىرىشتا بەك ئىككىلىنىدىغان بىرى ئىدىم. ئۆزۈم ئىشىنىدىغان كىشىلەردىن ئەڭ خۇسۇسىي ئىشلارغىچە مەسلىھەت ئالاتتىم. ئىككىدىن بىرىنى تاللاشقا توغرا كەلسە، قايسىسىنى تاللىسام ياخشى بولار دەپ بېشىم قاتقىنىدا چوقۇم ئونلىغان كىشىنىڭ مەسلىھەتىنى ئالاتتىم. شۇنچە ئۇزۇن يىللاردىن بېرى، باشقىلاردىن ئالغان تەۋسىيەلىرىمدىن چىقارغان يەكۈنۈم شۇ بولدىكى، شەخسىي تۇرمۇشىمىز توغرىسىدا باشقىلارغا قۇلاق سالماسلىقىمىز لازىم. مەن بۇ ئارقىلىق ئۆز يولىڭىزنى ئۆزىڭىز تاللاڭ، دېمەكچى. چۈنكى، مەن ئۆزۈمنىڭ يولىنى ئۆزۈم تاللاپ ماڭدىم ۋە مۇشۇنداق قىلىشقا تىرىشتىم. شۇنداقلا، باشقىلارنىڭ پىكىرىنى ئېلىشىمۇ ھەرگىز سەل قارىمىدىم، ئۆزۈم ئۈچۈن تولىمۇ مەنپەئەتلىك بولغان تەۋسىيەلەرگىمۇ ئېرىشتىم.

مەسىلەن، مەكتەپ تاللاش جەھەتتە بوزقۇرت گۈۋەنچىتىن ناھايىتى پايدىلىق تەۋسىيە ئالغان ئىدىم. ئۇ چاغدا قايسى مەكتەپنى تاللاش ھەلەكچىلىكىدە ئىدىم. بوزقۇرت بەي بولسا ھاجەتتەپە ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ قۇرۇلۇش دەۋرىدە بۇ ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ باش سېكرىتارلىق ۋەزىپىسىدە ئىدى، ھەممە ۋەزىپە ئۇنىڭ ئۈستىدە ئىدى. مەن «پالان ئۇنىۋېرسىتېتقا كىرسەم بولارمۇ، ياكى پوكۇنى ئۇنىۋېرسىتېتقا كىرسەم قانداق بولار» دەپ ئىككىلىنىپ يۈرگەن ئىدىم. ئاقۋەتتە، ئوقۇغۇچى سانى ئاز دەپ ئويلاپ، بۇنى ئەۋزەللىك ساناپ، ھاجەتتەپەدىكى ئىجتىمائىي بىلىملەر فاكۇلتېتلىرىدىن بىرىگە كىرىشنى تاللىدىم. بوزقۇرت بەي ھاجەتتەپەگە ئەمەس، مۈلكىيە ئىنىستىتۇتىغا كىرىشىمنى تەۋسىيە قىلدى. يەنى، بوزقۇرت بەي ھاجەتتەپەدە ئىشلەۋاتقان بولۇشىغا قارىماي مۇشۇنداق مەسلىھەت بەردى. بۇ دۇرۇستلۇق ئۆرنىكىدۇر. ئۇ مېنىڭ باشقا ئىشلارنى ئويلاۋاتقىنىمنى، باشقا خىل مائارىپقا ئېھتىياجىم بارلىقىنى بىلىپ، مۇشۇنداق تەۋسىيە بەرگەن ئىدى. بۇ مەن ئۈچۈن بەك مۇھىم تەۋسىيە بولغان ئىدى.

سۇلايمان دېمىرەلدىن ئالغان تەۋسىيەنى ھاياتىمدىكى ئىككىنچى مۇھىم تەۋسىيە دەپ بىلىمەن. بىر زامانلاردا مېنىڭ مىللەت ۋەكىلى بولۇشىمنى تەۋسىيە قىلغانلار بولغان ئىدى، بۇ تەۋسىيەنى كىم بەرگەنلىكىنى دەپ يۈرمەيمەن. شۇ چاغلاردا دېمىرەل بىلەن بىرلىكتە باكۇ زىيارىتىدە بولدۇق. بۇ ئۇنىڭ پىرىزدېنتلىق ۋەزىپىسى يېڭىلا ئاياقلاشقان چاغلار ئىدى. ماڭا مىللەت ۋەكىلى بولۇش تەكلىپى كەلگەنلىكىنى ئۇنىڭغا ئېيتتىم. ئۇ ماڭا «قوبۇل قىلماڭ. سىزگە ئوخشاش كىشىلەر مىللەتنىڭ ۋىجدانى. سىياسەت بىلەن ئىشىڭىز بولمىسۇن» دېدى. قاراڭ، ئەينى يىللارنىڭ سىياسەتچىسى دېمىرەل ھەققىدە سۆزلەۋاتىمەن. مەن مىللەت ۋەكىلى بولۇش تەكلىپى جەھەتتە ئويلىنىپ، قانداق قىلسام ياخشى بولار دەپ كالا قاتۇرۇۋاتقان ئىدىم. دېمىرەل ماڭا سىياسەتكە ئارىلاشماسلىق

تەۋسىيىسى بەرگەندىن كېيىن، «بىلىدىم. قانداق قىلىشىم كېرەكلىكى ئېنىق بولدى» دېدىم. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ ھەقتىكى تەۋسىيەلەرنىڭ ھېچبىرىنى قوبۇل قىلمىدىم.

بوزقۇرت گۈۋەنچىنىڭ مەكتەپ تاللىشىم ھەققىدىكى تەۋسىيىسى ۋە سۇلايمان دېمىرەلنىڭ مىللەت ۋەكىلى بولۇشنى تاللىماسلىقىم توغرىسىدىكى تەۋسىيىسى مېنىڭ ھاياتىمدا ناھايىتى مۇھىم رول ئوينىغان ئىككى تەۋسىيەدۇر. بۇ ئىككى شەخس شەخسنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ تەۋسىيە بېرىشنى بىلىدىغان ئىنسانلار ئىدى. تەۋسىيەلەرنى مانا مۇشۇنداق پىشقان، تەجرىبىلىك ئىنسانلاردىن ئېلىشقا، تەۋسىيە ئېلىش ئۈچۈن مۇشۇنداق شەخسلەرنى تېپىشقا، بۇنداقلا تاپقاندا تەۋسىيىسىگە قۇلاق سېلىشقا ئەھمىيەت بېرىڭ. بۇنداق كىشىلەر سىزنىڭ كىم ئىكەنلىكىڭىزگە، قايسى ئەھۋالدا ئىكەنلىكىڭىزگە، نېمىگە ئېھتىياجلىق بولغىنىڭىزغا قاراپ تۇرۇپ تەۋسىيە بېرىدۇ. ئۆزىنىڭ سۈبېكتىپ ئوي - خىيالى بويىچە تەۋسىيە بېرىش بەك ئاسان. «كەل بۇ مەكتەپتە، كىر مەجلىسكە» دەپ تەۋسىيە بېرىشنى ھەر كىم قىلالايدۇ. يۇقىرىقى ئىككى شەخسنىڭ توغرا تەۋسىيە بېرىشتە تۇتقان يولى توغرا يولدۇر. چۈنكى، بىزنىڭ مىللەتتە «سەن بۇ ئىشنى قىلما» دەپ مەسلىھەت بېرىدىغانلارنى كۆپ تاپقىلى بولمايدۇ.

دەيمەنكى، ھاياتتىكى ئەڭ مۇھىم ئىشلاردىن بىرى ئىنساننىڭ ئۆز تاللىشىدا توغرا قارار چىقىرىلىشىدۇر.

بەزى تەۋسىيەلەر

ھاياتلىقتىكى ئالدىراشچىلىق سەۋەبلىك قانچە ياشقا كىرگىنىڭىزنى پەرق ئېتىپ بولالماي قالسىز. بىراق، قېرىلىقنى ياخشى دېيەلمەيمەن. قېرىلىق قانداقسىگە ياخشى بولسۇن دەيسىز! بىلگىنىڭىزدەك، مەن 1947 - يىلى 21 - مايدا تۇغۇلدۇم. ھاياتىمنىڭ 71 - يىلىنى تۈگىتىش ئالدىدا تۇرماقتىمەن. يۇقىرىقى كەچمىشىمدىن توپلىغان تەجرىبە - ساۋاقلرىم. بۇ تەجرىبە - ساۋاقلرىمدىن ھەر كىم مەنپەئەت ئالالايدۇ دەپ ئويلايمەن.

ھاياتتا كىشى ئۆزىنى روھىي جەھەتتىن ھوزۇرلۇق تۇتۇشى، روھىي ھوزۇرنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئۆزىگە نىسبەتەن كېرەكسىز ئىشلارغا كىرىشىۋېلىش ۋە ھەپلىشىشتىن ۋاز كېچىشى لازىم. ئىنسان يېشى چوڭايغانچە، ھاياتىنىڭ قىسقىراۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىدۇ. ئىنسان ئىمكان دائىرىسىدە ساغلاملىقىڭىزغا دىققەت قىلىشى، ساغلام ھايات كەچۈرۈش ئۈچۈن تىرىشىشى لازىم. مەسىلەن، تاماكا چېكىدىغان بولسىڭىز، ئەمدىدىن باشلاپ تامىكىنى تاشلاڭ. ھاراق ئىچىدىغان بولسىڭىز، ھاراققا يېقىن يولماڭ. ياغلىق يېمەكلىكلەردىن ئۇزاق تۇرۇڭ. زەيتۇن يېغى ئىشلەتكەن تەقدىردىمۇ نورمىدىن ئارتۇق ئىستېمال قىلماڭ. يېمەك - ئىچمەكتە دائىما ئۆلچەمدىن چىقماڭ.

داستىخاندىن چالا تويۇنغان ھالەتتە قوپۇڭ. چۈنكى، سېمىزلىك خەتەرلىك، ئۇنىڭ ئۈستىگە سەمىرىپ كەتتىڭىزمۇ ئورۇقلىشىڭىز ئاسانغا توختىمايدۇ.

(مەنئىي تۇرمۇشقا كەلسەك) كەيپىياتىڭىزنى تۇراقلىقلاشتۇرىدىغان ئەسەرلەرنى ئوقۇشنى باشلاڭ. مېنىڭ يېشىم بۇنىڭغا ئەڭ ئۇيغۇن چاغدۇر. بىر زامانلاردا مېنىڭ يېشىمدىكى كىشىلەر رومان ئوقۇشقا ئەھمىيەت بەرمىدى. توغرىسىنى ئېيتقاندا، مەن يىگىرمە يېشىمدىن كېيىن ئەدەبىي ئەسەرلەرنى ئوقۇشنى ئازايتتىم. چۈنكى، كەسىپ ئېھتىياجىم سەۋەبلىك باشقا مەزمۇندىكى ئەسەرلەرنى ئوقۇيتتۇم ۋە يازاتتىم. ئەمدىلىكتە، ئەدەبىياتقا، بولۇپمۇ كلاسسىك ئەدەبىياتقا قايتىۋاتىمەن. ھېكايە، رومان ئوقۇش ئىنساننىڭ مېخىسىنى ئارام تاپقۇزىدۇ. ئەس - خاتىرىسىنى كۈچەيتىدۇ. ھەرگىز ئۇنۇتماڭكى، ئەڭ مۇھىم نەرسە ئەس - خاتىرىدۇر.

ئىلىبەر ئورتايلىنىڭ «ئۆمۈر قانداق ئۆتكۈزۈلىدۇ» ناملىق ئەسىرىدىن ھېكمەتپار ئىبراھىم تەرجىمە قىلدى

مەدەنىيەتتىمىز دە ئىسلام بايانلار

هاجى ئەكبەر مۇھەممەدنىياز

ھەدىس ھەققىدە بەزى بايانلار

ھاجى ئەكبەر مۇھەممەدنىياز

ئالدىنقى ساندا ھەدىس شەرىپلەر ھەققىدە ئەڭ دەسلەپكى باشلانغۇچ مەلۇمات بېرىلگەن ئىدى. ئەمدى بۇ ساندا ھەدىسنىڭ ئىسلام شەرىئىتىدە تۇتقان ئورنى ھەققىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتمەكچىمىز.

2 . ھەدىسنىڭ ئىسلام شەرىئىتىدە تۇتقان ئورنى

ئىسلام دىنىنىڭ ماھىيىتى ۋە مەزمۇنى قۇرئان ۋە ھەدىس بىلەن تولۇق ۋە روشەن يورۇتۇپ بېرىلگەن. سۈننەت بولسا ئىسلام شەرىئىتىدە قۇرئاندىن قالسىلا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان ئەڭ مۇھىم مەنبە.

ئاللاھ تائالا « قۇرئان كەرىم » نى پۈتۈن ئەھلى ئىسلامنىڭ ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك دەستۇرى بولۇش ئۈچۈن نازىل قىلدى. دەسلەپكى دەۋردە ياشىغان تۇنجى ئەۋلاد مۇسۇلمانلار قۇرئاننى پەيغەمبىرىمىزدىن بىۋاسىتە ئۆگىنىپ، ئەتراپلىق ئۆزلەشتۈرۈپ، چوڭقۇر چۈشىنىپ، قۇرئان كەرىمنىڭ كېيىنكى دەۋرلەرگە ئەينەن ۋە توغرا رەۋىشتە يېتىپ كېلىشىگە ئاساس سالدى ۋە تۈرتكە بولدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قۇرئان كەرىمنى ئەينەن يەتكۈزۈشتىن باشقا، قۇرئاننى ئومۇمىي رەۋىشتە چۈشەندۈرۈش، ئايەتلەرنى شەرھىلەش، ئومۇمىي ئەھكاملارنى تەپسىلىي بايان قىلىش ۋە ئومۇمىي قائىدە - پىرىنسىپلارنى روشەنلەشتۈرۈپ بېرىشتىن ئىبارەت مۇھىم ۋەزىپىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغانىدى. مۇشۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، پۈتۈن مۇسۇلمانلار ئاللاھنىڭ كىتابىنى چۈشىنىشتە، ئۇنىڭ ئومۇمىي ھۆكۈملىرىنى ئەمەلىي ۋە جانلىق تەتبىقلاشتا پەيغەمبىرىمىزنىڭ بايان قىلىشىغا ۋە شەرھىلەپ - ئىزاھلىشىغا مۇھتاج ئىدى، يەنى قۇرئاننى چۈشىنىش ۋە قۇرئاندىكى ھۆكۈملەرنى ئورۇنداش ئۈچۈن پەيغەمبەر ئەلەيھى سالاتۇ ۋە سەسەلەمنىڭ سۈننىتىگە مۇراجىئەت قىلىشتىن باشقا يول يوق ئىدى. بۇ ۋەجدىن ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە مۇنداق دەيدۇ: {وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ} {بىز ساڭا قۇرئاننى ئىنسانلارغا چۈشۈرۈلگەن شەرىئەتنى بايان قىلىپ بەرسۇن، ئۇلار (بۇ قۇرئاننى) تەپەككۈر قىلىپ (ئۇنىڭدىن ۋەز - نەسىھەت ئالسۇن) دەپ نازىل قىلدۇق.} (سۈرە نەھل، 44 - ئايەت)

ئاللاھ تائالا قۇرئاندا يەنە مۇنداق دەيدۇ: ﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ {پەيغەمبەر سىلەرگە بەرگەننى ئېلىڭلار، پەيغەمبەر چەكلىگەن نەرسىدىن چەكلىنىڭلار، ئاللاھتىن قورقۇڭلار، ھەقىقەتەن ئاللاھنىڭ ئازابى قاتتىقتۇر.} (سۈرە ھەشر 7 - ئايەت)

ئىمام ئەبۇ داۋۇد ۋە ئىمام تىرمىزى خاتىرىلىگەن مۇنۇ ھەدىستە ئىسلام شەرىئىتىدە سۈننەتنىڭ تۇتقان ئورنىنىڭ قانچىلىق مۇھىملىقى تېخىمۇ روشەن بايان قىلىنغان. پەيغەمبىرىمىز ساھابە مۇئاز ئىبنى جەبەلنى يەمەنگە قازى قىلىپ ئەۋەتكەندە، يولغا چىقىشتىن ئىلگىرى : «ئەگەر سەن بىرەر ئىش ئۈستىدە ھۆكۈم چىقىرىشقا دۇچ كەلسەڭ، نېمىگە ئاساسەن ھۆكۈم چىقىرىسەن؟» دەپ سورىغاندا، مۇئاز « ئاللاھ تائالانىڭ كىتابىغا ئاساسەن » دەپ جاۋاب بەرگەن. پەيغەمبىرىمىز « ئەگەر ئۇ مەسىلە ھەققىدىكى ھۆكۈم قۇرئان كەرىمدىن تېپىلماي قالسىچۇ؟ » دەپ سورىغاندا، مۇئاز شۇئانلا « پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننىتىگە ئاساسەن » دېگەن. پەيغەمبىرىمىز يەنە « ئەگەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننىتىدىمۇ تېپىلمىسىچۇ ؟ » دەپ سورىغاندا، مۇئاز « ئۇ چاغدا تاقىتىمنىڭ يېتىشىچە ئىجتىھاد قىلىمەن » دېگەن. بۇنى ئاڭلىغان پەيغەمبىرىمىز مۇئاز ئىبنى جەبەلنىڭ مەيدىسىگە رازىمەنلىك بىلەن ئۇرۇپ قويۇپ، « ئاللاھنىڭ ئەلچىسىنىڭ ئەلچىسىنى مەمنۇن بولىدىغان ئىشقا مۇۋەپپەقىيەت قىلغان ئاللاھقا ھەمدۇ - سانالار ئېيتىمەن » دېگەن.

ھەدىس شەرىئەتنىڭ ئىككىنچى مەنبەسى بولۇش سۈپىتى بىلەن « قۇرئان كەرىم » بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان. بۇ خىل باغلىنىشنى تۆۋەندىكى ئۈچ مۇھىم نۇقتا ئارقىلىق بايان قىلىشقا بولىدۇ :

1 . ئالدى بىلەن ھەدىس ئومۇمىي ۋە تەپسىلىي رەۋىشتە « قۇرئان كەرىم » نىڭ بارلىق ئەھكاملىرىغا ماسلاشقان ھالدا ئۇنى كۈچەيتىش ۋە تەكىتلەش رولىنى ئوينايدۇ. شۇڭا پەيغەمبىرىمىزنىڭ ناماز، روزا، زاكات، ھەجنىڭ پەرزلىكى ھەققىدىكى ھەدىسلىرىگە قارايدىغان بولساق، ئۇلار قۇرئان كەرىمدىكى شۇنىڭغا ئائىت مەزمۇنلار بىلەن بىردەكلىككە ئىگە. ئاللاھ تائالا بەش پەرزنى بايان قىلىپ مۇنداق دەيدۇ :

{وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ} «ناماز ئوقۇڭلار، زاكات بېرىڭلار.» (سۈرە بەقەرە، 83 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى)

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} {ئى مۆمىنلەر! گۇناھلاردىن) ساقلىنىشىڭلار ئۈچۈن، سىلەردىن ئىلگىرىكىلەرگە (يەنى ئىلگىرىكى ئۈمىمەتلەرگە) روزا پەرز قىلىنغاندەك، سىلەرگىمۇ (رامىزان) روزىسى پەرز قىلىندى.} (سۈرە بەقەرە، 183 - ئايەت)

{وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ . } {قادر بولالغان كىشىلارنىڭ ئاللاھ ئۈچۈن كەبىنى زىيارەت قىلىشى ئۇلارغا پەرز قىلىندى. كىمكى ئىنكار قىلىدىكەن (يەنى ھەجنى تەرك ئېتىدىكەن، زىيىنى ئۆزىگە)، شۈبھىسىزكى، ئاللاھ ئەھلى جاھاندىن (يەنى ئۇلارنىڭ ئىبادىتىدىن) بەھاجەتتۇر. } (سۈرە ئال ئىمران، 97 - ئايەت)

پەيغەمبىرىمىزنىڭ تۆۋەندىكى ھەدىسىدە يۇقىرىقى مەزمۇنلار تەكىتلەنگەن ھالدا مۇنداق دېيىلگەن: «ئىسلام دىنى بىر ئاللاھتىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوق، مۇھەممەد بولسا ئاللاھنىڭ رەسۇلى (ئەلچىسى) دۇر دەپ گۇۋاھلىق بېرىش، ناماز ئوقۇش، زاكات بېرىش، رامىزان روزىسى تۇتۇش، قادر بولالغان ئادەمنىڭ ھەج قىلىشىدىن ئىبارەت بەش نەرسە ئۈستىگە قۇرۇلغان. (ئىمام بۇخارى خاتىرىلىگەن)

ئاللاھ تائالانىڭ : « يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا »، ئى مۆمىنلەر! بىر - بىرىڭلارنىڭ ماللىرىنى (ئوغرىلىق، خىيانەت قىلىش، بۇلاش، جازانخورلۇق، قىمار ئويناش قاتارلىق) ناھەق يول بىلەن يەۋالماڭلار، ئىككى تەرەپ رازى بولۇشۇپ قىلىشقان سودا - سېتىق ئارقىلىق ئېرىشىلگەن نەرسە بۇنىڭدىن مۇستەسنا. سىلەر ئۆزۈڭلارنى (يەنى بىر - بىرىڭلارنى) ئۆلتۈرمەڭلار، ئاللاھ ھەقىقەتەن سىلەرگە ناھايىتى مېھرىباندۇر [29] (سۈرە نىسا 29 - ئايەت) دېگەن ئىلاھىي كالامغا پەيغەمبىرىمىزنىڭ «بىرەر مۇسۇلمان ئادەمنىڭ مېلى ئۆزى رازى بولۇپ بەرمىگىچە، ئىككىنچى ئادەمگە ھالال بولمايدۇ» دېگەن سۆزى مەزمۇن جەھەتتىن ئۇيغۇنلاشقان.

2 . ھەدىس قۇرئان كەرىمدىكى مۇتلەق ياكى ئومۇمىي بولغان ئەھكاملارنى مۇئەييەن دائىرىدە بايان قىلىپ بېرىش ياكى تەپسىلىي چۈشەندۈرۈپ بېرىش ۋە ياكى خاسلىققا ئىگە قىلىش بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. ھەدىسنىڭ بۇ خىل خۇسۇسىيىتى ئۇنىڭ مۇھىملىق دەرىجىسى ۋە ئورنىنى تېخىمۇ ئېنىق گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىدۇ. مەسىلەن، قۇرئان كەرىمدە ناماز، روزا، زاكات، ھەج، سودا - سېتىق ئەھكاملىرى بىردەك ئومۇمىي ۋە يىغىنچاقلا بايان قىلىنغان. بۇلار ھەدىسلەردە كونا كونا، تەپسىلىي ۋە روشەن بايان قىلىنىدۇ. بۇنداق ھەدىسلەر بارچە ھەدىسنىڭ كۆپ قىسمىنى تەشكىل قىلىدۇ.

قۇرئاندا ناماز، روزا، زاكات ۋە ھەجنىڭ ھەر بىر مۇكەللەق (دىنىي ئىبادەتلەرنى ئىجرا قىلىش شەرتىگە توشقان كىشى) كە پەرز ئىكەنلىكى قەتئىي رەۋىشتە بايان قىلىنغان. ئەمما قۇرئاندىكى بۇ ئومۇمىي بايانلار بىلەنلا ئاللاھ بېكىتكەن بۇ پەرزلەرنى ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاپ ئادا قىلىش مۇمكىن بولماي قالىدۇ. ھەدىسنىڭ قۇرئاننىڭ ئومۇمىي ۋە مۇتلەق رەۋىشتە بايان قىلغان ئەھكاملىرىنى تەپسىلىي شەرھىلەش ۋەزىپىسى دەل مۇشۇ يەردە ئېنىق ئىپادىلىنىدۇ. پەيغەمبىرىمىز نامازنىڭ ۋاقتلىرى، رەكئەتلىرى، قىيام، رۇكۇ، سەجدىدەك تەپسىلىي ھالەتلىرىنى بايان قىلىپ، ئۆز

ئەمەلىيەتتە كۆرسىتىپ، ساھابىلىرىگە ئۆگەتكەن. روزنىڭ ۋاقتىنى، ئىپتار ۋە سوھۇرلۇق ۋاقتىنى بايان قىلغان. ئۇندىن باشقا قانچىلىك مال - مۈلكى بار ئادەمگە زاكاتنىڭ پەرز بولىدىغانلىقى، ئالتۇن، پۇل، زىرائەت، مال - چارۋىلارنىڭ ھەر بىرىنىڭ زاكات مىقدارىنىڭ قانچىلىك بولىدىغانلىقىنى بايان قىلغان. ھەج پەرزىنىڭ تەپسىلىي پائالىيەت تەرتىپلىرىنى بايان قىلىپ كۆرسەتكەن.

تولمۇ ئەپسۇس، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولغاندىن كېيىن، بارچە ھەدىسلەر گەرچە ئىنچىكە تاللاش، ئەستايىدىل تەپتىش - تەھقىق، ئۇزاق تەكشۈرۈش ۋە ئايرىپ چىقىش ئارقىلىق توپلانغان بولسىمۇ، بىراق مۇشۇ ۋاقىتتا پەقەت قۇرئان كەرىم بىلەنلا كۇپايىلىنىپ، ھەدىسلەرگە ئاساسلانماستىن تەكىتلەيدىغان بىر قىسىم ئازغۇن كىشىلەر مەيدانغا كەلگەن. ئىز باسار تۆت خەلىپىنىڭ ئەڭ ئاخىرقىسى ھەزرىتى ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ جىيەنى ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباسنى ئۆزىگە قارشى قورال كۆتۈرۈپ چىققان خاۋارىجلار بىلەن سۆھبەتلىشىشكە ئەۋەتكەن چاغدا ئالاھىدە تەكىتلەپ شۇنداق دېگەن ئىدى: «ئۇلار بىلەن قۇرئان ئايەتلىرى ئارقىلىق تالاش - تارتىش قىلماڭ، چۈنكى قۇرئان كەرىم ئايەتلىرى نۇرغۇن مەنىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، سىز بىر مەنىسىنى دېسىڭىز، ئۇلار يەنە باشقا مەنىسى بىلەن ئايەتلەرنى سوقۇشقا سالىدۇدە، مۇنازىرە - سۆھبەتنىڭ ئاخىرى چىقمايدۇ. ئەمما ئۇلار بىلەن سۈننەت ئارقىلىق مۇنازىرە قىلىپ سۆھبەتلەشسىڭىز، ئۇلار قايتا سامانىڭ تېگىدىن سۇ يورغىلتالمىغاننى ئاز دەپ، سۈننەتتىن نەيرەڭۋازلىق قىلغۇدەك ھېچ نەرسە تاپالمايدۇ - دە، مات بولىدۇ».

دەرۋەقە ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباسقا تەڭ كېلەلمىگەن خاۋارىجلار گۇرۇھى تەۋرىنىپ، ئالتە مىڭ ئادەمدىن ئىككى مىڭ ئادەم ھەققەتكە قايتىپ بولغاندا، ئۇلارنىڭ ئاتامانلىرى بىردىنلا سۇيىقەست ئىشلىتىپ، قالغان تۆت مىڭ كىشى بىلەن داۋاملىق ئازغۇنلۇق ۋە جىنايەت يولغا داۋام قىلىۋەرگەن. كېيىنچە ئۇلارنىڭ قالدۇقلىرى ھەزرىتى ئەلىنى يوشۇرۇن خەنجەرلەپ شېھىت قىلغان. شۇ ۋەقەدىن كېيىن خاۋارىجلارنىڭ تەسىرىدە يېڭىدىن باش كۆتۈرگەن باشقا تۈرلۈك ئازغۇن دىنىي ئېقىملار كۆپلەپ مەيدانغا چىقىپ، بىر قىسىمى ھەدىسلەرنى پۈتۈنلەي ئىنكار قىلسا، بىر قىسىمى توختىماي تۈرلۈك يالغان ھەدىسلەرنى توقۇش ئارقىلىق ئەسلىدە بار بولغان سەھىھ ھەدىسلەرنىڭ قىممىتىنى يوقىتىشقا كۈچىگەن. نەتىجىدە بۇ خىل غايەت زور ۋە كەڭ كۆلەملىك سۇيىقەستلەرگە قارشى مۇسۇلمان ئالىملىرى مەخسۇس ھەدىس ئىلمى ۋە ھەدىس پىرىنسىپلىرىنى بارلىققا كەلتۈرۈپ، ھەدىسلەرنى قايتىدىن ئۇنۋېرسال باھالاپ ۋە تەكشۈرۈپ، تىرىك شاھىتلارنىڭ ئارخىپلىرىنى مۇكەممەل تۇرغۇزۇپ، قىلنى قىرىققا يارغۇدەك ئەستايىدىللىق بىلەن بىر مىليوندەك ھەدىستىن نەچچە يۈز مىڭنى ئايرىپ ۋە تاللاپ چىققان. ھەدىس رىۋايەت قىلغۇچىلارنى ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتىگە ۋە ھەدىس ئىلمىدىكى ئورنىغا كۆرە «ھەدىسنى رەسۇلۇللاھنىڭ مۇبارەك ئاغزىدىن قانداق چىققان بولسا، شۇ بويىچە توغرا رىۋايەت قىلغۇچى، ھەدىسنى كەمتۈك رىۋايەت قىلغۇچى، بىر ھەدىس بىلەن باشقا بىر ھەدىسنىڭ مەزمۇنىنى

ئارىلاشتۇرۇۋەتكۈچى، زەئىپ ھەدىسلەرنى رىۋايەت قىلغۇچى، يالغان ھەدىسلەرنى رىۋايەت قىلغۇچى، يالغاندىن ھەدىس توقۇغۇچى...» دېگەندەك دەرىجىلەرگە ئايرىپ، تەقۋا، ئامانەتدار، ھەر قانداق يالغان سۆز، يامان گۇناھ ۋە بەتنام- تۆھمەتتىن يىراق، ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتى ياخشى، ھەدىسنى پۇختا يادلىغان شەخسلەر ئىچىدىن «ھەدىسنى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھى سالاتۇ ۋەسەللەمنىڭ بايان قىلغىنى بويىچە، بىرەر كەلىمىنىمۇ ئۆزگەرتىۋەتمەستىن ئۆز يېتى نەقىل قىلغۇچى» كەسىپ ئەھلىلىرىنىڭ ھەدىسلىرىنىلا سەھىھ ھەدىس دەپ قوبۇل قىلىپ، قالغان ھەدىسلەرنى ئۆزىگە يارىشا زەئىپ، ياۋا، ئويدۇرما ھەدىس دەپ ئايرىپ چىققان. كېيىنچە داڭلىق ھەدىسشۇناس ۋە تارىخچى ئالىم ئىمام بۇخارى ئۆزى 16 يىل جەرياندا يادقا بىلگەن ئالتە يۈز مىڭ ھەدىس ئىچىدىن ئىككى يۈز مىڭ سەھىھ ھەدىسنى ئايرىپ چىققان. ئاخىرىدا بۇ ئىككى يۈز مىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ھەدىسنى يەنىمۇ قاتتىق ئۆلچەملەر ۋە شەرتلەر بىلەن ئۈنۈپرسال باھالاپ، پەقەت 7275 ھەدىسنىلا تۈمەن قېتىم تاسقاپ چىقىپ، بارچە ئىسلام ئالىملىرى تەرىپىدىن قۇرئان كەرىمدىن كېيىنلا تۇرىدىغان ئەڭ ئىشەنچلىك كىتاب «سەھىھۇل بۇخارى» نى يېزىپ چىققان.¹ بۇ مەزمۇنلار كېيىنكى سانلاردا تەپسىلىي ۋە تەرتىپ بويىچە ئەزىز خەلقىمىزنىڭ ھۇزۇرىغا سۇنۇلدى. شۇڭا بۇ يەردە كۆپ توختالمايمىز.

ئاللاھ تەئالا يەنە شۇنداق دېگەن:

﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾

«پەيغەمبەر سىلەرگە بەرگەننى ئېلىڭلار، پەيغەمبەر چەكلىگەن نەرسىدىن چەكلىنىڭلار،

ئاللاھتىن قورقۇڭلار، ھەقىقەتەن ئاللاھنىڭ ئازابى قاتتىقتۇر.» (سۈرە ھەشر 7 - ئايەت)

1 بەزى كىشىلەر ئىمام بۇخارى نېمىشقا شۇنچە كۆپ ھەدىسنىڭ ئارىسىدىن يەتتە مىڭ نەچچە يۈز ھەدىسنىلا تاللاپ سەھىھۇل بۇخارىغا كىرگۈزگەن، باشقىلىرىنى نېمىشقا كىرگۈزمىگەن؟ دەپ، بۇ مەنتىقىسىنى ھەدىسلەرنى ئىنكار قىلىش غەرىزىگە دەلىل قىلىۋالىدۇ. ئىمام بۇخارى سەھىھۇل بۇخارىدىن باشقا «ئەدەب ئەلمۇفەرەد»، «رەفۇلىيەدەين»، «تارىخ كەبىر»، ... قاتارلىق كىتابلارنىمۇ يازغان بولۇپ، بۇ ئەسەرلىرىدە سەھىھ بۇخارىدا بولمىغان نۇرغۇن ھەدىسلەر تېپىلىدۇ ۋە ئىمام بۇخارى سەھىھ بۇخارىدىن باشقا ھەدىس كىتابلىرىدىكى ھەدىسلەرنىمۇ سەھىھ دەپ قارايدۇ، باشقا ئالىملارمۇ ھەم شۇنداق. بىر ئالىمنىڭ بىر ئەسەرگە مەلۇم مەزمۇننى كىرگۈزمەسلىكىگە قاراپ، شۇ ئەسەردىكىدىن باشقىسى توغرا مەزمۇن ئەمەس دېگەن چۈشەنچىگە كېلىۋېلىش يا ئەقلىي قابىلىيەتتە مەسىلە بار كىشىنىڭ، ياكى قەستەن ھەقىقەتنى بۇرمىلاش غەرىزىدىكى يامان نىيەتلىك كىشىنىڭ قىلىدىغان ئىشىدۇر. ئىمام بۇخارى سەھىھۇل بۇخارى ئەسەرنى ئەسلىدىنلا كىچىك ھەجىملىك ئەسەر قىلىپ يېزىپ چىقىش نىيىتىدە بىر مىليونغا يېقىن ھەدىستىن يەتتە مىڭغا يېقىننى تاللاپ كىتابغا كىرگۈزگەن. ئىمام بۇخارى سەھىھ بۇخارىنىڭ تولۇق نامىنى «الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه» دەپ قويغان بولۇپ، سەھىھ بۇخارىنىڭ ئىسمىدىنلا بۇ ئەسەرنىڭ قىسقىچە ھەدىس كىتابى ئىكەنلىكى، ئىمام بۇخارىنىڭ مۇشۇنى مەقسەد قىلغانلىقى ئېنىق چىقىپ تۇرىدۇ... تەھرىر ئىزاھاتى.

بۇ ئايەت مۇناسىۋىتى بىلەن، ئىبىن مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنغان، دەل مۇشۇ تېمىمىزغا مۇناسىۋەتلىك بىر ۋەقەنى بايان قىلىشنى توغرا تاپتىم:

بىر ئايال ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە ئۇنىڭغا «ئاللاھ يۈزىنىڭ تۈكلىرىنى يۇلغان، يۇلدۇرغان، خال چەكتۈرگەن ئاياللارغا لەنەت قىلسۇن، دېگەن سەنمۇ؟» دېدى. ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ: شۇنداق، دېدى.

ھېلىقى ئايال: مەن قۇرئاننى باشتىن ئاياغ ئوقۇپ چىقتىم، ئۇنىڭدا سەن دېگەن سۆزلەرنى تاپالمىدىم، - دېدى. ئىبنى مەسئۇد: ئەگەر قۇرئاننى تولۇق ئوقۇغان بولساڭ ئۇنى تاپقان بولاتتىڭ. «پەيغەمبەر سىلەرگە بەرگەننى ئېلىڭلار، پەيغەمبەر چەكلىگەن نەرسىدىن چەكلىنىڭلار» دېگەن ئايەتنى ئوقۇمىدىڭمۇ؟ - دېدى.

ئۇ ئايال: ھەئە، ئوقۇدۇم، - دېدى.

ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ: مەن پەيغەمبەر سەلەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەلەمنىڭ «ئاللاھ يۈزىنىڭ تۈكلىرىنى يۇلغان ئاياللارغا لەنەت قىلسۇن» دېگەنلىكىنى ئاڭلىغانىدىم، دېدى. بۇ ھەدىسنى ئىمام بۇخارى ۋە مۇسلىم نەقىل قىلغان.

چوڭ ساھابىلەردىن ئىمران ئىبنى ھۈسەيىن يۇقىرىقىدەك ئازغۇنلارنىڭ بىرىگە شۇنداق دېگەن: «سەن ئەخمەق ئادەم ئىكەنسەن، ئەگەر قۇرئان بىلەنلا كۇپايلىنىدىغان ئىش بولسا پېشىن نامىزىنىڭ تۆت رەكئەت پەرز قىلىنىشى ئىچىدە ئوقۇش، دېگەن قائىدىنى قۇرئاندىن تاپالامسەن؟» ئىمران ئىبنى ھۈسەيىن شۇ تەرىقىدە ناماز ۋە زاكاتنى تىلغا ئېلىپ تۇرۇپ:

«سەن بۇلارنىڭ تەپسىلاتىنى قۇرئاندىن تاپالامسەن؟ قۇرئان كەرىم ئومۇمىي رەۋىشتە بايان قىلغان ئەھكاملارنى ھەدىس كونكرېت بايان قىلىدۇ» دېگەن.

ئەھلى ھەدىستىن بولغان مۇتربىق دېگەن ئالىمغا بىر كىشى: «سەن بىزگە قۇرئاندىن باشقا نەرسە ھەققىدە سۆز ئاچمىغىن» دېگەندە، مۇتربىق: «بىز قۇرئاننى ھېچقانداق نەرسىگە تەڭلەشتۈرمەيمىز. بىز پەقەتلا قۇرئان كەرىمنى تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشىنىدىغان ئادەمگە (يەنى پەيغەمبەر ئەلەيھى سالاتۇ ۋەسسالامغا) مۇھتاجمىز» دەپ جاۋاب بەرگەن.

3. قۇرئان كەرىمدە ھەم مۇقۇملاشتۇرۇلماي ھەم ئىنكار قىلىنماي سۈكۈت قىلىنغان مەزمۇنلار بايان قىلىنىدۇ. ئايال كىشىنى ئۇنىڭ ھاممىسى بىلەن نىكاھىغا جەملەشنىڭ ھاراملىقى، شەرىئەتنىڭ ئەھكاملىرىغا دائىر ھەدىسلەر مۇشۇ تۈرگە كىرىدۇ.

قۇرئان كەرىم بىلەن ھەدىس شەرىپلەر ئوتتۇرىسىدىكى يۇقىرىقى ئايرىلماس باغلىنىشىنى بايان قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، بۇلار ئوتتۇرىسىدا روشەن ھالدىكى پەرقلەرنىڭ مەۋجۇتلىقىنىمۇ تىلغا ئېلىپ ئۆتۈش زۆرۈر. بۇ پەرقلەر ئاساسلىقى تۆۋەندىكى بەش جەھەتتە ئىپادىلىنىدۇ. ئەمما بۇ بەش نۇقتىدا بىر قەدەر ئۇزۇنراق توختىلىش زۆرۈر بولغاچقا، ئوقۇرمەنلەرنىڭ ھەزىم قىلىپ بولالماسلىقىدىن ئەندىشە قىلىپ مۇشۇ يەردە توختاپ قېلىشنى ئۇيغۇن كۆردۈم. داۋامى ئاللاھ خالىسا كېلەركى ساندا بېرىلىدۇ. بۇ مەزمۇندىن كېيىن، ساھابىلارنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەدىسلىرىنى قوبۇل قىلىشى ۋە ئۆگىنىشى، ئاندىن كېيىن ھەدىس شەرىپلەرنىڭ پەيغەمبىرىمىزنىڭ ھايات ۋاقتىدا خاتىرىلىنىش ئەھۋالىنى ھەققىدە قىسقىچە چۈشەنچە بەرگەندىن كېيىن، ئاندىن تارىخى تەرتىپ بويىچە ھەدىس شەرىپلەر بېسىپ ئۆتكەن بوران-چاپقۇنلار ۋە ئىنكار قىلىنىشلارنى بايان قىلىپ، خەلقىمىزگە ھەدىس شەرىپلەر ھەققىدىكى بارچە پىتنە - پاساتلارنىڭ ۋە خاتا چۈشەنچىلەرنىڭ تۈپ يىلتىزى ۋە ئەسلى ماھىيىتىنى پاكىتلىق ۋە مەنتىقىلىق ئېچىپ بېرىشكە تىرىشمەن. شۇندىلا ھەممە مىللەتنى بىر قېتىمدىن ئەخمەق قىلىپ چىققان بۇ خاتا ۋە ئازغۇن چۈشەنچىلەرنىڭ نۆۋەتتىكى ماماتلىق ھالەتتە تۇرۇۋاتقان ئۇيغۇر خەلقىنى تەكرار ئەخمەق قىلىش خەۋپى ئاساسەن تۈگەيدۇ. ئۇلۇغ ئاللاھ ياخشى نىيەتلەرگە مەدەت بەرگەي، ئەڭ توغرىسىغا مۇۋەپپەقىيەت قىلغاي !

پايدىلانغان مەنبەلەر :

- 1 . ھەدىس شەرىپ توغرىسىدا ئومۇمىي بايان، مۇھەممەد سالىھ داموللا ھاجىم، خىتاي مۇسۇلمانلىرى ژۇرنىلى، 2004 - يىللىق 3 - سان
- 2 . ھەزرىتى ئەلىنىڭ خۇتبە - نۇتۇقلىرى توپلىمى، 3 - توم، 136 - بەت
- 3 . قۇرئان كەرىم (ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى)، مۇھەممەد سالىھ داموللا ھاجىم
- 4 . سۈننەت ۋە ئۇنىڭ ئىسلام شەرىئىتىدىكى ئورنى، دوكتور مۇستاپا سىبائى، 2019 - يىل، 9 - نەشرى، سالام نەشرىياتى
- 5 . كۇۋەيت فېھقى ئىنىسكلوپېدىيىسى

فاشىزم ئىجرائاتىچىسىنىڭ ئۆزىنى ئاقلىشى

نىگىل ۋارىبىرتىن

فاشيزم ئىجرائاتچىسىنىڭ ئۆزىنى ئاقلىشى

نىگېل ۋاربىرتېن¹

ئادولف ئايكەن (Adolf Eichmann) ھېتىلەرغا جان جەھلى بىلەن خىزمەت قىلغان ناتسىست ئەمەلدارىدۇر. ئۇ 1942 - يىلىدىن باشلاپ ياۋروپادىكى يەھۇدىيلارنى پولشادىكى ئاۋشۋىتس (Auschwitz) يىغىۋېلىش لاگېرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان لاگېرلارغا يۆتكەشكە مەسئۇل بولغان. بۇ ئادولف ھېتىلەرنىڭ گېرمانىيە ئىشغالىيىتى ئاستىدىكى ياۋروپانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى يەھۇدىيلارنى قىرىپ تۈگىتىشنى مەقسەت قىلغان «ئاداققى ھەل قىلىش لايىھەسى» نىڭ بىر قىسمى ئىدى. ئايكەن مەزكۇر سىستېمىلىق قەتلىئامنىڭ سىياسەتلىرىنى بېكىتىشكە ئىشتىراك قىلمىغان، باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا بۇ قەتلىئام پىلانىنى ئۇ ئوتتۇرىغا قويىمىغان. لېكىن، ئۇ مەزكۇر سىياسەتنى ئىجرا قىلىدىغان تۆمۈر يول سىستېمىسىنىڭ تەشكىلى خىزمەتلىرىگە باشتىن - ئاخىر قاتناشقان.

20 - ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرىدىن كېيىن، ناتسىستلار يەھۇدىيلارنى ھوقۇقلىرىدىن مەھرۇم قىلىدىغان قانۇنلارنى يولغا قويۇشقا باشلىغان. ھېتىلەر گېرمانىيەنىڭ بارلىق پالاكتىنى يەھۇدىيلاردىن كۆرۈپ، ئۇلاردىن قىساس ئېلىشقا تەشەننا بولغان. (ناتسىستلار يولغا قويغان) مەزكۇر قانۇنلاردا يەھۇدىيلارنىڭ دۆلەت ئىگىلىكىدىكى مەكتەپلەردە ئوقۇشى چەكلەنگەن. يەھۇدىيلار پۇل - پۇچەك ۋە مال - مۈلۈكلىرىنى تاپشۇرۇشقا مەجبۇرلانغان، شۇنداقلا سېرىق رەڭلىك ئالتە بۇرجەكلىك يۇلتۇز بەلگىسى چۈشۈرۈلگەن يەڭلىكلەرنى تاقاپ يۈرۈشكە بۇيرۇلغان. يەھۇدىيلار يەنە شەھەردىكى ئاھالىلەر زىچ ئولتۇراقلاشقان رايونلاردىن ھېسابلىنىدىغان «يەھۇدىيلار رايونى» دا جۇغلىشىپ ئولتۇراقلىشىشقا مەجبۇرلانغان، يەنى بۇ رايونلار يەھۇدىي تۈرمىلىرىگە ئايلانغان. بۇ يەرلەردە يېمەك - ئىچمەك قىس، تۇرمۇش مۇشكۈل ئىدى. لېكىن، «ئاداققى ھەل قىلىش لايىھەسى» جىنايەتنىڭ تېخىمۇ يېڭى باسقۇچى ئىدى. ھېتىلەر پەقەت ئىرقى سەۋەبلىكلا نەچچە مىليون يەھۇدىينى قىرغىن قىلىشقا بەل باغلىغانىدى. بۇ ناتسىستلارنىڭ بارچە ئاماللارنى ئىشقا سېلىپ، يەھۇدىيلارنى شەھەرلەردىن قوغلاپ چىقىرىپ، ئۇلارنى كەڭ كۆلەمدە قىرغىن قىلغىلى بولىدىغان يەرگە ئاپىرىشى كېرەكلىكىدىن دېرەك بېرەتتى. مەۋجۇت يىغىۋېلىش لاگېرلىرى زەھەرلىك گاز ئارقىلىق ئادەم ئۆلتۈرىدىغان زاۋۇتلارغا ئايلاندۇرۇلغان بولۇپ، ئۇ يەردە ھەركۈنى نەچچە يۈزلىگەن ئادەم كۆيدۈرۈۋېتىلەتتى. بۇ خىل

¹ نىگېل ۋاربىرتېن ئەنگىلىيە ئاپىن ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پەلسەپە پروفېسسورى بولۇپ، ئۇنىڭ پەلسەپىگە ئالاقىدار بىر نەچچە بازارلىق كىتابى مەۋجۇت.

يىغىۋېلىش لاگېرلىرىنىڭ نۇرغۇنى پولشادا بولغاچقا، يەھۇدىيلارنى چوقۇم پويىز ئارقىلىق ئاشۇ ئۆلۈمگاھقا يۆتكەشكە توغرا كېلەتتى.

ئايكەن ئىشخانىسىدا ئولتۇرۇپ، كىشىلەرنىڭ قىسقىچە ئارخىپى يېزىلغان كىچىك كارتىلارنى ئۆرۈپ-چۆرگەچ، تېلېفون ئارقىلىق مۇھىم بۇيرۇقلارنى چۈشۈرۈپ تۇراتتى ۋە ئۇنىڭ (قارىماققا ئاددىي كۆرۈنىدىغان) مۇشۇ قىلمىشلىرى نەچچە مىليون ئادەمنىڭ جېنىغا زامان بولغانىدى. بەزىلەر سوغۇقتىن ياكى ئاچارچىلىقتىن ئۆلسە، يەنە بەزىلەر مەجبۇرىي ئەمگەكتە چارچىتىپ ئۆلتۈرۈلەتتى. يەھۇدىيلارنىڭ كۆپىنچىسى زەھەرلىك گاز بىلەن ئۆلتۈرۈلگەنىدى. ناتسىست گېرمانىيەسىدە پويىز سەپەرلىرىدە ۋاقىتقا قاتتىق رىئايە قىلىنىدىغان بولۇپ، ئايكەن ۋە ئۇنىڭغا ئوخشاش كىشىلەر پويىزلارنىڭ ۋاقتى-قەرىلىدە كېلىپ-كېتىشىگە كاپالەتلىك قىلغانىدى. ئۇلارنىڭ خىزمەت ئۈنۈمىنىڭ «يۇقىرىلىقى» سەۋەبلىك، مال-چارۋىلارنى يۆتكەيدىغان ۋاگونلارمۇ بوش قالماي، يەھۇدىي ئەر-ئايال ۋە بالىلار بىلەن لىق تولغان بولاتتى. ئۇلارنىڭ ئۆلۈم تامان ئىلگىرىلىگەن بۇ ئازابلىق ئۇزۇن سەپىرىدە كۆپىنچە سۇ ۋە ئوزۇق-تۈلۈك بولمايتتى، بەزىدە يەنە پىژغىرىم ئىسسىققا ياكى قەھرىتان سوغۇققا چىداشقا توغرا كېلەتتى. نۇرغۇن كىشىلەر، بولۇپمۇ ياشانغانلار ۋە بىمارلار يېرىم يولىدا ئۆلۈپ كېتەتتى.

ئاجىزلاپ ھالىدىن كەتكەن، قورقۇپ يۈرىكى قېپىدىن چىقىپ كەتكەن (سەپەردىن) ئامان قالغۇچى يەھۇدىيلار يىغىۋېلىش لاگېرلىرىغا يېتىپ كەلگەن ھامان ئارقا-ئارقىدىن مۇنچا سىياققا كىرگۈزۈلگەن ئۆيلەرگە كىرگۈزۈلۈپ، كىيىملىرىنى سېلىشقا مەجبۇرلىناتتى. ئىشىكلەر ھىم تاقالغاندىن كېيىن، ناتسىستلار زىكلون (Zyklon) زەھەرلىك گازى² ئارقىلىق ئۇلارنى ئۆلتۈرەتتى. ئاندىن ئۇلارنىڭ جەسەتلىرى كۆمۈلۈپ، يېنىدىكى بۇيۇملىرى بۇلاڭ-تالاڭ قىلىناتتى. زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈلۈشكە تاللانمىغانلار ئارىسىدىكى بەدىنى قاۋۇلراقلار جاپالىق ئەمگەكلەرگە سېلىناتتى ۋە (شۇنداق بولۇشىغا قارىماي) ئۇلارغا تولىمۇ ئاز تاماق بېرىلەتتى. ناتسىست قاراۋۇللار دائىم ئۇلارنى ئۇرۇپ - دۈمبالايتتى، ھەتتا ئۇلارنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈش ئارقىلىق ئىچ پۇشۇقنى چىقىرىشاتتى.

ئايكەن بۇ جىنايەتلەرنىڭ سادىر بولۇشىدا ئىنتايىن مۇھىم رول ئوينىغان. لېكىن، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ئاياغلاشقاندىن كېيىن، ئۇ بىر ئاماللار بىلەن ئارگېنتىناغا قېچىپ بېرىۋېلىپ، ئىسىم-فامىلىسىنى ئۆزگەرتىپ، خېلى يىللار ياشىغان. 1960 - يىلى ئىسرائىلىيە ئىستىخبارات تەشكىلاتى «موسساد» (Mossad) نىڭ جاسۇسلىرى ئۇنى بوئىنوس-ئايرىس شەھىرىدە تېپىپ قولغا ئالغان ۋە ھوشسىزلاندىرۇپ، ئايروپىلان ئارقىلىق ئىسرائىلىيەگە ئېلىپ كەتكەن.

² زىكلون گازى — ناتسىستلار مەھبۇسلارنى زەھەرلەپ ئۆلتۈرىدىغان ئۆيلەردە قوللانغان كۈچلۈك باكتېرىيە ۋە ھاشارەت ئۆلتۈرگۈچ. 1941 - يىلى 9 - ئاينىڭ 3 - كۈنى تۇنجى قېتىم پولشادىكى ئاۋشۋىتس (auschwitz) يىغىۋېلىش لاگېرىدا سىناق قىلىنىپ، 600 نەپەر سوۋېت ئۇرۇش ئەسرىنىڭ جېنىغا زامان بولغان

ئايكەن ئىنسان قېلىپىدىن چىققان رەزىل ھايۋانمۇ؟ باشقىلارنىڭ دەرت - ئازابلىرىدىن ھۇزۇر تاپىدىغان غەلتە مەخلۇقمۇ؟ ئايكەن سوتلىنىشتىن ئىلگىرى نۇرغۇن كىشىلەر شۇنداق دەپ قارايتتى. ناتىسىستلارنىڭ چوڭ قىرغىنچىلىقى داۋامىدا ئۇنىڭ نېمە ئىشلارنى قىلغانلىقى مانا مەن دەپ ئېنىق تۇرمامدۇ؟ بىر قانچە يىللار مابەينىدە، ئۇنىڭ خىزمىتى باشقىلارنى ئۆلۈمگەھقا ئۈزىتىش بولمىدىمۇ؟ ئاشۇنداق ئىشلارنى قىلغان تۇرۇقلۇق ئاخشاملىرى يەنە خاتىرجەم ئۇخلىيالايدىغان ئادەمنى يالماۋۇز دېمەي نېمە دېيىش مۇمكىن؟

ھالبۇكى، كېيىن ئامېرىكاغا كۆچۈپ كەتكەن گېرمانىيەلىك يەھۇدىي پەيلاسوپ خاننا ئارپىندت (Hannah Arendt) «نيۇيوركلقلار» ژۇرنىلىدا ئايكەننىڭ سوتلىنىش ئەھۋالى ھەققىدە خەۋەر بەرگەن. ئارپىندت ناتىسىست ھاكىمىيەتلىك دۆلىتىنىڭ، يەنى كىشىنىڭ ئۆزۈلكى ھەققىدە ئويلىنىشىغا ئىمكان بەرمەيدىغان بىر جەمئىيەتنىڭ مەھسۇلى بولمىش بۇ ئادەم (ئايكەن)نى چۈشىنىپ باقماقچى، ئۇنىڭ قانداقسىغا ئاشۇنچۇۋالا قورقۇنچۇلۇق ئىشلارنى قىلغانلىقىنى بىلىپ باقماقچى بولغان.

ئەلۋەتتە، ئايكەن ئارپىندت ئۇچراتقان تۇنجى ناتىسىست ئەمەس ئىدى. لېكىن، يېرۇسالېمدا ئۇنىڭ قارشىسىدا تۇرغان بۇ ناتىسىست (ئايكەن) ئۆز قىلمىشلىرى ھەققىدە كۆپ ئويلىنىشنى ياخشى كۆرمەيدىغان ئادەتتىكى ئادەمدەك كۆرۈنەتتى. گەرچە ئۇنىڭ «ئويلىنىشنى ياخشى كۆرمەيدىغان»لىقى پاجىئەلىك ئاقىۋەتلەرگە سەۋەب بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ئارپىندت دەسلەپتە پەرز قىلغاندەك قانخور يالماۋۇزلاردىن ئەمەستەك قىلاتتى. ئۇ باشقا ناتىسىستلارغا ئوخشمايتتى، ئەمما يەنىلا «ئويلىنىشلىق»تىن ئىبارەت بىر خەتەرلىك تەرىپى بار ئىدى. رەزىل ئىرقچىلىق ئىدىيەسى قانۇنغا ئايلانغان گېرمانىيەدە ئايكەننىڭ قىلىۋاتقان ئىشلىرىنىڭ توغرىلىقىغا ئۆزىنى قايىل قىلىشى تەسكە توختمايتتى. مۇھىت ئۇنىڭغا «مۇۋەپپەقىيەت» قازىنىش پۇرسىتى ئاتا قىلغان، ئۇ ھەم بۇ پۇرسەتنى تۇتۇۋالغانىدى. ھىتلېرنىڭ «ئاداقى ھەل قىلىش لايىھەسى» دەل ئايكەننىڭ «مۇۋەپپەقىيەت»نى قولغا كەلتۈرۈپ، ئۆزىنى كۆرسىتىپ قويۇشنىڭ ياخشى پۇرسىتى بولغانىدى. بۇنى (يەنى «ئايكەننىڭ خاتالىقى شۇ چاغدىكى ئىجتىمائىي - سىياسىي مۇھىتنىڭ مەھسۇلى» دېگەن قاراشنى) ئەقىلگە سىغدۇرۇش تولمۇ قىيىن، شۇ ۋەجىدىن نۇرغۇن كىشىلەر ئارپىندتنى بۇ جەھەتتە خاتالاشقان دەپ تەنقىدلەشكەن. ئەمما، ئارپىندت ئايكەننى «مەن پەقەت ئۆز ۋەزىپەمنى ئىجرا قىلدىم» دېگەن سۆزلىرىدە سەمىمىي، دەپ قارىغان.

(ئارپىندتنىڭ نەزىرىدە) ئايكەننىڭ قىلمىشلىرى بەزى ناتىسىستلارنىڭكىدەك يەھۇدىيلارغا بولغان كۈچلۈك ئۆچمەنلىكنىڭ مەھسۇلى ئەمەستەك، ئايكەن ئۆزى ھەم ھىتلېر كەبى زەھەرخەندە ئەمەستەك قىلاتتى. نۇرغۇن ناتىسىستلار بەزى يەھۇدىيلارنى «ياخشى سۇن ھىتلېر!» دەپ توۋلىمىغانلىقى ئۈچۈنلا، كوچىلاردا ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋېتەتتى. ئايكەن بۇ تىپتىكى ناتىسىستلارغا ئوخشمايتتى. لېكىن، ئۇمۇ ئوخشاشلا ناتىسىستلارنىڭ سىياسىي لىنىيەسىنى قوبۇل قىلغانىدى. تېخىمۇ قەبىھ يېرى شۇكى،

ئۇ يەنە مىليونلىغان كىشىلەرنى ئۆلۈمگاھقا توشۇپ ئاپارغانىدى. ئايكەن سوتتا ئۆزىگە زىيانلىق پاكىتلارنى ئاڭلىغاندىمۇ ئۆزىنىڭ ئەينى يىللىرى قەيەردە خاتالاشقانلىقىنى بىلەلمەيۋاتقاندا قىلاتتى. ئايكەنگە كۆرە، ئۇ ئەينى يىللىرى ھېچقانداق قانۇن (ناتىسسە قانۇنلىرى)غا خىلاپلىق قىلىپ باقمىغان، ئۆز قولى بىلەن بىرمۇ ئادەم ئۆلتۈرمىگەن ۋە باشقىلارنىمۇ ئادەم ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇمىغان، شۇڭا ئۇنىڭ قىلمىشلىرى ئەقىلگە مۇۋاپىق ھېسابلىنىشى كېرەك ئىدى. ئۇ كىچىكىدىن قانۇنغا رىئايە قىلىش ھەققىدىكى مائارىپ تەربىيەسىنى قوبۇل قىلغان ۋە ھەرۋاقىت بۇيرۇققا بويسۇنىدىغان قىلىپ تەربىيەلەنگەن. ئۇنىڭ ئەتراپىدىكىلەرمۇ ئىشلارنى ئۇنىڭغا ئوخشاش بېجىرەتتى. ئايكەنچە بولغاندا، ئۇ باشقىلارنىڭ بۇيرۇقى بويىچە ئىش قىلغاچقا، ئۆز «خىزمىتى»نىڭ ئاقىۋىتىگە مەسئۇل بولۇشى كېرەك ئەمەس ئىدى.

ئايكەننىڭ مال - چارۋا ۋاگونلىرىغا بېسىلغان مەھسۇلاتلارنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ بېقىشىنىڭ، ئۆلۈم لاگېرلىرىغا بېرىپ بېقىشىنىڭ ھاجىتى يوق ئىدى، ھەم ئۇنداق قىلىپمۇ يۈرمىگەن ئىدى. ئايكەن ھەتتا سوتتا ئۆزىنىڭ قانۇننى كۆرسىلا قورقۇپ كېتىدىغانلىقى سەۋەبلىك، دوختۇر بولۇشتىن يالتايغانلىقىنى ئېيتقان. لېكىن، ئۇنىڭ قوللىرى يەنىلا قان بىلەن بويالغانىدى. (ئارپىدىتىنىڭ نەزىرىدە) ئايكەن بىر خىل (تېررورلۇق) تۈزۈمىنىڭ مەھسۇلى ئىدى. نېمە ئۈچۈندۇر ئەيتاۋۇر، مەزكۇر تۈزۈم ئۇنىڭ ئۆز قىلمىشلىرى ۋە شۇ قىلمىشلارنىڭ باشقىلارغا ئېلىپ كېلىدىغان ئاقىۋەتلىرى ھەققىدە تەنقىدىي تەپەككۈر قىلىشىنى چەكلەيتتى. ئايكەن باشقىلارنىڭ قانداق ھېسسىياتتا بولىدىغانلىقىنى پەقەتلا تەسەۋۋۇر قىلالمايدىغاندا كۆرۈنەتتى. (شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك) ئۇ سوت جەريانىدا ئىزچىل ئۆزىنىڭ گۇناھسىز ئىكەنلىكىدە چىڭ تۇرۇۋالغانىدى. ئۇ بىر بولسا ئۆزىنى گۇناھسىز دەيتتى، بىر بولسا «مېنىڭ پەقەت ئەينى چاغدىكى قانۇنغا بويسۇنغانلا يېرىم بار» دېگەن باھانە ئارقىلىق ئۆزىنى ئاقلايتتى. ئەگەر شۇنداق بولسا، ئۇ ئارپىدىتىنى ئالدىۋەتكەن بولىدۇ.

ئارپىدىتى ئۆزىنىڭ ئايكەننىڭ ۋۇجۇدىدىن ھېس قىلغانلىرىنى «رەزىلىلىكنىڭ ئادەتتىكىلىكى» (the banality of evil) دەپ ئاتايدۇ. ئۇنىڭ قارىشىچە، ئايكەن ئادەتتىكى بىر ئىنسان، «ئادەتتىكىچە»لىك يالماۋۇز ئالۋاستىنىڭ ئەمەس، بىرۈكرات سىستېمىنىڭ، ھاكىمىيەت يۈرگۈزگۈچىلەرنىڭ جىنايىتىدۇر. ئايكەن ناتىسسەلارنىڭ كۆز قاراشلىرىنىڭ ئۆزلىرىنىڭ بارلىق قىلمىشلىرىغا تەسىر كۆرسىتىشىگە يول قويغان تولىمۇ كۆپ ئۇچرايدىغان ئادەملەردىن بىرىدۇر.

(ئارپىدىتىنىڭ نەزىرىدە) ئايكەنمۇ ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدىكى نۇرغۇن ناتىسسەلارغا ئوخشاش، مەسىلىلەرگە باشقىلارنىڭ ئورنىدا تۇرۇپ باھا بېرەلمەيتتى. ئۇنىڭ ئۆزى ئۈچۈن بېكىتىپ بېرىلگەن بەلگىلىمىلەردىن گۇمانلانغۇدەك جاسارىتى يوق ئىدى ۋە شۇ سەۋەبلىك پۈتۈن كۈچى بىلەن ئاشۇ بەلگىلىمىلەرگە بويسۇنۇشقا تىرىشاتتى. ئۇنىڭ تەسەۋۋۇر كۈچىمۇ يوق ئىدى.

ئارپىدىتىنىڭ دېيىشىچە، ئايكەن ئىدىيەسى تېپىز، كالىسىنى ئىشلەتمەيدىغان ئادەم ئىدى. ھالبۇكى، كالىسىنى ئىشلەتمەسلىكىمۇ بىر خىل قىلمىشتۇر. ئەگەر ئايكەن يالماۋۇز بولغان بولسا، قارىغاندا كىشىنى شۈركۈندۈرگەن بولاتتى. ئەمما، كىشىنى تېخىمۇ تەشۋىشكە سالدىغىنى ئايكەننىڭ شۇ قەدەر «ئادەتتىكىچە» كۆرۈنگەنلىكىدۇر. ئۇ ئۆزىنىڭ نېمە ئىشلارنى قىلىۋاتقانلىقىغا سوئال قويمىغان، لېكىن ئىنسانىيەت تارىخىدىكى ئەڭ چوڭ قەتلىئاملاردىن بىرىگە ئىشتىراك قىلغان «ئادەتتىكى» ئادەمدۇر. گەرچە مۇھىت ئايكەننىڭ جىنايەت سادىر قىلىشىدىكى ھالقىلىق ئامىلدەك كۆرۈنسىمۇ، لېكىن بۇ ئايكەننىڭ بىگۇناھ ئىكەنلىكىنى كۆرسەتمەيتتى. چۈنكى، ئايكەن قەبىھ بۇيرۇققا بويسۇنغانىدى. ئارپىدىتىنىڭ قارىشىچە، ناتىسىستلارنىڭ بۇيرۇقىغا بويسۇنغانلىق ھىتلىرنىڭ «ئاداقى ھەل قىلىش لايىھەسى»نى قوللىغانلىققا باراۋەر ئىدى. گەرچە ئايكەن «مەن پويىزلارنىڭ ۋاقىت جەدۋىلىنى تۈزۈشتىن باشقا ئىش قىلمىدىم» دەپ تۇرۇۋالسىمۇ، ئۇ شۇ بۇيرۇقلارغا ئېتىراز بىلدۈرمىگەن ۋە ئۇلارنى ئىجرا قىلغانىكەن، قەتلىئامغا ئىشتىراك قىلغان بولىدۇ. ھەتتا، ئايكەن بىر قېتىملىق سوتتا ئۆزىنىڭ قىلمىشىنى يوللۇقلاشتۇرۇش ئۈچۈن، ئۆزىنىڭ ئەينى ۋاقىتتا ئىممەنۇئېل كانت (Immanuel Kant) نىڭ «ئەخلاقى مەسئۇلىيەت نەزەرىيەسى» بويىچە ئىش قىلغانلىقىنى دەۋا قىلغان — خۇددى بۇيرۇققا بويسۇنۇش ھەر ۋاقىت توغرا بولىدىغاندەك. ئەمما، ئۇ شۇ نۇقتىنى تونۇپ يەتمىگەنكى، كانتنىڭ نەزىرىدىكى ئەخلاقنىڭ ئاساسى ئىنسانلارغا ۋە ئۇلارنىڭ غۇرۇرىغا ھۆرمەت قىلىش ئىدى.

تەرجىماندىن ئىلاۋە: مەزكۇر ماقالىدە سىياسىي - ئىجتىمائىي تۈزۈلمىلەرنىڭ ۋە سىجىل داۋاملاشقان سىستېمىلىق مېڭە يۇيۇش ئۇرۇنۇشلىرىنىڭ ئىنساننى «مۇستەقىل تەپەككۇرغا، ھېسداشلىققا ئىگە جانلىق»لىق سۈپىتىدىن مەھرۇم قىلىپ، «بۇيرۇق ئىجرا قىلغۇچى رىبوت»قا ئايلاندۇرۇپ قويايلىدىغانلىقىدىن ئىبارەت ھادىسە يورۇتۇشقا تىرىشىلغان. ئەمما، ھېچكىم بۇ نۇقتا ئارقىلىق بىگۇناھ كىشىلەرنىڭ جېنىغا زامىن بولغان، ئۇلارنى خارلىغان، ھاقارەتلىگەن، ئۇلارغا ئۆلۈمدىن بەتتەر كۈنلەرنى كۆرسەتكەن قەتلىئام ئىجرائاتچىلىرىنى، ئىشتىراكچىلىرىنى ئاقلاشقا ئۇرۇنمىسىمۇ كېرەك. چۈنكى، بۇنداق بولمىغىنىدا، ئەتە - ئۆگۈن چېن چۈەنگودەك جاللاتلار سوتقا تارتىلغان تەقدىردىمۇ، يۇقىرىدىكى ئايكەنگە ئوخشاشلا «مەن پەقەت ئىجرائاتچىمەن» دەپ تۇرۇۋالسا، گېپى يوللۇق بولىدىغان ئىش چىقىدۇ. ئەمما، ساغلام ئىنسانىي تەبىئەت بۇ خىل ۋەھشىي قەتلىئام ئىشتىراكچىلىرىنى ھەرقانداق شەكىلدە ئاقلاشنى كەسكىن رەت قىلىدۇ.

«پەلسەپەنىڭ قىسقىچە تارىخى» ناملىق ئەسەردىن ئۆتكۈر ئالماس تەرجىمە قىلدى

خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى يۈرگۈزگەن
ئىرقىي قىرغىنچىلىق

مايك پومپىئو

ختاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى يۈرگۈزگەن ئىرقىي قىرغىنچىلىق

مايك پومپىئو

ختاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى باشقا مۇستەبىت ھاكىمىيەتلەرگە ئوخشاشلا، ئىنساننىڭ ھاياتىنى ئەزەلدىن قەدىرلەپ باقمىغان. بۇ ھال ئۇنىڭ چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش، مەدەنىيەت ئىنقىلابى، تىيەنئەنمېن مەيدانى قىرغىنچىلىقى، تىبەت ۋە فالۇن گۇمپىسى مۇرتلىرىنى نەچچە ئون يىللاپ باستۇرۇشى جەريانىدا ختاي ھاكىمىيىتى ئاستىدىكى خەلقلەرگە ئېلىپ كەلگەن قورقۇنچىلىق بالايى - ئاپەتلىرىدىن مەلۇم. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، ئەركىن دۇنيا بۇ قانلىق تارىخقا كۈنۈپ كەتتى. بىز سۈكۈت قىلىپ تۇرغانلىكى مۇددەتتە، ختاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ سەرخىللىرى ئۆز ھاكىمىيىتى ئاستىدىكى خەلقلەرگە قارىتا كىشىلىك ھوقۇق دەپسەندىچىلىكى يۈرگۈزۈشنى داۋام قىلىدۇ. بىز بۇ خىلدىكى رەزىللىكنىڭ داۋاملىشىشىغا يول قويمايمىز. ئەستايىدىل ئويلانغاندىن كېيىن، بۈگۈن مەن شۇنى جاكارلايمەنكى، ختاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكى ۋە كونتروللۇقى ئاستىدىكى ختاي خەلق جۇمھۇرىيىتى ئۇيغۇرلارنى ئاساس قىلغان ھالدا، قازاق ۋە قىرغىزلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇرلارغا ۋە دىنغا ئېتىقاد قىلىدىغان باشقا مىللەتلەرگە قارشى ئىرقىي قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈۋاتىدۇ. بۇ جاكارنامە پۈتكۈل يەر شارى مىقياسىدا كۆپ يىللىق ئىنچىكىلىك بىلەن تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىشىمىزنىڭ، ھۆكۈمەتلەردىن ۋە غەيرى ھۆكۈمەتلەردىن تەشكىل تاپقان شېرىكلىرىمىزنىڭ بۇ قورقۇنچىلىق چۈشنى ئىسپاتلىشىنىڭ، شۇنداقلا دۆلەت مەجلىسىدىكى ئىككىلى پارتىيەنىڭ قوللىشىنىڭ نەتىجىسىدۇر. ختاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى 2017 - يىلىدىن ئېتىبارەن شەرقىي تۈركىستاندىكى بىر مىليوندىن ئارتۇق خەلقنى «قايتا تەربىيەلەش» باھانىسى بىلەن لاگېرلارغا يىغىۋالدى. بىر نەچچە ئاي ياكى بىر نەچچە يىل داۋاملاشقان قارا - قويۇق تۇتقۇن قىلىش زامانىمىزنىڭ بۇ گۈلاڭ رايونىدا ئادەتتىكى ھادىسىگە ئايلىنىپ قالدى. لاگېر شاھىدلىرى لاگېرلاردىكى باسقۇنچىلىق قىلىش، مەجبۇرىي ئەمگەككە سېلىش، توكقا سوقۇزۇپ جازالاش ئارقىلىق مەجبۇرىي ئىقارار قىلدۇرۇش ۋە نامەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئۆلۈپ كېتىش قاتارلىق پاجىئەلەرگە گۇۋاھلىق بەردى. لاگېر سىرتىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ھالىنىڭ بۇنىڭدىن ياخشىراق بولۇشى ناتايىن. شەرقىي تۈركىستان نۆۋەتتە جورج ئورۋېل تەسۋىرلىگەن كۆزىتىش دۆلىتىنىڭ ئەمەلىيەتتىكى بازىسىغا ئايلىنىپ قالدى. ختاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ قورساقتىكى بالىنى

مەجبۇرىي چۈشۈرۈۋېتىش ۋە ئاياللارنى تۇغماس قىلىۋېتىش قىلمىشى مېنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا قىلىنىۋاتقان جىنايەتلەرنى ئىرقىي قىرغىنچىلىق سەۋىيىسىگە كۆتۈرۈلدى دەپ قارار چىقىرىشىمنىڭ ئاساسىدۇر. بالىياتقۇغا مەجبۇرىي ئۈزۈك سېلىش قاتارلىق ھامىلدارلىقتىن توسۇش تەدبىرلىرىمۇ مەۋجۇت. لاگېر شاھىدلىرىدىن بىرى «ئۇلار بىزنى مىللەت سۈپىتىدە يوق قىلىۋەتمەكچى» دېگەن ئىدى. خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئۇيغۇر قىز - ئاياللىرىنى خىتايلار بىلەن توپلىشىشقا مەجبۇرلىدى، ئۇيغۇر پەرزەنتلىرىنى ئائىلىسىدىن ئايرىۋەتتى. 2018 - يىلىدىن 2019 - يىلىغىچە بولغان مەزگىلدە شەرقىي تۈركىستاندىكى تۇغۇلۇش نىسبىتى 24 پىرسەنت تۆۋەنلەپ كەتتى. بۇ مەزگىلدە پۈتكۈل خىتاي مىقياسىدىكى تۇغۇلۇش نىسبىتى ئاران 4.2 پىرسەنت تۆۋەنلىدى. ئىرقىي قىرغىنچىلىقنىڭ ھەر قاندىقنىڭ نىشانغا ئېلىنغۇچى توپقا زەھەرلىك گاز قويۇپ بەرگەن بولۇشى ياكى نىشانغا ئېلىنغۇچى توپنى ئوققا تۇتقان بولۇشى شەرت ئەمەس.

خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئۇيغۇرلار ئۈستىدىن ئىرقىي قىرغىنچىلىق ئېلىپ بېرىش ھەرىكىتىدە كوممۇنىستىك پارتىيەنىڭ ئەمەلدارلىرى خەلقئارالىق كۆزەتچىلەرنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا چەكلىمىسىز ھالدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىشىنى رەت قىلىپ، مەزكۇر رايوندىكى كىشىلىك ھوقۇق دەپسەندىچىلىكلىرىگە ئائىت ئىشەنچلىك خەۋەرلەرنى يالغانغا چىقاردى. شى جىنپىڭ رېجىمى لاگېرلارنى يەرلىك خەلقنى تەربىيەلەش، تېررورلۇققا قارشى تۇرۇش ۋە نامراتلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن زۆرۈر ۋاستە دەپ ئاقلدى. كوممۇنىستىك پارتىيىسى ھەتتا ئۇيغۇرلارنىڭ تۇغۇشىنى چەكلەش قىلمىشىنى ئاياللارغا ھوقۇق بەرگەنلىك دەپ تەشۋىق قىلدى. ئىشنىڭ ھەقىقىتى بۇنىڭدىن نەچچە ھەسسە ۋە ھىمىلىكتۇر. خىتاي خەلقىنىڭ ئۇيغۇرلارنى باستۇرۇشى، باشقا دىنغا ئېتىقاد قىلغۇچى خەلقلەرنى باستۇرغانغا ئوخشاشلا، ئۇنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتىقادىنى، مەدەنىيىتىنى ۋە نوپۇسىنى يوق قىلىپ، ئۇيغۇرلارنى خىتايلاشتۇرۇش تىرىشكىسىنىڭ ئەمەلىيىتىدۇر. ئامېرىكا بۇ دەھشەتلەرنى ئاشكارىلاشتا ۋە بۇ جىنايەتلەرنى ئىشلەۋاتقۇچىلارنىڭ مەسئۇلىيىتىنى سۈرۈشتۈرۈشتە دۇنياغا يېتەكچىلىك قىلدى. 2019 - يىلى مارت ئېيىدا بىز كانادا، گېرمانىيە، گوللاندىيە ۋە ئەنگىلىيە قاتارلىق دۆلەتلەر بىلەن بىرلىكتە بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىدا ئۆتكۈزۈلگەن بىر قانچە پائالىيەتكە ساھىبخانلىق قىلىپ، ئىنسانلارنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىگە قىلىنغان بۇ كەڭ كۆلەملىك قەبىھ ھۇجۇمدىن دۇنيانى ئاگاھلاندۇردۇق. بىز ئامېرىكانىڭ تەمىنلەش زەنجىرىنىڭ ئۇيغۇرلارغا قارىتىلغان مەجبۇرىي ئەمگەككە يانتايلىق بولماسلىقىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىش ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسەتتۇق. بىز شەرقىي تۈركىستاندىكى باستۇرۇشتا قولى بولغان يۇقىرى دەرىجىلىك كومپارتىيە رەھبەرلىرىگە جازا يۈرگۈزدۈك. بىز يەنە شەرقىي تۈركىستاندا يۈز بەرگەن باستۇرۇشنى ئىرقىي قىرغىنچىلىق ۋە ئىنسانىيەتكە قارشى جىنايەت دەپ ئاتىغان تۇنجى دۆلەتمىز. ئامېرىكانىڭ تۇنجى قېتىملىق دۆلەت ئىشلىرى سېكرىتارى توماس جېفرىسون مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: «كىشىلەرنىڭ

كۆپچىلىكى دۈمبىسىدە ئىگەر بار ھالەتتە تۇغۇلغان ئەمەس، ۋەياكى ئازغىنە كىشىلەر — تەڭرىنىڭ لۇتىپى بىلەن — ئىگەر ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، ئاتنى نوقۇيدىغان تۆمۈرى بار ئۆتۈك كىيگەن ھالەتتە تۇغۇلغانمۇ ئەمەس.»

ئۇيغۇرلارغا قارىتىلغان ئىرقىي قىرغىنچىلىق ھەرىكەتلىرى شەرقىي تۈركىستانغا مۇناسىۋەتلىك بولماستىن، بۇ خىل ھەرىكەتلەر يەنە ئامېرىكانىڭ قۇرغۇچىلىرى تەشەببۇس قىلغان ئىنسانىي قەدر - قىممەتكىمۇ خىلاپتۇر. ئامېرىكا شەرقىي تۈركىستاندىن كەلگەن ئېچىنىشلىق يىغا ئاۋازلىرىغا قوشۇپ، ناتسىست گېرمانىيىسى، رۋاندا، بوسنىيە ۋە دارفۇر قاتارلىق ئىرقىي قىرغىنچىلىق يۈز بەرگەن جايلاردىن قايتقان ئەكس سادالارنىمۇ ئاڭلىماقتا. مەن باشقا بارچە دۆلەتلەرنىڭمۇ ئاشۇ ئېچىنىشلىق يىغا ئاۋازىنى ۋە ئەكس سادالارنى ئاڭلىشىنى، بۇ ئەسەرنىڭ قارا دېغى ھېسابلانغان خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئىرقىي قىرغىنچىلىقىغا ۋە ئىنسانىيەتكە قارشى ئىشلىگەن جىنايەتلىرىگە قارشى گۇۋاھلىق بېرىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

(ئەسكەرتىش: ئامېرىكا دۆلەت ئىشلىرى مەھكىمىسىنىڭ ئورگان تور بېتىدە ئېلان قىلىنغان بۇ ماقالە يېڭى ھۆكۈمەت ھاكىمىيەتكە چىقىشى بىلەن مەزكۇر تور بېكەتتىن ئۆچۈرۈۋېتىلگەن. ئۇلىنىشى ماقالىنىڭ ئاخىرىدىكى بىرىنچى نومۇرلۇق ئۇلىنىش شۇ.)

خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى جىنايىتىگە قارشى مايك پومپىئونىڭ قارارى

مايك پومپىئون

ئامېرىكا قوشما شىتاتلىرى كىشىلىك ھوقۇقىنى ئېغىر دەرىجىدە دەپسەندە قىلغۇچىلارنىڭ مەسئۇلىيىتىنى سۈرۈشتە قىلىشتا دۇنياغا باشلامچىلىق قىلىپ كەلدى. ئامېرىكىلىقلار نۇرېمبېرگ سوتىدىن (the Nuremberg Trials) تارتىپ 1948 - يىلىدىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق ئەھدىنامىسىگىچە (the Genocide Convention)، شۇنداقلا ئاتالمىش «ئىراق - سۈرىيە ئىسلام دۆلىتى» نىڭ (ISIS) يېقىنقى مەزگىلدە يەزىدىلەرگە، خىرىستىئانلارغا ۋە باشقا دىنىي ئېتىقادقا ئىگە خەلقلەرگە قارشى يۈرگۈزگەن ئىرقىي قىرغىنچىلىقىغىچە (بولغان زوراۋانلىقلارغا نىسبەتەن) رەزىللىك تەرىپىدىن ئاۋازى بوغۇلغانلارنىڭ تەرەپتارى بولدى؛ ھەقىقەتنى، قانۇن بويىچە ئىدارە قىلىشىنى ۋە ئادالەتنى تەشەببۇس قىلغۇچىلار بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ كەلدى. بىز ھەرگىزمۇ بىرەر خەلقئارالىق سوت مەھكىمىسىنىڭ، كۆپ پارتىيىلىك ياكى كۆپ دۆلەتلىك ئورگان، تەشكىلاتلارنىڭ مەجبۇرلىشى،

ياكى ئۆز دۆلىتىمىزدىكى سىياسىي ئەندىشىلەر سەۋەبلىك بۇنداق قىلمىدۇق. بەلكى، ھەقسىزلىككە ئۇچرىغانلارنىڭ تەرەپتارى بولۇش توغرا بولغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق قىلدۇق.

ھۆكۈمىتىمىز ئۆتكەن تۆت يىلدا مېڭە يۇيۇش ۋە ۋەھشىيلەرچە كۈچ ئىشلىتىش ئارقىلىق ئۆز ھاكىمىيىتى ئاستىدىكى خەلقلەرنى ئۇزاق يىللاردىن بېرى دەپسەندە قىلىپ كەلگەن، ماركسىزىم-لېنىنىزىم ئىدىئولوگىيىسىنىڭ دالدىسىغا ئۆتۈۋالغان خىتاي كوممۇنىستىك رېجىمىنىڭ ئەپتى-بەشىرىسىنى ئېچىپ تاشلاپ، بۇ رېجىمنى ئۇنىڭغا لايىق ناملار بىلەن ئاتاپ كەلدى. ھۆكۈمىتىمىز خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ شەرقىي تۈركىستان زېمىنىدا ياشايدىغان ئۇيغۇر مۇسۇلمانلىرى ئۈستىدىن يۈرگۈزۈۋاتقان رەزىل سىياسەتلىرىگە ئالاھىدە دىققەت ئاغدۇرۇپ كەلدى. بىز ھەر قانداق دىنىي ئېتىقادقا ئىگە توپلۇملارغا دائىما قاتتىق دۈشمەنلىك بىلدۈرۈپ كەلگەن خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئۇيغۇر قاتارلىق دىنغا ئېتىقاد قىلغۇچى خەلقلەرگە قارشى بارغانچە كۈچەيتىۋاتقان زۇلۇملىرىنى دىققەت بىلەن كۆزىتىپ تۇردۇق.

خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى ۋەھشىيانە ھەرىكەتلىرىنى ئېچىپ بېرىدىغان قولىمىزدىكى دەلىل-پاكتلار شەرقىي تۈركىستاننى ئىدارە قىلىۋاتقان يەرلىك خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ نەچچە ئون يىللاردىن بېرى ئۇيغۇرلارغا ۋە قازاق، قىرغىز قاتارلىق دىنغا ئېتىقاد قىلغۇچى خەلقلەرگە قارشى يۈرگۈزۈپ كېلىۋاتقان زۇلۇمنى 2017-يىلى مارت ئېيىدىن ئېتىبارەن كۈچلۈك رەۋىشتە ئاشۇرغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ. خىتاي ئۇيغۇرلار مۇسۇلمانلىرىنى پەرقلىنىدۇرۇش ۋە ئۇلارنى تەقىپ قىلىش ئۈچۈن لاھىيەلەنگەن، ھەددىدىن زىيادە ئەخلاقسىزلىققا تولغان، غايەت زور كۆلەمدىكى دەپسەندىچىلىك سىياسىتى ئارقىلىق ئۇيغۇرلارنىڭ ساياھەت، كۆچمەنلىك، مائارىپ ئەركىنلىكىگە چەكلىمە قويۇپ، يىغىلىش، سۆزلەش، ئىبادەت قىلىش قاتارلىق ئەقەللىي ئىنسانىي ھوقۇقلىرىنى چەكلەپ كەلدى. خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى ئۇيغۇر ئاياللىرىنى مەجبۇرىي رەۋىشتە تۇغماس قىلىۋەتتى، قورساقتىكى بالىلىرىنى چۈشۈرۈپ يوق قىلدى. ئۇيغۇرلارنى يات مىللەتلەر بىلەن توي قىلىشقا مەجبۇرلاپ، ئۇيغۇر پەرزەنتلىرىنى ئائىلىسىدىن ئايرىۋەتتى.

خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەمەلدارلىرى خەلقئارالىق كۆزەتكۈچىلەرنىڭ شەرقىي تۈركىستاننى زىيارەت قىلىشىغا يول قويمىدى، شەرقىي تۈركىستاندا ئەھۋالنىڭ ناچارلىشىۋاتقانلىقىغا ئائىت ئىشەنچلىك خەۋەرلەرنى يالغانغا چىقىرىش بىلەن بولدى قىلماستىن، ئۇيغۇرلارنىڭ ياخشى مائارىپ تەربىيىسى بىلەن بەختلىك ياشاۋاتقانلىقى، ئۆزىنىڭ تېررورغا قارشى تۇرۇپ، ئاياللارنىڭ ھوقۇقىنى كۈچەيتىۋاتقانلىقى، (ئۇيغۇرلارنى) نامراتلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش كويىدا بولۇۋاتقانلىقى قاتارلىق قۇرۇق سەپسەتلىرىنى بازارغا سالدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، خىتاي كوممۇنىستىك رېجىمى ئۆز ھاكىمىيىتى ئاستىدىكى خەلقلەرگە ۋەھىمە سالغۇچى ئۇچۇرلارنى تارقىتىپ، ئۇيغۇرلارنى «زەھەرلىك ئۆسمە» دەپ تەسۋىرلىدى. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى كومپارتىيە كادىرلىرىنى زەربە

بېرىش ھەرىكىتىگە ساداقەتمەنلىك بىلەن ئىشتراك قىلىشقا رىغبەتلەندۈرۈپ، ئۇلارغا «زىرائەتلەر ئارىسىغا يوشۇرۇنۇۋالغان ياۋا ئوت - چۆپلەرنى بىر مۇسۇلمەن يوق قىلىمەن دېسىڭىز يوق قىلالمايسىز، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى تۈپ يىلتىزىدىن يوق قىلىش ئۈچۈن خىمىيىلىك دورا چېچىش كېرەك» دەپ يوليورۇق بەردى.

ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر ناتىسىستلار جازا لاگېرىدىكى دەھشەتلەرنى ئاشكارىلىغاندىن بېرى، «ھەرگىز قايتا يۈز بەرمىسۇن» سۆزى مەدەنىيەتلىك دۇنيانىڭ بۇ خىلدىكى كۈلپەتلەرگە قارشى چاقىرىقى بولۇپ كەلگەن ئىدى. بىر يىرگىنچىلىك جىنايەت بىزنىڭ ئۆتمۈشتە كۆزەتكىنىمىزدىن پەرقلىق بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈنلا، ئۇنىڭ يىرگىنچىلىكى تۆۋەنلەپ قالمايدۇ. (شۇ ۋەجىدىن) بۈگۈن مەن تۆۋەندىكىلەرنى قارار قىلدىم:

1. مەن قولغا چۈشۈرگىلى بولىدىغان دەلىل ئىسپاتلارنى ئىنچىكىلىك بىلەن تەكشۈرۈپ، تەتقىق قىلغاندىن كېيىن، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكى ۋە كونتروللۇقى ئاستىدىكى خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا ئۇيغۇرلارنى ئاساس قىلغان ھالدا ئۇيغۇرلارغا ۋە دىنغا ئېتىقاد قىلىدىغان باشقا مىللەتلەرگە قارشى جىنايەتلەرنى ئىشلەش ئارقىلىق، ئىنسانىيەتكە قارشى جىنايەت ئىشلىگەنلىكىنى (جاكارلاشنى) قارار قىلدىم. خىتاينىڭ ئىنسانىيەتكە قارشى جىنايەتلىرى بىر مىليوندىن ئارتۇق ئىنساننى خالىغانچە تۈتۈپ - سولاپ، ئۇلارنى ئەركىنلىكتىن مەھرۇم قويۇش ۋە قىيىن - قىستاققا ئېلىش، مەجبۇرىي ھالدا تۇغماس قىلىۋېتىش، مەجبۇرىي ئەمگەككە سېلىش، خەلقنىڭ دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى، سۆز ئەركىنلىكى ۋە ھەرىكەت ئەركىنلىكىنى قاتتىق چەكلەش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ئاخىرلاشقاندىن كېيىنكى نۇرېمبېرگ سوتىدا ئۇرۇش دەۋرىدىكى قىرغىنچىلىق يۈرگۈزگۈچىلەر ئىنسانىيەتكە قارشى جىنايەت ئۆتكۈزدى دەپ ئەيىبلەنىپ سوتقا تارتىلغان بولۇپ، شۇ دەۋردىكى قىرغىنچىلىق يۈرگۈزگۈچىلەر ئىشلىگەن جىنايەتنىڭ ئوخشىشى شەرقىي تۈركىستاندا يۈز بېرىۋاتىدۇ.

2. قولغا چۈشۈرۈش مۇمكىن بولغان دەلىل - پاكىتلارنى ئىنچىكىلىك بىلەن تەكشۈرۈپ، تەتقىق قىلغاندىن كېيىن، مەن شۇنى جاكارلايمەنكى، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكى ۋە كونتروللۇقى ئاستىدىكى خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى (شەرقىي تۈركىستاندىكى) ئۇيغۇر مۇسۇلمانلىرىغا ۋە باشقا مۇسۇلمان خەلقلەرگە قارشى ئىرقىي قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈۋاتىدۇ. مەن بۇ ئىرقىي قىرغىنچىلىقنى داۋاملىشىۋاتىدۇ دەپ قارايمەن. شۇنداقلا، بىز خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى دۆلىتىنىڭ پىلانلىق رەۋىشتە ئۇيغۇرلارنى يوق قىلىۋېتىشكە تىرىشىۋاتقانلىقىغا شاھىت بولۇپ تۇرماقتىمىز. دۇنيادىكى ئىككىنچى كۈچلۈك ئىقتىسادقا، ئەسكىرىي كۈچكە ئىگە بولغان، سىياسىي جەھەتتىن كۈچلۈك بولغان (خىتاي دۆلىتىنى) باشقۇرۇۋاتقانلار ئۆز دۆلىتىنى

دۇنياغا لېدىرلىق قىلغۇچى دۆلەت دەپ جار سېلىپ، خەلقئارالىق سېستىمىنى ئۆز خاھىشى بويىچە قايتا قۇرۇپ چىقىشقا تىپىرلاۋاتقان بولسىمۇ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ مەجبۇرىي رەۋىشتە ئاسمىلاتسىيە سىياسىتى يۈرگۈزۈۋاتقانلىقىنى، ئاقىۋەتتە دىنغا ئېتىقاد قىلغۇچى ئاجىز بىر مىللەتنى يوق قىلىۋېتىش ئۈچۈن تىرىكشىۋاتقانلىقىنى ئېنىق رەۋىشتە ئىپادىلىدى.

ئامېرىكا قوشما شىتاتلىرى خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنى ئۆزى قارا- قويۇق تۇتقۇن قىلغان بارچە شەخسلەرنى دەرھال قويۇۋېتىشكە، تۇتۇپ تۇرۇش لاگېرلىرىنى دەرھال تاقاشقا، كىشىلەرنى ئۆيلىرىگە بەنت قىلىشتىن قول ئۈزۈشكە ۋە مەجبۇرىي ئەمگەككە خاتىمە بېرىشكە؛ مەجبۇرىي تۇغماس قىلىۋېتىش، مەجبۇرىي ھامىلە چۈشۈرۈۋېتىش، مەجبۇرىي تۇغۇت چەكلەش ۋە بالىلارنى ئائىلىسىدىن ئايرىۋېتىش قاتارلىق مەجبۇرىي رەۋىشتە نوپۇسنى كونترول قىلىش قىلمىشلىرىدىن قول ئۈزۈشكە چاقىرىدۇ. ئامېرىكا قوشما شىتاتلىرى خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنى ئىنسانلارنى ھەر خىل شەكىلدە قىيىن- قىستاققا ئېلىشتىن يېنىشقا، لاگېرلارغا سولانغانلارنى خورلاشنى توختىشقا؛ شەرقىي تۈركىستاندىكى ۋە خىتاينىڭ ھەر قانداق يېرىدىكى ئۇيغۇرلارغا ۋە باشقا دىنغا ئېتىقاد قىلغۇچى خەلقلەرگە زىيانكەشلىك قىلىشتىن قول ئۈزۈشكە؛ (شەرقىي تۈركىستاندىكى) ئۇيغۇرلارغا ۋە زۇلۇم كۆرگەن باشقا مىللەتلەرگە ساياھەت قىلىش ۋە كۆچمەن بولۇش ئەركىنلىكى بېرىشكە چاقىرىدۇ.

بىز يەنە يۇقىرىقىدەك جىنايەتلەرنى يۈرگۈزۈشتە مەسئۇلىيىتى بولغان شەخسلەرنى جاۋابكارلىققا تارتىشتا بارچە قانۇنىي گەۋدىلەرنى ئامېرىكانىڭ بۇ ھەقتىكى تىرىشچانلىقىغا ھەمدەمدە بولۇشقا چاقىرىمىز. مەن ئامېرىكا دۆلەت ئىشلىرى مەھكىمىسىنى شەرقىي تۈركىستاندا يۈز بېرىۋاتقان جىنايەتلەرگە مۇناسىۋەتلىك دەلىل- پاكىتلارنى توپلاشقا ۋە تەكشۈرۈشكە يېتەكلىدىم. شۇنداقلا، قانۇن يول قويغان دائىرىدە مەزكۇر دەلىل- پاكىتلارنى مۇناسىۋەتلىك ئورگانلارغا ۋە خەلقئارا جامائەتچىلىككە يەتكۈزدۈم. بۇ جەھەتتە ئامېرىكا سۆز ۋە ھەرىكەتتە بولدى، شەرقىي تۈركىستاندىكى زۇلۇمغا رىياسەتچىلىك قىلغان خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەمەلدارلىرىغا ۋە بۇ زۇلۇمغا ھەمدەم بولغان خىتاي دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانىلىرىغا قارشى جازا يۈرگۈزدى.

ئامېرىكا خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ۋە باش رەئىس شى جىنپىڭنىڭ گۇڭگلاشتۇرۇش، ئۆز سەنمىگە دەستىنىش ۋە مەجبۇرلاش ۋاسىتىلىرى ئارقىلىق يوشۇرۇشقا ئورۇنغانلىرىنى ئېچىپ تاشلاش ئۈچۈن پۈتۈن كۈچى بىلەن تىرىشتى. بېيجىڭنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا قىلغان جىنايەتلىرى ئۇيغۇرلارغا، خىتاي خەلقىگە ۋە دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى مەدەنىي خەلقلەرگە قىلغان ھاقارەتتۇر. بىز (خىتاينىڭ جىنايەتلىرىگە) سۈكۈت قىلمايمىز. ئەگەر خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئۆز پۇقراسى ھېسابلايدىغان خەلق ئۈستىدىن ئىرقىي قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈشكە يول قويۇلسا، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ يېقىن كەلگۈسىدە تېخىمۇ قاپ يۈرەكلىك بىلەن ئەركىن دۇنياغا قارشى نېمىلەرنى قىلىدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلىپ باققايسىلەر.

ئىنگىلىزچىدىن ھېكمەتپار ئىبراھىم تەرجىمە قىلغان
مەنبە:

[1] <https://www.state.gov/404>

[2] https://www.wsj.com/articles/genocide_in_xinjiang_11611078180

پەرزەنت تەربىيىسى:
تېلېۋىزور كۆرۈشنىڭ بالىلارغا بولغان زىنى
ئەلىسا سولتېر

تېلېۋىزور كۆرۈشنىڭ بالىلارغا بولغان زىيىنى

ئەلسا سولتېر

تېلېۋىزورنىڭ كىچىك بالىلارغا بولغان تەسىرى

تېلېۋىزور مەدەنىيەتتىمىزنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمىغا ئايلنىپ قالدى. نۇرغۇنلىغان ئاتا-ئانىلار تېلېۋىزورنىڭ بالىلارغا بولغان تەسىرىدىن ئەندىشە قىلماقتا. تېلېۋىزورنىڭ كىچىك بالىلار ئۈچۈن ياخشى كۆڭۈل ئېچىش ۋاستىسى ۋە بىلىم مەنبەسى ئەمەسلىكى ھەققىدە كۆپ ساندا تەتقىقاتلار مەۋجۇت.

تىجارەت تۈسىدىكى تېلېۋىزور قاناللىرىدىكى نۇرغۇنلىغان بالىلار پروگراممىلىرى زوراۋانلىقنى مەزمۇن قىلغان بولۇپ، بالىلار يەسلىگە بارماي تۇرۇپلا ئۆز ھۇجرىلىرىدا كۆپلىگەن ئېلىشىش، يارىلاندىرۇش ۋە قورال بىلەن ئېتىشىش قاتارلىق زوراۋانلىق سەھنىلىرىنى كۆرىدۇ. بەك ساغلام دەپ قارالغان كارتون فىلىملەردىمۇ بىر-بىرىنى ئۇرىدىغان پېرسوناژلار مەۋجۇت.

سەككىز ياشلىق بالىلار ئۈستىدە ئېلىپ بېرىلغان بىر تەتقىقاتتا كۆرسىتىلىشىچە، تېلېۋىزوردىن ئەڭ كۆپ زوراۋانلىق سەھنىلىرىنى كۆرگەن بالىلار، مەكتەپتىكى تەڭتۇشلىرى تەرىپىدىن ئەڭ زوراۋانلار بولۇپ باھالانغان. قىزلار ھەققىدە بۇنى توغرا دېگىلى بولمايدۇ. بەلكىم بۇنىڭ سەۋەبى كۆپلىگەن تېلېۋىزور پروگراممىلىرىدا زوراۋان ئايال پېرسوناژلارنىڭ بولماسلىقىدىن بولۇشى مۇمكىن.

بۇ تەتقىقاتلار تېلېۋىزور كۆرۈشنىڭ ھەقىقەتەن زوراۋانلىققا باشلايدىغان ياكى باشلىمايدىغانلىقىنى بەلگىلىمەيدۇ، تېلېۋىزورنىڭ بۇنداق تەسىرى بار-يوقلىقىنى بىلىش ئۈچۈن بىر قاتار تەجرىبە خاراكتېرلىك تەتقىقاتلار ئېلىپ بېرىلغان. بۇ تەتقىقاتلارنىڭ بىرىدە بىر گۇرۇپپا بالىلارغا زوراۋانلىق مەزمۇن قىلىنغان فىلىم كۆرسىتىلگەن بولۇپ، باشقا بىر گۇرۇپپا بالىلارغا بولسا (سېلىشتۇرما گۇرۇپپىسى) زوراۋانلىق مەزمۇن قىلىنمىغان فىلىم كۆرسىتىلگەن. تەجرىبە نەتىجىسى زوراۋانلىق مەزمۇن قىلىنغان فىلىمنى كۆرگەن گۇرۇپپىدىكى بالىلارنىڭ سېلىشتۇرما گۇرۇپپىغا قارىغاندا زوراۋانلىققا تېخىمۇ مايىل ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا چىقارغان. بۇ تەتقىقاتتىن تېلېۋىزوردا كۆرگەن زوراۋانلىقنىڭ بالىلاردا زوراۋان ۋە ئەسەبىي قىلمىشلارغا يول ئاچىدىغانلىقىدەك نەتىجىنى كۆرىۋېلىشقا بولىدۇ.

تېلېۋىزور كۆرۈش زوراۋانلىققا كارى بولمايدىغان ھالەتكە كېلىپ قېلىشقا سەۋەب بولۇشى مۇمكىن. تېلېۋىزوردا زوراۋانلىق كۆرۈنۈشلەرنى كۆرگەن بالىلارنىڭ ئەمەلىيەتتە يۈز بەرگەن زوراۋانلىققا قارىتا ئانچە كۈچلۈك ئىنكاس قايتۇرمىغانلىقى ئېنىقلانغان بولۇپ، مۇنداقچە ئېيتقاندا، بالىلار زوراۋانلىققا كۆنۈپ كەتكەچكە زوراۋانلىق ھەرىكەتلىرىنى كۆرگەندە نورمال ئىشتەك تۇيغۇدا بولىدىغان ھالەتكە كېلىپ قالغان. زوراۋانلىقنى كۆرگەندە كۈچلۈك ئىنكاس قايتۇرالايدىغان، قارىشى تۇرالايدىغان بالىلارنى تەربىيەلىسەك دۇنيا تېخىمۇ ياخشى ۋە گۈزەل بولغان بولاتتى. بەلكىم شۇ چاغدىلا بالىلار زوراۋانلىقنى قوبۇل قىلىشنىڭ ئورنىغا، بۇ خىل ناچار ئەھۋالنى تۈزىتىشكە تىرىشاتتى.

تېلېۋىزوردا زوراۋانلىقتىن باشقا يەنە نۇرغۇنلىغان بالىلارنى قورقتىدىغان ۋە گۇمان پەيدا قىلىدىغان سەھنىلەرمۇ كۆرسىتىلدى. بۇ سەھنىلەر بالىلارنىڭ ئەڭ كۈچلۈك قورقۇنچىلىرىنى ئوچۇق - ئاشكارا ۋە جانلىق ھالەتتە كۆز ئالدىدا نامايەن قىلىدۇ. بۇنىڭدىن سىرت، تېلېۋىزور يەنە يېڭى قورقۇشلارنىڭ ۋە خاتا چۈشەنچىلەرنىڭمۇ مەنبەسى ھېسابلىنىدۇ. بالىلار ئىچىدىكى قورقۇش تۇيغۇسىنى يېڭىش ئۈچۈن توختىماي قورقۇش تۇيغۇسى پەيدا قىلىدىغان پروگراممىلارنى كۆرۈش ئارزۇسىدا بولىدۇ ۋە ئاقىۋەتتە شۇنداق پروگراممىلارغا خۇمار بولۇپ قالىدۇ. ئۇلارنىڭ ئۈمىدلىرى ئەمەلگە ئاشمايدۇ، چۈنكى تېلېۋىزور ئۇلارنى ھېچقاچان ئىچىدىكى قورقۇش تۇيغۇسىنى يېڭىدىغان مۇھىت بىلەن تەمىنلىمەيدۇ.

تېلېۋىزور ھەم ئاۋاز ھەم كۆرۈنۈش بىلەن تەمىنلەيدىغان ۋاستە بولۇپ، بۇ ئەھۋالدا بالىلارنىڭ تەسەۋۋۇر كۈچىنى جارى قىلدۇرىشىغا بوشلۇق قالمايدۇ. تېلېۋىزور كۆرىدىغان بالىلار ئاڭلىغانلىرىنى چۈشىنىدىغان، لېكىن بۇنىڭغا ئانچە تەسەۋۋۇر كۈچىنى قوشالمايدىغان پاسسىپ قوبۇل قىلغۇچىلار ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا تېلېۋىزورنى كۆپ كۆرۈش بالىلارنىڭ تەسەۋۋۇر كۈچىنى يوقىتىپ، يېڭىلىق يارىتىش روھىنى ئىشلىتىش پۇرسىتىدىن مەھرۇم قالدۇرىدۇ. تېلېۋىزور كۆرىدىغان بالىلار كۆپىنچە ۋاقىتلاردا ئۆزلىرىنى يوقىتىپ قويدۇ. بۇ كىچىك بالىلار ئۈچۈن نورمال بولمىغان ۋە ھېچكىم خالىمايدىغان بىر ئەھۋال.

بالىلىق دەۋرىدە ئاكتىپ ۋە ئىجادىي ئۇرۇنۇشلار ئەڭ ياخشى ۋاقىت ئۆتكۈزىدىغان ئۇسۇل ھېسابلىنىدۇ. تېلېۋىزور ھەقىقىي تۇرمۇش پائالىيەتلىرىنىڭ ئورنىنى تولدۇرالمىدۇ، ئەكسىچە مەنىلىك ئۆگىنىش ۋاقتىنى ئوغرىلاش خەتىرىنى ئېلىپ كېلىدۇ. بۇ ئەھۋال بالىنىڭ زېھنىي ئىقتىدارىنى ئاستىلىتىۋېتىدۇ. 1982 - يىلى ئېلىپ بېرىلغان بىر تەتقىقاتتا مەلۇم بولدىكىچە، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن بىر ئامېرىكىلىق بالىنىڭ ھەپتىدە 20 - 15 سائەت سائەت ۋاقتى تېلېۋىزور كۆرۈش ئۈچۈن سەرپ قىلىنغان، بۇ كۈنىگە ئىككى، ئۈچ سائەتكە توغرا كېلىدىغان بولۇپ، مۇشۇ ئىككى - ئۈچ سائەت ۋاقىت بالىنىڭ ئويغاق ۋاقتىدىكى سائەتلەردىن ئوغرىلانغان ۋاقتتۇر.

توختىماستىن تېلېۋىزوردا سۆزلەنگەنلەرنى ئاڭلاشنىڭ بالىنىڭ تىل قابىلىيىتىنىڭ يېتىلىشىگە پايدىلىق ئىكەنلىكى ئېيتىلىشىمۇ، ئەمەلىي ئەھۋال بۇنداق ئەمەس. تەتقىقاتلارغا قارىغاندا، ئەڭ كۆپ تېلېۋىزور كۆرگەن بالىلارنىڭ تىل قابىلىيىتى ئەڭ تۆۋەن بولىدىكەن. باشقا كىشىلەر بىلەن ئاكتىپ مۇناسىۋەت ئورنىتىش پۇرسىتى بولمىغان بالىلارنىڭ تىل قابىلىيىتى تەرەققىي قىلالمايدۇ.

تېلېۋىزورنىڭ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان پايدىسىز تەرەپلىرىدىن سىرت، نۇرغۇنلىغان تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرىدا جىنسى ئايرىمچىلىقى نامايان بولماقتا. ئەڭ كۈچلۈك، ئەڭ كۆپ مەسئۇلىيەت ئۈستىگە ئالغان، ئەڭ ھەرىكەتلىك پېرسوناژلار ئادەتتە ئەرلەر بولۇپ، بۇ ئەھۋالدا بىراز ياخشىلىنىش باردەك كۆرۈنىشىمۇ، لېكىن يەنىلا كۈچلۈك قىلىپ تەسۋىرلەنگەن ئايال پېرسوناژ ئاز ھېسابلىنىدۇ. تېلېۋىزور ئادەتتە ئايال پېرسوناژلارنى ئاجىز، دۆت، پاسسىپ، ئۆيدىن تالاغا چىقمايدىغان، كەيپىياتغا تايىنىپ ئىش كۆرىدىغان جىنسىي ئوبىكتىپ سۈپىتىدە تەسۋىرلەپ، ئاياللارنىڭ ئېزىلىشىگە يانتايلاق بولىدۇ.

قورامغا يەتكەنلەرنىڭ كۆپۈنچىسى ئېلانلارنى ناھايىتى تايىنى يوق دەپ قارايدىغان بولسىمۇ، لېكىن ئېلانلارنىڭ كىچىك بالىلارغا ناھايىتى ئۆزگىچە تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقىنى بىلىشىمىز كېرەك. ئېلانلار دىققەت تارتىدۇ ۋە ئىجادچان بولىدۇ، بالىلارنىڭ ئېلان قىلىنغان ئويۇنچۇق ۋە يېمەكلىكلەرگە ئىگە بولۇشقا ئىنتىلىشىگە سەۋەب بولىدۇ. بۇ ئەھۋال ئائىلىدە توقۇنۇشقا سەۋەب بولۇشى مۇمكىن. كىچىك بالىلار ئېلانلارنىڭ سېتىش مەقسىتىدە ئىشلەنگەنلىكىنى بىلمەيدۇ، ئېلاننىڭ بىر كىملىرىنىڭ پايدا ئېلىشى ئۈچۈن ئىشلەنگەنلىكىنى ۋە ئېلانلاردا رول ئالغانلارنىڭ ھەق ئالىدىغانلىقىنى بىلمەيدۇ. ئۇلار ئېلانلارغا راست دەپ ئىشىنىدۇ، ھەتتا پروگرامما ئارىلىقىدا چىققان ئېلاننى كۆرۈۋاتقان پروگراممىنىڭ بىر قىسمى دەپ ئويلىۋالىدۇ. بالىلار پروگراممىلىرىدىكى پېرسوناژلارنىڭ ئويۇنچۇقلىرى بازارغا سېلىنغاندا پروگرامما ئۇزۇن داۋاملىشىدىغان ئويۇنچۇق ئېلانغا ئايلىنىدۇ. داۋاملىق بۇنداق پروگراممىلارنى كۆرىدىغان بالىلار ئويۇنچۇقلارغا مەپتۇن بولۇپ قالىدۇ.

دەسلەپكى بالىلىق مەزگىلىدە بالىلار ھەقىقىيلىقىنى مەنىگە ئىگە قىلىشقا ئۇرىنىدۇ، بىر تەرەپتىن ناھايىتى كۈچلۈك تەسەۋۋۇر كۈچىگە ئىگە بولىدۇ. ئۇلارنىڭ قىلىدىغىنى ۋە ئاسان بولمىغان ئىشلارنىڭ بىرى بولسا ئەمەلىيەت بىلەن تەسەۋۋۇر مەھسۇلاتى بولغانى بىر-بىرىدىن پەرقلەندۈرۈشتۈر. تېلېۋىزور بۇنىڭدا كالىنى قايىمۇقتۇرۇش رولىنى ئوينايدۇ. بولۇپمۇ ھەقىقىي پېرسوناژلار بولغىنىدا بالىلار ئۈچۈن ھېكايىنىڭ ھەقىقىي ياكى ئويدۇرۇلغان بولۇشى ھەر ۋاقىت ئانچە يارقىن ئەمەس. ئاتا-ئانىلار كۆرۈش جەريانىدا تېلېۋىزوردىكى خەۋەرلەرگە مەھكۇم بولغان نۇرغۇنلىغان بالىلاردا بۇ قايىمۇقۇش ئېشىپ بارىدۇ. خەۋەرلەرنىڭ راست ئىكەنلىكى شۇنچىلىك ئېنىق تۇرسا، باشقا پروگراممىلار نېمىشقا راست بولمىسۇن؟ بالىلار تېلېۋىزوردا كۆرگەن پېرسوناژلار كارتون فىلىم پېرسوناژلىرى بولسىمۇ، بالىلارنىڭ شۇ پېرسوناژلارنىڭ راستلىقىغا ئىشەنگەنلىكى

ئىسپاتلانغان. تېلېۋىزورنىڭ بالىلارغا بولغان تەسىرىنى تەتقىق قىلىدىغان تەتقىقاتچىلار رېئاللىق بىلەن تەسەۋۋۇر ئارىسىدىكى بۇ قايىمۇقۇش ئۈستىدە توختالغاندىن كېيىن، «كىچىك بالىلار ئۈچۈن تېلېۋىزورنىڭ ناھايىتى زىيانلىق» دەپ خۇلاسى چىقارغان.

تېلېۋىزورنىڭ كىچىك بالىلارغا بولغان تەسىرىنى ئەڭ تۆۋەن چەككە چۈشۈرۈش ئۈچۈن قانداق قىلىش كېرەك؟

ھەم ئېستىمالچى ھەم ئەستايىدىل بىر ئاتا - ئانا بولۇش سۈپىتىڭىز بىلەن، بالىلار پروگراممىلىرى ئىشلىگۈچىلەرگە ۋە ئېلانغانلارغا مۇناسىۋەتلىك كۆز قاراشلىرىڭىزنى بىلدۈرۈش ھەققىڭىز بار. بۇ پروگراممىلاردىكى زوراۋانلىق، ئىرقىي كەمسىتىش ياكى جىنسىي ئايرىمچىلىقتىن بىئارام بولۇۋاتقان بولسىڭىز، نارازىلىقىڭىزنى ئىپادىلەپ ئۇلارغا خەت يېزىشتىن باش تارتماڭ. كۆرگۈچىلەر پروگراممىلاردىكى سەلبىي نۇقتىلارغا قارشى چىقىمسا، تېلېۋىزور پروگراممىلىرىنىڭ ياخشىلىنىشى مۇمكىن بولمايدۇ.

پروگراممىلارنىڭ مەزمۇنىنىڭ بۇ مەسىلىنىڭ پەقەتلا كىچىك بىر قىسمى ئىكەنلىكىنى يەنىلا ئۇنۇتماسلىق كېرەك. تېلېۋىزور كۆرۈش بولۇپمۇ كىچىك بالىلارغا نىسبەتەن پايدىسىز. تېلېۋىزورنىڭ زىيانلىرىنى بايقىغان بىر قىسىم ئائىلىلەر تېلېۋىزور ئالماسقنى قارار قىلغان بولۇپ، ئۆيگە تېلېۋىزور سېتىۋالماسلىق مەسىلىنىڭ ھەل قىلىش چارىلىرىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. تېلېۋىزورلىرىنى بىر ئاي ئاچماسلىققا ۋەدە بەرگەن 15 ئائىلە بىلەن ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقاتتا، باشتىكى تېلېۋىزورسىز كۈنلەرگە كۆنۈش مەسىلىدىن كېيىن ناھايىتى ياخشى ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلگەن بولۇپ، بالىلار ئۆي ۋە باغچا ئىشلىرىغا تېخىمۇ كۆپ ياردەملەشكەن، تېخىمۇ كۆپ كىتاب ئوقۇغان، تالادا تېخىمۇ كۆپ ئوينىغان، بىرلىكتە ئوينىيدىغان ۋاقىتمۇ ئۇزارغان ۋە بالدۇر ئۇخلاشقا كۆنۈشكە باشلىغان. مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئۆيلەردە تېخىمۇ ياخشى مۇھىت شەكىللەنگەن ۋە تاماق يېگەن ۋاقىتلارنى ھوزۇر ئىچىدە ئۆتكۈزگەن. ئائىلە ئەزالىرى بىر - بىرىگە تېخىمۇ يېقىن ھېس قىلىشقا باشلىغان. مارىيا ۋىننىڭ «بالامنى ئۇنۇتتۇم» ناملىق كىتابىدا تېلېۋىزور كۆرۈشنى چەكلەش ئۈچۈن ناھايىتى ياخشى تەۋسىيەلەر بار.

نۇرغۇنلىغان ئائىلىلەر ئۈچۈن تېلېۋىزورنى بىراقلا يوق قىلىۋېتىش تولىمۇ ئېغىر كېلىشى مۇمكىن. كۆپلىگەن ئاتا - ئانىلار ئۆزلىرى كۆرۈش ئۈچۈن تېلېۋىزور ئالىدۇ. ئائىلىدە تېلېۋىزور بولمىسىمۇ، بالىلار بىر مەزگىلدىن كېيىن دوستلىرىنىڭ ئۆيىدە كۆرۈشكە باشلايدۇ. تېلېۋىزور ئامېرىكا مەدەنىيىتىنىڭ بىر قىسمىغا ئايلانغان بولۇپ، ئۆيىڭىزدە بولسىمۇ، بولمىسىمۇ بالىلىرىڭىزغا بولغان تەسىرىنى ئويلىشىشىڭىز كېرەك.

تېلېۋىزورنى دائىم بالا باققۇچى سۈپىتىدە قوللىنىۋاتقان بولسىڭىز، تۈنجى قەدىمىڭىز ئازراق بوش ۋاقىت تېپىش ئۈچۈن باشقا ئاماللارنى ئىزدەش بولسۇن. ھەپتىدە بىر نەچچە سائەت كېلىدىغان بىر بالا باققۇچىنىڭ ھەققىنى تۆلىيەلەمسىز؟ يېقىن ئەتراپتا ئولتۇرىدىغان، بالىڭىز بىلەن بىللە ۋاقىت ئۆتكۈزۈشتىن خۇشال بولىدىغان دوستىڭىز ياكى تۇغقىنىڭىز بارمۇ؟ بىر ۋاقىت تاماق بەدىلىگە بالىلىرىڭىز بىلەن ئۆيىڭىزدە بىر سائەت ئۆتكۈزەلەيدىغان بىر ئوقۇغۇچى ياكى ياشانغان بىرىنى تونۇمسىز؟ ئەتراپىڭىزدا سىزدەك بوش ۋاقىتقا ئېھتىياجلىق ۋە ھەپتىدە بىر ياكى ئىككى قېتىم بالا بېقىش ۋەزىپىسىنى ئالمىشىپ ئۈستىگە ئالالايدىغان ئاتا - ئانىلار بارمۇ؟

بالىلىرىڭىزنىڭ تېلېۋىزور كۆرۈشىنى چەكلەشكە ئۇرۇنغاندا، مۇستەبىت ئۇسۇللارنى قوللىنىشىڭىز ئانچە ئۈنۈملۈك بولماسلىقى مۇمكىن. ھېچقانداق چۈشەنچە ۋە تالاش - تارتىش قىلماي تۇرۇپ، بالىڭىزنىڭ ھېس - تۇيغۇلىرىنى دىققەتكە ئالماي تېلېۋىزورنى ئېتىۋېتىشنىڭ نەتىجىلىرى تېلېۋىزور كۆرۈشىگە يول قويغاندەكلا ناچار ئاقىۋەت پەيدا قىلىشى مۇمكىن. تۆت ياشلىق قىزى بار بىر ئانا ماڭا بۇ ھەقتىكى مۇنداق تەجرىبىسىنى سۆزلەپ بەردى:

ئالدىنقى كۈنى قىزىم «سۇسام كوچىسى» پروگراممىسىنى كۆرۈۋاتقاندا تېلېۋىزورنى ئېتىۋەتتىم ۋە «ھازىر باشقا ئىش قىلىمىز» دېدىم. كېيىن ئۈستلىمنىڭ ئالدىدا ئولتۇردۇم. قىزىم دۈمبەمگە شۇنداق قاتتىق ئۇردىكى، ئورۇندۇقتىن يىقىلىپ چۈشكىلى تاسلا قالدىم.

بالىلارنىڭ تېلېۋىزورنى ئاز كۆرۈشىنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ ئامالى ئۇلارغا جەلىپ قىلارلىق پائالىيەتلەر سۈنۈشتۈر. كىچىك بالىلارنىڭ قول ھۈنرىنى تەرەققىي قىلدۇرىغان ناھايىتى كۆپ كىتاب بار بولۇپ، بالىلىرىڭىزنىڭ تېلېۋىزور كۆرۈش ۋاقتىنى قىسقارتىش ئۈچۈن ئۇلارغا ياردەم قىلىشقا قارار قىلغۇچە بولغان ئارىلىقتا ئايلاچە ياكى يىللاچە تېلېۋىزور كۆرگەن بولسا، بۇ ھەقتە دەرھال ئاكتىپ ھەرىكەتكە ئۆتۈشنى كۈتەلمەيسىز. تېلېۋىزور سەۋەب بولغان پاسسىپلىقتىن قۇتۇلۇش ۋاقىت كېتىدىغان بىر ئىش بولۇپ، بالىلىرىڭىز ئۆز قابىلىيەتلىرىگە ئىشىنىشىنى ئۈگەنگۈچە ئىچى سىقىلىپ جېدەل قىلىشلىرىغا تەييارلىق كۆرۈپ قويىشىڭىز كېرەك. تېلېۋىزور تۇيغۇلىرىنى باستۇرۇش ئۈچۈن قوللىنىدىغان بىر كونترول قېلىپى ھالىتىگە كەلگەن بولسا، تۇرمۇشدا تېلېۋىزورنىڭ ئورنى ئازىيىشى بىلەن ئېشىپ بارىدىغان كۆز ياشلىرى ۋە نەپرەتلىرىگە تاقابىل تۇرۇشىڭىز كېرەك.

بالىلىرىڭىز بىر قىسىم پروگراممىلارنى كۆرۈش ئۈچۈن چىڭ تۇرسا، سىزمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىللە بۇ پروگراممىنى كۆرۈڭ. بۇ نۇرغۇن نۇقتىدىن پايدىلىق بولۇشى مۇمكىن. بۇنداق قىلىش نېمە كۆرگەنلىكىنى ۋە بۇلارغا قانداق ئىنكاس قايتۇرغانلىقىنى بىلىشىڭىزگە ۋە تېلېۋىزور سەۋەبىدىن بالىڭىز بىلەن ئوتتۇرىڭىزدا پەيدا بولىدىغان توقۇنۇشنى ۋە ئارىلىقنى يوقىتىشقا پايدىلىق. بالىلىرىڭىز بىلەن بىللە تېلېۋىزور كۆرۈش، پروگراممىلار ھەققىدە باھا بېرىشكە ۋە بالىڭىز بىلەن بۇ

پروگراممىنى تالاش - تارتىش قىلىشىڭىزغا پۇرسەت يارىتىپ بېرىدۇ. بۇ يەردە جىنسى ئايرىمچىلىقى، زوراۋانلىق ۋە ئېلانلار ھەققىدە مۇنازىرىگە ئۆتەلەيسىلەر. بىر پروگراممىنى كۆرۈۋېتىپ، ئۆز - ئارا باھا بېرىش تېلېۋىزور كۆرۈشنىڭ ماھىيىتىدە بار بولغان پاسسىپلىقنى تەڭشەيدۇ. بىرلىكتە تېلېۋىزور كۆرۈش ئارقىلىق بالىلارنىڭ بۇ پروگراممىلار سەۋەبىدىن تۇغۇلغان قورقۇش تۇيغۇسى ۋە باشقا تۇيغۇلىرىنى يېڭىشىغا ياردەم قىلالايسىز.

بالىڭىز بىلەن بىرلىكتە بىر تېلېۋىزور پروگراممىسى كۆرۈۋېتىپ قورققانلىقىنى ھېس قىلىشىڭىز، كۈلكىلىك گەپلەرنى قىلىپ كۈلۈشكە تۈرتكە بولالايسىز. بالا تېلېۋىزوردا كۆرگەن بىر نەرسىدىن بەك قورقسا ئۇنى كۈلۈشكە ياكى يىغلاشقا يېتەكلىشىڭىز بولىدۇ. قىزىم بىلەن مۇنداق بىر ئەسلىمىمىز بار:

سارا بەش ياشقىچە پەقەت بىر نەچچە فىلىم كۆرگەن بولۇپ، بىر كۈنى دوستىنىڭ ئۆيىدىكى تېلېۋىزوردا ئۇنى ناھايىتى قورقۇتىدىغان سەھنە كۆرۈپتۇ. ئىچىدە كىشىلەر بولغان بىر ماشىنا قىيادىن چۈشۈپ كېتىۋاتقۇدەك. ئۇ ئۆيگە كەلگىنىدە قورققان ۋە كۆڭلى يېرىم ئىدى. بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى، لېكىن ماڭا سەۋەبىنى ئېيتىمىدى. ئاخىرىدا ئۇنىڭ ئېيتقانلىرى بىلەن پەرەزلىرىمنى بىرلەشتۈرۈپ، ئۇنى قورقۇتقان نەرسىنىڭ نېمىلىكىنى بىلدىم. قىزىم 35 مىنۇت يىغلىدى ۋە مەن ئۇنى چىڭ قۇچاقلاپ تۇردۇم. يىغىدىن توختىغىنىدا خۇشال كۆرۈنەتتى، پۈتۈن كېچە يامان چۈش كۆرمەي ئۇخلىدى. بۇ ئىش ئۇنىڭدا قورقۇش تۇيغۇسى قالدۇرمىدى، لېكىن نەچچە ئايغىچە دوستىنىڭ ئۆيىدە تېلېۋىزور كۆرۈشتىن قاچتى.

يۇقىرىقى مىسال تېلېۋىزورغا قارىتا كۆرسىتىلگەن مۇبالىغە قىلىنغان بىر ئىنكاستەك بىلىنىشى مۇمكىن، لېكىن بۇ ئەسلىدە تېلېۋىزور يۈزىسىدىن ئەتراپىدىكى ئىشلارغا كارى يوق مۇئامىلە قىلىدىغان ھالەتكە كېلىپ قالغان ۋە تۇيغۇلىرىنى باستۇرۇشنى ئۆگەنمىگەن ساغلام بىر بالىنىڭ نورمال ئىنكاسى.

ئۆيىدە تېلېۋىزور كۆرۈشنى چەكلەشكە ئۇرۇنغان بىر ئانا بولۇش سۈپىتىڭىز بىلەن، بەزىدە ئاچچىقلاپ، بەزىدە كالىڭىز قايىمۇقۇپ ۋە قىزغىنلىقىڭىز ئاجىزلاپ كېتىشى مۇمكىن. ھېس قىلغانلىرىڭىزنى ئوچۇق - ئاشكارا ئىپادىلىشىڭىز تېخىمۇ پايدىلىق بولۇشى مۇمكىن. سۆزلىگەنلىرىڭىزنى ئاڭلاپ بېرىدىغان بىر قۇرامغا يەتكەن كىشى تېپىشقا تىرىشىڭ، تۇيغۇلىرىڭىز ئاشكارلانغانچە تېخىمۇ كەڭ قورساق ۋە مۇستەبىت يېقىنلىشىشنى قوبۇل قىلىشقا تاقابىل تۇرۇش قولايلىشىشى مۇمكىن، شۇندىلا بۇنى يېڭىش ئۈچۈن ئائىلىدە ئىجادىي چارىلەر تاپالايسىز.

«بالىڭىزغا قۇلاق سېلىڭ» ناملىق ئەسەردىن ئۆتكۈر ئالماس تەرجىمە قىلدى

ئەسلىمىز بىزنى
ئالدىغان چاغدا

ئەسلىملىرىمىز بىزنى ئالدىغان چاغدا

بىز ئەسلىملىرىمىزنى قەدىرلەيمىز. ئۇ بىزنىڭ ئۇنتۇلغۇسىز ۋاقتلىرىمىزنى ۋە ھاياتلىق ھېكايىلىرىمىزنى ئەسلىشىمىزگە ياردەم بېرىدۇ، شۇنداقلا بىزگە كىم ئىكەنلىكىمىزنى ۋە باشقىلارنىڭ نېمە ئىش قىلغانلىقىنى ئېيتىپ بېرەلەيدۇ. ئالىملار «بىز خاتىرىمىزگە ۋە ئۆز ھاياتىمىزغا ئىشىنەلمەمدۇق؟» دېگەندەك ئۆزگىچە سوئاللارنى چۆرىدەپ ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتى ھەققىدە تەتقىقات ئېلىپ بارغان. جېنىفىر تومپسون (Jennifer Thompson) شىمالى كارولينا ئىنستىتۇتىنىڭ 22 ياشلىق ئوقۇغۇچىسى بۇلۇپ، مەلۇم بىر كۈنى كېچىدە ئۆز ئۆيىدە باشقىلار تەرىپىدىن باسقۇنچىلىققا ئۇچرىغان. جېنىفىر ساقچىلارنىڭ جىنايەتچىنى تېپىشى ئۈچۈن ۋەقە جەريانىدا جىنايەتچىنىڭ تەقىقى - تۇرۇقى ۋە بەدەن ئالاھىدىلىكلىرىنى دىققەت بىلەن ئەسلىشىپ يۈزلەنگەن. ۋەقەدىن كىيىن جېنىفىر ساقچىلارنىڭ ئۆزىگە زىيانكەشلىك قىلغۇچى جىنايەتچىنىڭ رەسىمىنى تەييارلىشىغا ياردەملىشىپ، ساقچىلار تەييارلىغان رەسىملەر ئىچىدىن جىنايەت گۇماندارىنى كۆرسىتىپ بەرگەن. ئاقىۋەتتە، جېنىفىر سوت مەھكىمىسىدە جىنايەتچىنىڭ رونالدو كاتىن (Ronaldo Jr. Cotton) ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭدىن نەپەرەتلىنىدىغانلىقىنى، ئۆزىگە باسقۇنچىلىق قىلغۇچىنىڭ كاتىننىڭ دەل ئۆزى ئىكەنلىكى توغرىسىدا گۇۋاھلىق بەرگەن. كاتىن كېيىن بايقالغان DNA ئارقىلىق ئىسپاتلاش تېخنىلوگىيىسى ئوتتۇرىغا چىقىپ، ھەقىقىي جىنايەتچىنى جەزىملەشتۈرۈپ بولغۇچە تۈرمىدە ئاللىقاچان ئون بىر يىلنى ئۆتكۈزگەن ۋە گۇناھسىزلىقى ئىسپاتلانغاندىن كىيىن قۇيۇپ بىرىلگەن. جېنىفىر جىنايەتچىنى خاتا تونىغان. ئۇنىڭ خاتا گۇۋاھلىقى نۇرغۇن مىساللار ئىچىدىكى پەقەتلا بىر مىسال خالاس. بۇ خىل مىساللار كۆپ بولۇپ، نۇرغۇن كىشىلەر تۈرمىگە تاشلىنىپ نەچچە يىلدىن كېيىن نەق مەيدان DNA ئىسپاتى تېپىلىپ، گۇناھسىزلىقى ئېنىقلانغاندا قۇيۇپ بىرىلگەن. يالغۇز ئامېرىكا بىلەن كانادادا DNA ئىسپاتى بىلەن 350 دىن ئارتۇق جىنايى ئىشلار دېلوسىنىڭ خاتا ھۆكۈمىگە تايانغانلىقى ئىسپاتلانغان بولۇپ، جىنايەت گۇماندارىنى تەسۋىرلىگۈچىلەر ئىچىدە نەق مەيداندا مەۋجۇت گۇۋاھچىلارنىڭ يەتمىش پىرسەنتى ئادەمنى خاتا تونىغان. DNA تەكشۈرۈشى ئارقىلىق، دېلودا خاتا ھۆكۈم چىقىرىلغانلىقى ئېنىقلانغاندا، گۇۋاھچىلار ئۆزلىرىنىڭ خاتا گۇۋاھلىق بەرگىنىگە ئىشىنەلمەي قېلىشقان.

گۇۋاھچىلارنىڭ يالغان خاتىرىسى ئەمەلىيەتتە ئەڭ ھەقىقىي خاتىرە بۇلۇپ، مانا بۇ ئىنسان خاتىرىسىنىڭ خىزمەت فۇنكسىيىسىدۇر. مەخسۇس ئىنسانلارنىڭ خاتىرىسى ۋە ئەستە ساقلاش قابىلىيىتىنى تەتقىق قىلىدىغان مۇتەخەسسسلەرنىڭ يىگىرمە يىللىق تەتقىقات نەتىجىسىگە

ئاساسلانغاندا، نەق مەيدان گۇۋاھچىلارنىڭ گۇۋاھلىقىنىڭ ئىشەنچلىكلىك دەرىجىسى ئەسلىدە كىشىلەر ئويلىغاندىكىدىن كۆپ تۆۋەن بولۇپ، قانۇن سىستېمىسىنى قايىل قىلىش ئۈچۈن كاتىننىڭ دېلوسىدىكىگە ئوخشاش، DNA تەكشۈرۈشنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلاش كېرەك بولىدۇ. 1990- يىلى مۇتەخەسسسلەر ئەستە ساقلاشنىڭ سىن ھۆججەتلىرىگە ئوخشىمايدىغانلىقى، ئۆزگىرىشچانلىقتىن ئىبارەت كەمچىللىكنىڭ بارلىقى ئوتتۇرىغا قويۇلغان بولسىمۇ، قانۇن سىستېمىسى تەتقىقاتچىلارنىڭ بۇ خىل بايانلىرىنى تەجرىبەخانىدىكى ئەخمىقانه ئويۇن دەپ قاراپ، گۇۋاھچىلارنىڭ ئۆزىمۇ سەزمەستىن خاتا گۇۋاھلىق بېرىش مەسىلىسىنى ئومۇمەن نەزەردىن ساقىت قىلغان.

DNA تەكشۈرۈشى بۇ ساھەدە چوڭ ئۆزگىرىش پەيدا قىلغان. DNA تەكشۈرۈشنىڭ توغرىلىقىغا ئائىت دەلىل - ئىسپاتلارنىڭ شىددەت بىلەن ئېشىشىغا ئەگىشىپ، نەق مەيدان گۇۋاھچىلارنىڭ خاتىرىسىنى تەتقىق قىلىدىغان، خەلقئارادا ئالقىشقا ئېرىشكەن مۇتەخەسسسلەر ۋېلىس (Wells) ئامېرىكا ئەدلىيە ئورگىنىغا نەق مەيدان گۇۋاھچىلارنىڭ خاتىرىسىنىڭ ئىشەنچلىك دەرىجىسىنى تەكشۈرۈشكە تەكلىپ قىلىنغان. ۋېلىس تەتقىقاتچىلار تەجرىبىخانىسىدا قوللانغان مۇنداق بىر سىناقنى ئېلىپ بارغان. ۋېلىس ئايرودرومدا بىر كىشىنىڭ ئۆزىنىڭ چامادانى بىلەن باشقا بىر ئادەمنىڭ چامادانىنى ئالماشتۇرۇۋالغان بىر كۆرۈنۈش تەسۋىرلەنگەن 90 سىكونتلىق بىر سىن فىلىمىنى سىناققا قاتناشقۇچى بولغان كىشىلەرگە كۆرسەتكەن ۋە ئۇلارغا بۇ سىننى دىققىتى بىلەن كۆرۈشنى ئېيتقان، ئاندىن ئۇلارنى ساقچىغا ئوخشاش بىر مۇزىكا بىلەن زىيارەت قىلغان. زىيارەت جەريانىدا ۋېلىس ئاۋۋال قاتناشقۇچى ھەر بىر شەخستىن چامادانىنى ئالماشتۇرۇۋالغان ئاشۇ ئادەمنىڭ چىرايىنى تەسۋىرلەپ بېرىشنى تەلەپ قىلغان، قاتناشقۇچىلار ئۇنىڭ سوئالىغا تەپسىلىي جاۋاب بەرگەندىن كېيىن، ۋېلىس ئۇلاردىن گۇمانلىق ئالتە ئادەمنىڭ رەسىمى ئىچىدىن ئايرودرومدا چامادان ئالماشتۇرۇۋالغان ھېلىقى ئادەمنىڭ رەسىمىنى تونۇپ جەزىملەشتۈرۈشنى تەلەپ قىلغان. ئەمەلىيەتتە سىناققا قاتناشقۇچىلار ھەقىقىي جىنايەتچىنىڭ رەسىمىدىكى ئۇ ئالتە كىشى ئىچىدە يوقلۇقىنى بىلمەيدىغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھەر بىرى ۋېلىسنىڭ دېگىنى بويىچە رەسىمى كۆرسىتىلگەن ئالتە كىشى ئىچىدىن ئۆزى جەزىملەشتۈرگەن بىرىنى چامادان ئالماشتۇرۇۋالغۇچى شۇ دەپ تاللىغان. تەجرىبىگە قاتناشقۇچىلار جىنايەتچىنى جەزىملەشتۈرۈۋاتقان ۋاقىتتا ۋېلىس ئۇلارغا ئىجابىي ئىنكاسلارنى بەرگەن بولۇپ، بۇ ئۇلارنىڭ ئىشەنچىسىنى زور دەرىجىدە ئاشۇرغان. ھەتتا بەزى قاتناشقۇچىلار ئۆزلىرىنىڭ تاللىشىغا توقسان پىرسەنت جەزىم قىلىدىغانلىقىنى ئىپادىلىگەن. سىناق ئاخىرلاشقاندا ۋېلىس ئۇلارغا چامادان ئالماشتۇرۇۋالغۇچىنىڭ رەسىمىنى كۆرسىتىپ «ئەگەر مەن جىنايەتچىنىڭ مۇشۇ بولۇشى مۇمكىنلىكى توغرىسىدا تەكلىپ بەرگەن بولسام، سىز بۇ كىشىنى جىنايەتچى دەپ جەزىملەشتۈرەمتىڭىز؟» دەپ سورىغاندا، قاتناشقۇچىلار «مەن ھەرگىز بۇ كىشىنى تاللىمىغان بولاتتىم» دەپ جاۋاب بەرگەن.

ۋېلس قاتناشقۇچىلارغا ئۇلار جىنايەتچىنى جەزملەشتۈرۈش جەريانىدا، ئۆزىنىڭ ئۇلارغا ئىجابىي ئىنكاس بەرگەنلىكىنى ئەسلىتىشكەندە، ئۇلار ئۆزىنىڭ ئىجابىي ئىنكاسلارنىڭ ئۆزلىرىگە بولغان ئىشەنچىنى ئاشۇرغانلىقىنى، ئۆزىنى توغرا ھۆكۈم چىقاردىم دەپ ئويلىشىغا تۈرتكە بولغانلىقىنى ئىپادىلىگەن. ۋېلس ۋە باشقا مۇتەخەسسسلەرنىڭ ئېيتىشىچە، ساقچىلارنىڭ رەسىمگە قاراپ جىنايەتچىنى جەزملەشتۈرۈش جەريانىدا نەق مەيدان گۇۋاھچىلارغا بەرگەن بۇ خىل ئىجابىي ئىنكاسى ئامېرىكا ۋە كانادا ئۇمۇملاشقان بۇلۇپ، بۇنداق قىلىش ئىنتايىن ئېغىر ئاقىۋەتلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىكەن. نەق مەيدان گۇۋاھلىقى جەريانىدا ساقچىلارنىڭ گۇۋاھچىلارغا ئېيتقان «ئۇ بىز گۇمان قىلىۋاتقان ئادەم شۇ» دېگەندەك ئىجابىي ئىنكاسلىرى گۇۋاھچىنىڭ ئىشەنچىسىنى ئاشۇرىدىكەن. ساقچىلارنىڭ گۇۋاھچىلار تاللىغان جىنايەت گۇماندارىنى جەزملەشتۈرۈشى ئەمەلىيەتتە گۇۋاھچىلارنىڭ خاتىرىسىنى ئاشۇ كىشىگە مۇقىملاشتۇرۇشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان بولۇپ، ئۆزلىرى جىنايەت گۇماندارى دەپ تاللىغان، ساقچىلار تەستىقلىغان شەخس ئۇلارنىڭ خاتىرىسىغا ئورناپ كېتىشكە باشلايدىكەن.

ئۇنداقتا خاتىرىلىرىمىز نېمىشقا بۇنداق ئۆزگىرىدۇ؟ بۇنىڭغا قارىتا نېرۋا ئىلمى ساھەسىدە بىرەر چۈشەنچە بارمۇ؟

نېرۋا ئىلمى مۇتەخەسسسى ۋە ئاستا يۈگۈرۈش مەستانىسى سىتېۋ رامېرىزنىڭ (Steve Ramirez) بىلدۈرۈشىچە، خاتىرىلەر ئەسلىتىشكەندە - بولۇپمۇ دەسلەپكى باسقۇچىدا ئاسانلا ئۆزگىرىپ كېتىدىكەن. بىز خاتىرىلىرىمىزنى قايتا ئەسلىگەن ۋاقتىمىزدا، ئۇ بىر تۈرلۈك موم شەكىلىگە ئۆزگىرىدىغان بۇلۇپ، بۇ خىل ھالەتتە خاتىرىلىرىمىز ناھايىتىمۇ ئاسان ئۆزگىرىشكە ئۇچرايدىكەن. ھەر قېتىم ئۇنى قايتا ئەسلىگىنىمىزدە بولسا قايتا - قايتىلاپ ئېرىپ ناھايىتىمۇ نازۇك ۋە ئۆزگىرىشچان بۇلۇپ قالىدىكەن. شۇڭلاشقا خاتىرىلىرىمىزنى ئاكتىپلاشقان نېرۋا ھۈجەيرىسى ۋە ئاكتىپلاشمىغان نېرۋا ھۈجەيرىسى شەكىلدە ئىپادىلىنىدىغان فىزىكىلىق جەريان، نېرۋا ھۈجەيرىلىرى ئارىسىدا شەكىللەنگەن يىڭى ئۇلىنىش دەپ قاراشقا بولىدىكەن. خاتىرىلىرىمىزنىڭ ئۆزگىرىشىدىكى سەۋەب بولسا، بىزنىڭ چوڭ مېڭىمىز تەجرىبىگە ئاساسەن ئۆزگىرىش ئىقتىدارىغا ئىگە بولۇپ، ئۆزىمىزدە ۋە ئەتراپىمىزدا يۈز بەرگەن ھەر قانداق ئىش چوڭ مېڭىمىزنى مەلۇم دەرىجىدە ئۆزگەرتەلەيدىكەن. مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتىنىڭ ئۆزى بىر ئۆزگىرىش، ئۆزى بىر تەجرىبە بولۇپ، خۇددى يىپىڭى كودنى باشتىن ئاخىرى قايتا يېزىپ چىققىنىمىزغا ئوخشايدىكەن. بەزى مۇتەخەسسسلەر ئەدلىيە سىستېمىسىنىڭ بۇنى يامان غەرەز بىلەن قىلمايدىغانلىقىنى، شۇنداقلا بۇنىڭ پەقەت جىنايەت سادىر بۇلۇۋاتقان ۋاقىتتىكى ئوخشىمىغان خاتىرىلەرنى توپلاش دەپ قارايدىغانلىقىنى، ئەمما، ساقچىلارنىڭ گۇۋاھچىغا بىر مۇنچە رەسىملەر ئارىسىدىن جىنايەت گۇماندارىنى تونۇتۇشى

ئاقۋەتتە گۇناھسىز بىر كىشىنىڭ ھاياتىنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىشىغا سەۋەب بولىدىغانلىقىنى تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن.

داڭلىق پىسخولوگ ئېلىزابېت لوفتس (Elizabeth Loftus) ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگۈچى گۇۋاھچىلارنىڭ ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتىنىڭ ئىلمىي ئاجىزلىقىنى نۇرغۇن تەجرىبىلەر ئارقىلىق ئوتتۇرىغا قويغان. ئۇنىڭ دېيىشىچە، نەق مەيدان گۇۋاھلىقى جىنايەت سادىر بولغان نەق مەيدانغا ئوخشايدىغان بولۇپ، ئۇ چوقۇم ساقچىلارنىڭ زىيارىتى ۋە جىنايەت گۇماندارىنىڭ رەسمىي تەييارلاش جەريانىدىكى يۈز بېرىش ئېھتىماللىقى بولغان تۈرلۈك ئامىللاردىن ساقلىنىشى كېرەك ئىكەن. كىشىلەرنىڭ بارماق ئىزى سىرتقى ئامىللارنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىسا، ئۇنىڭ بارماق ئىزى مەلۇماتى ئىشەنچلىك بولمىغىنىدەك، ئەگەر ئۇنىڭ نەق مەيدان گۇۋاھلىقى سىرتقى ئامىللارنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىسا، ئوخشاشلا نەق مەيدان گۇۋاھلىقىمۇ ياخشى ئىسپات بولالمايدىكەن. مانا بۇ دەل جېنىفېرنىڭ ئىككى پارچە رەسمىي كۆرۈپ جەزىم قىلالمىغاندىن كىيىن، خاتىرىسىدە ئۆزگىرىش بولۇپ رەسمىي بىرىنچى پارچىسىدىكى كاتىنى تاللىشىنىڭ سەۋەبىدۇر. جېنىفېرنىڭ بىلدۈرۈشىچە، ئۇ ساقچىلار كۆرسەتكەن ئالتە پارچە رەسىم ئىچىدىن ناھايىتى تېزلا تۆت پارچىسىنى ئېھتىماللىق دائىرىسىدىن چىقىرىپ تاشلىغان. ئاندىن ئۈچىنچى پارچە رەسىمنى تاللاپ، رەسىمدىكى كىشىنىڭ جىنايەتچى بۇلۇش مۇمكىنلىكىنى ئېيتقاندا، ساقچىلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ ئاشۇ كىشىدىن گۇمانلانغانلىقىنى بىلدۈرگەن. نەتىجىدە جېنىفېر ئۆز قارارىدىن خاتىرجەملىك ھېس قىلغان ۋە ساقچىلارنىڭ ئىجابىي ئىنكاسى يۈزىسىدىن سوتتا جىنايەتچىنى جەزىم قىلىش قارارىدا قەتئىي تەۋرەنمىگەن. جېنىفېرنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچراش ۋەقەسىدە، سۈرەتنى كۆرۈش ئۇنىڭ ئىشەنچىسىنى ئاشۇرغان. نەق مەيدان گۇۋاھلىقتا ئۇنىڭغا قايتا بىر قېتىم توغرا قىلغانلىقى ئېيتىلغانلىقتىن ئىشەنچىسى تېخىمۇ كۈچەيگەن.

كاتىنىنىڭ گۇناھسىزلىقى شىمالى كارولىنادا كۆپ غۇلغۇلا قوزغىغان بولۇپ، بۇ شىتات نەق مەيدان شاھىتلىرىنىڭ گۇۋاھلىقى ئۈچۈن مەجبۇرىي ئىسلاھات تەلەپ قىلىدىغان قانۇن ماقۇللىغان تۇنجى شىتات بولۇپ قالغان. مەزكۇر شىتاتتا بۇ جەھەتتە ساقچى خادىملىرىنىڭ قايسى كىشىنىڭ گۇماندار ئىكەنلىكىنى بىلمەسلىكى شەرت قىلىنغان بولۇپ، باشقا شىتاتلارمۇ ئىنسان مېڭىسىنىڭ خاتىرىسىنى تەتقىق قىلغۇچى مۇتەخەسسسلەرنىڭ كۈچلۈك تەلپىگە ئاساسەن بۇ ئىسلاھاتقا ئەگەشكەن. ئىنسان مېڭىسىنىڭ خاتىرىسى توغرىسىدىكى تەتقىقاتلارنىڭ تېز سۈرئەتتە يۈكسىلىشى سوت مەھكىمىسىدىكى ناتوغرا پەرەزلەرگە جەڭ ئېلان قىلىپلا قالماستىن، بەلكى يەنە كىشىلەرنىڭ تەپەككۈرىغا ئالاقىدار قىزىقارلىق مەسىلىلەرنىمۇ ئوتتۇرىغا قويدى. ئىنسان مېڭىسىنىڭ خاتىرىسى توغرىسىدىكى ئىلىم بىزنىڭ ئەسلىملىرىمىز، ئائىلىمىز ۋە ئۆزىمىز توغرىسىدا نېمە دەيدۇ؟ ئارىمىزدا ئۆز ھاياتىمىزغا گۇۋاھلىق بېرەلەيدىغان ئىشەنچلىك گۇۋاھچى بارمۇ؟

نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ 11- سېنتەبىر ۋەقەسى، بېرلىن تېمىنىڭ يىقىلىشى، مەلىكە دىئانانىڭ (Princess Diana) ئۆلۈمى قاتارلىق ئالاھىدە ۋەقەلەر يۈز بەرگەندە ئۆزلىرىنىڭ قەيەردە، نېمە ئىش قىلىۋاتقانلىقى توغرىسىدا ھېسسىي خاتىرىلىرى بار ئىكەن. نېرۋا ئىلمى مۇتەخەسسسىنىڭ دېيىشىچە، بۇ «چاقماق لامپا خاتىرىسى» دەپ ئاتىلىدىغان بولۇپ، مۇتەخەسسسىلەر بۇنىڭغا زور دەرىجىدە ئىشەنگەن بولسىمۇ، ئويلىمىغان يەردىن ئۆزلىرىنىڭ خاتالاشقانلىقىنى بايقىغان. 11- سېنتەبىر ۋەقەسىدىن كېيىن فىلىپس (phelps) ئەترىتى ئۈچ مىڭدىن ئارتۇق ئادەمگە قارىتا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان بولۇپ، تەكشۈرۈش جەريانىدا ئۇلاردىن «ھۇجۇمدىن قانداق خەۋەردار بولىدىغىز؟ ۋەقە يۈز بەرگەندە قەيەردە، كىم بىلەن ئىدىغىز؟» دېگەندەك سوئاللارنى سورىغان. ئاندىن كېيىن فىلىپس ئۇلارغا مۇشۇنىڭغا ئوخشاش تەكشۈرۈشنى بىر، ئۈچ ۋە ئون يىلدىن كېيىن قايتا ئېلىپ بارغان. نەتىجىدە ھەتتا ئىشەنچلىك دەپ قارالغان «چاقماق لامپا خاتىرىسى» مۇخام خىيال بولۇپ چىققان. ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، كىشىلەرنىڭ ئاساسلىق ۋەقە، پارتلىغان مۇنارلارغا بولغان ئەسلىمىسى ياخشى بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ قالغان خاتىرىلىرى ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ ئۆزگىرىپ كېتىدىكەن. فىلىپسنىڭ دېيىشىچە ئەگەر ۋەقە يۈز بەرگەن ۋاقتتىن كېيىنلا ئەستە قالغان خاتىرىمىز بىلەن بىر يىلدىن كىيىنكى خاتىرىمىز سېلىشتۇرۇلسا، ۋەقە تەپسىلاتىدا تەخمىنەن ئەللىك پىرسەنت ئەتراپىدا ئۆزگىرىش بولىدىكەن. ئۇ تەكشۈرۈش جەريانىدا كىشىلەرنىڭ بىرىنچى قېتىم «ۋەقە يۈز بەرگەندە نېمە ئىش قىلىۋاتتىغىز؟» دېگەن سوئالغا بەرگەن جاۋابى بىلەن، بىر يىلدىن كېيىن ئوخشاش سوئالغا بەرگەن جاۋابى پەرقلىق بولغانلىقىنى بايقىغان. مۇتەخەسسسىلەرنىڭ قارىشىچە، كىشىلەرنىڭ خاتىرىسى ئادەتتە بىر يىلدىن كېيىن ئۆزگىرىشكە باشلايدىكەن. كىشىلەر ئۈچ يىلدىن كېيىنكى خاتىرىسىگە %100 ئىشەنچ قىلىسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ خاتىرىسىنىڭ كۆپ قىسمى بىرىنچى يىلىدا ئۆزگىرىپ بولىدىكەن، ئۇنىڭدىن كېيىنكىسى بولسا كىشىلەرنىڭ خاتىرىسى بولماستىن بەلكى ھېكايىسى بولۇپ، توغرىلىق دەرىجىسى ئەللىك پىرسەنت ئەتراپىدا بولىدىكەن. بىزنىڭ خاتالىشىشىمىزنىڭ مەلۇم سەۋەبى شۇكى، ئىنسانلار ھاياتىدا يۈز بەرگەن ھەممە ھەيران قالارلىق مىنۇتلارنى ئەستە تۇتۇشقا قادىر بولالمايدىغان بولۇپ، ئىنسانلار مەقسەتسىز ھالدا بۇ بوشلۇقنى مۇۋاپىق ھېكايە بىلەن توشقۇزىدىكەن. تەتقىقاتچىلارنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ بىزنى راس بىلەن يالغاننى پەرقلىنىدۇرۇش ئىقتىدارى كەمتۈك «رازۋېدچىك» قا ئايلاندۇرۇپ قويدىكەن.

ئەنگىلىيە لوندون ئونۋېرسىتىتىنىڭ پىسخولوگى، «خىيالى خاتىرە» دېگەن كىتابنىڭ يازغۇچىسى دوكتور جۇليا شاۋنىڭ (Julia Shaw) قارىشىچە، ئىنسان ھەر قېتىم بىرەر نەرسىنى ئەسلىگىندە چوڭ مېڭىدىكى ئەسنى ساقلاش ھۈجەيرىلىرى ئاكتىپلىشىدىغان بولۇپ، ئەسلىمە ھەر قېتىم ئەسلەنگىندە، ئۇنىڭدا مەلۇم دەرىجىدە ئۆزگۈرۈش يۈز بېرىدىكەن. شۇڭلاشقا بۇ خاتىرىنى يەنە بىر قېتىم ئەسلىگەندە ئىنسان پەقەت ئاخىرقى قېتىم ئېسىدە قالغىنىنىلا ئېسىگە ئالالايدىكەن. ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشىگە

ئەگىشىپ بۇ ئۆزگىرىشلەر ئۆز ئارا بىرىكىپ ئەس - خاتىرىنىڭ ئەسلى ھالىتىدىكىدىن خېلىلا يىراقلاپ كېتىدىكەن. گەرچە ئىنسان ئۇنىڭغا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئىشەنگەن تەقدىردىمۇ، بۇ خاتىرە ھەقىقىي خاتىرە بولالمايدىكەن. فىلېپسنىڭ خىزمەتلىشى جوسېف لودىكس (Joseph Ledoux) فىلېپسنىڭ كۆز قارىشىنى ئىسپاتلايدىغان بىر فىلىم ئىشلىگەن بولۇپ، بۇ فىلىمدە ئۆزگىرىشچان خاتىرىمىزنىڭ مەخگۇ ئىشەنچسىز ئىكەنلىكى يۈرۈتۈپ بېرىلگەن.

ئامېرىكادىكى داخلىق رادىئو تارقاقچى بىراين ۋىليامس (Brian Williams) بىلەن ھىلارى كلىنتون (Hillary Clinton) خاتا ھالدا چەتئەلدىكى خەتەرلىك دۆلەتلەردە قوراللىق ھۇجۇمغا ئۇچرىغىنىنى ئەسلىگەن. ئۇنداقتا ئۇلار بۇنى قەستەن كۆپتۈردىمۇ ياكى ئۆز ھېكايىلىرىنى خاتا ئەستە ساقلىۋالدىمۇ؟ ئىسپاتلىنىشىچە، خاتىرىلەر قايتا سۆزلەش، قايتا پەيدا بولۇش ۋە قايتا باشتىن كەچۈرۈشكە ئەگىشىپ ئۆزگىرىدىكەن. شۇڭلاشقا، بىزنىڭ يىگىرمە يىل ئىلگىرى يۈز بەرگەن ۋەقەگە بولغان خاتىرىمىز بىلەن يىگىرمە يىل ئىلگىرىكى ھەقىقىي ۋەقەلىك ئوتتۇرىسىدا چوڭ پەرق بولىدىكەن.

ئۇنداقتا گەرچە بىز خاتالاشقان بولساقمۇ، مېخىمىزدە بىزنى توغرا قىلغانلىقىمىزغا شۇنچە ئىشەندۈرگۈدەك زادى نىمىلەر يۈز بېرىدۇ؟ خاتىرىلەر ئادەتتە چوڭ مېخىنىڭ ھەممە يېرىدە ساقلىنىدىغان بولۇپ، كۈندىلىك خاتىرىلەرنىڭ كۆپىنچىسى چوڭ مېخىدىكى «hippocampus» دەپ ئاتىلىدىغان بىر كىچىك رايوندا ساقلىنىدىكەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، تەسىرى كۈچلۈك ياكى بەك خەتەرلىك ۋەقەلەر «Amygdala» دەپ ئاتىلىدىغان باشقا بىر رايوندا ساقلىنىدىكەن. يەنى، ھاياتلىق پائالىيەتلىرىمىزدىكى ئاددىي بىر شەخسىي خاتىرىمىز چوڭ مېخىنىڭ «hippocampus» رايونىدا ساقلىنىدىكەن، ئەگەردە بۇ 11 - سېنتەبىر تېررورلۇق ۋەقەسىگە ئوخشاش تەسىرى كۈچلۈك ۋەقە بولسا، ئۇ چاغدا «amygdala» ئاكتىپلىشىپ، «hippocampus» نىڭ بۇ خاتىرىنى ساقلىشىغا ياردەم بېرىدىكەن. نەتىجىدە بىزنىڭ ئېسىمىزدە قالىدىغىنى، كىم بىلەن بىرگە ئىكەنلىكىمىز ياكى نېمە ئىش قىلىۋاتقانلىقىمىز ئەمەس، بەلكى پارتلاش بولىدىكەن.

فىلېپسنىڭ قارىشىچە مەركىزىي خاتىرە بىزنى قايىمۇقتۇرۇپ، نەتىجىدە ئەگەشمە خاتىرىلىرىمىزنىڭ راستلىقىغا ئىشەندۈرۈپ قويۇشى مۇمكىن ئىكەن. بىزنىڭ 11 - سېنتەبىر تېررورلۇق ۋەقەسىگە بولغان خاتىرىلىرىمىز بەكمۇ كۈچلۈك بولۇپ، ئادەتتە يەككە ۋەقەگە بولغان يۇقىرى ئىشەنچىمىز مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا شۇ ۋەقەگە مۇناسىۋەتلىك بولغان تەپسىلىي خاتىرىمىزگە ئېقىپ كىرىدىكەن. لېكىن بۇ خاتىرىمىزنىڭ نورمال خىزمەت فۇنكسىيىسى بولۇپ، بۇ ھال چاقماق لامپا خاتىرىسىدەلا ئەمەس، بەلكى خاتىرىلىرىمىزنىڭ بارچە تۈرلىرىدە يۈز بېرىدىكەن. يېشىمىزنىڭ چوڭىيىشى ۋە ھاياتلىق تەجرىبىمىزنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ خاتىرىلىرىمىزگە بولغان ئىشەنچىمىز بارغانسېرى ئاشسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ توغرىلىق دەرىجىسى تۆۋەنلەيدىكەن.

بىز ئۆزىمىزنىڭ توغرا ئىكەنلىكىگە ئىشىنىپ تۇرۇپ يەنە شۇنچە خاتا ھالدا ئەستە تۇتۇۋېلىشىمىز بەزى تەتقىقاتچىلاردا «يالغان خاتىرىلەرنى مەقسەتلىك پەيدا قىلغىلى بولامدۇ؟» دېگەن سوئاللارنى پەيدا قىلغان. نېرۋا ئىلمى مۇتەخەسسىسى ستېۋ رامېرېز (Steve Ramirez) بىلەن شۇ ليۇ (Xu Liu) ماسساچۇستس تېخنىلوگىيە ئىنىستىتۇتىدا ئالقىشقا ئېرىشكەن بىر تەجرىبە ئىشلىگەن. بۇ ئىككى ئالىم بۇ تەجرىبىنى ساندۇققا ئوخشايدىغان كامېردا چاشقاننىڭ پۈتتىنى يېنىك دەرىجىدە توك تەپكۈزۈپ ئۇنىڭدا توك سوقۇشتىن قورقۇش خاتىرىسى پەيدا قىلىش بىلەن باشلىغان. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بۇ خاتىرە جەريانغا قاتناشقان بىگموتتىكى يەككە مىڭ ھۈجەيرىلىرىنى پەرقلىنىدۇرۇپ چىققان. ئاندىن كېيىن ئۇلار بۇ ھۈجەيرىلەرگە لازىر نۇرىغا ئىنكاس قايتۇرىدىغان شەكىلدە گېن ئۆزگەرتىش ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق بۇ قورقۇنۇش خاتىرىسىنى تاقاپ ئاچالايدىغان دەرىجىدە كونترول قىلغان. ئارقىدىنلا يۇقىرى تېخنىكىلىق چوڭايتىپ كۆرسىتىش ئۈسكىنىسى بىلەن بۇ ئۆزگەرتىش قىلغان ھۈجەيرىلەرنى كۆزەتكەن. ئۇنىڭدىن كېيىن ئالىملار چاشقاننى باشقا بىر رەڭلىك بۆلۈمچىگە سالغان ۋە توك تەپكۈزۈمەستىن پەقەت چاشقاننىڭ مېڭىسىگە لازىر نۇر چۈشۈرۈپ قورقۇنۇش خاتىرىسىنى ئاكتىپلاشتۇرغان. بۇ چاغدا ئادەمنى ئەڭ ھەيران قالدۇرغىنى چاشقان گەرچە بىخەتەر مۇھىتتا بولسىمۇ، ئۇنىڭدا پۈتتىنى يېنىك دەرىجىدە توك تەپكۈزۈگەندە يۈز بەرگەن ئەھۋالغا ئوخشاش ئالامەتلەر كۆرۈلگەن. بىر نەچچە ئايدىن كېيىن ئالىملار يالغان خاتىرە پەيدا قىلىش ئارقىلىق ھەقىقىي خاتىرىنى ئۆچۈرۈپ تاشلايدىغان ئىككىنچى قېتىملىق تەجرىبىنى سىناق قىلغان بولۇپ، بۇ قېتىمدا ئۇلار چاشقاننى بىخەتەر بۆلۈمچىگە كىرگۈزگەن ۋە بىخەتەر خاتىرىگە قاتناشقان چوڭ مېڭە ھۈجەيرىلىرىنى پەرقلىنىدۇرۇۋالغان. ئاندىن ئالىملار چاشقاننى باشقا بۆلۈمچىگە كىرگۈزۈپ يېنىك دەرىجىدە توك تەپكۈزگەن، شۇنداقلا شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە چاشقاننىڭ ئىلگىرىكى بىخەتەر بۆلۈمچىدىكى خاتىرىسىنى ئاچقان. ئىككىنچى كۈنى چاشقان دەسلەپكى بىخەتەر بۆلۈمچىگە قايتۇرۇلغاندا، چاشقاندا توك سۇقۇش يۈز بەرگەنگە ئوخشاش ئالامەت كۆرۈلگەن. خۇلاسە شۇكى، چاشقاننىڭ مېڭىسىگە كىرگۈزۈلگەن يالغان قورقۇنۇش خاتىرىسى بىخەتەر مۇھىتنى قورقۇنچىلۇق مۇھىتقا ئۆزگەرتىۋەتكەن. مۇتەخەسسىسلەرنىڭ كۆرسىتىشىچە، ئەس-خاتىرىنى كونترول قىلىش ئىدىيىسى جاراھەتتىن كېيىنكى بېسىم قالايمىقانچىلىقىدىكى (PTSD) پاسسىپ خاتىرىلەرنى يوقىتىش ۋە ئاكتىپ كەيپىياتى بىلەن ئاۋاز تەڭشەش قاتارلىق ساھەلەردە ئۈمىد پەيدا قىلىدىكەن.

ئۇنداقتا قانداق قىلىپ ئىنسانلارنى كۈچلۈك رەۋىشتە غىدىقلىماستىن ياكى ئۇلارنىڭ مېڭىسىگە لازىر نۇر چۈشۈرۈمەستىن ئۇلاردا يالغان خاتىرە پەيدا قىلغىلى بولىدۇ؟ ئېلزابېت لوفتوس (Elizabeth Loftus) نۇرغۇن داڭلىق تەجرىبىلەرنى ئىشلىگەن بولۇپ، ھەتتا ئۇ كىشىلەردە كىچىك ۋاقىتتا بۆلجۈرگەن تەملىك ماروژنىغا ئۆچ ياكى ئاسپاراگاسقا ئامراق بولۇشتەك يالغان خاتىرىلەرنى پەيدا قىلغان. ئېلزابېت يەنە توشقان قورچاق ھېكايىسىنى توقۇپ چىقىپ ئۇنى ئېلانغا چىقارغان، ئاندىن

دېسې باغچىسىغا بارغانلاردىن توشقان قورچاق توغرىسىدا سورىغاندا، گەرچە دېسې باغچىسىدا ئەزەلدىن توشقان قورچاق بولۇپ باقمىغان بولسىمۇ، بىراق كىشىلەر توشقان قورچاقنىڭ ئۆزلىرى بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشكەنلىكىنى، ئۆزلىرىنىڭ توشقان قورچاقنىڭ قۇيرىقىنى سىلىغانلىقىنى تەسۋىرلەپ بەرگەن. بۇ ئىنسانلاردىكى «خىيالى خاتىرە» بولۇپ، ئۇنىڭ پەيدا بولۇشىغا يالغاندىن توقۇلغان توشقان قورچاق ھېكايىسى سەۋەب بولغان. ئۇنىڭ دېيىشىچە، كىشىلەرنىڭ ئەسلا ئۇچرىشىپ باقمىغان، ئۇچرىشىپ قېلىشى مۇمكىن بولمايدىغان شەيئىلەرگە ئۇچراشقانلىقىغا بولغان ئىشەنچىسىنى ئاشۇرغىلى بولىدىكەن. يالغان خاتىرىنى — ئەگەر ئۇ كىشىلەرنىڭ تەكلىپىنىڭ مەھسۇلاتى بولغان تەقدىردە — تېخىمۇ كۈچلۈك ئىشەنچ بىلەن ئىپادىلىگىلى بولىدىكەن.

تەتقىقاتچىلار ئېلزابىت لوفتۇسنىڭ ئىزىنى بېسىپ، كانادانىڭ مەلۇم بىر ئۈنۋېرسىتېتىدا كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى تارتىدىغان تەتقىقات ئېلىپ بارغان بولۇپ، بۇ تەتقىقات جىنايى جاۋابكارلىقتا يالغان ئىقرارغا ئېرىشىشنىڭ نەقەدەر ئاسان ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بەرگەن. جۇليا شاۋ (Julia Shaw) تەخمىنەن ئاتمىش ئوقۇغۇچىغا قارىتا سىناق ئېلىپ بارغان بولۇپ، سىناق نەتىجىسىدە سىناق ئوبىيكتى بولغان ئاتمىش ئوقۇغۇچىنىڭ يەتمىش پىرسەنتى ئەزەلدىن يۈز بېرىپ باقمىغان جىنايەت ياكى زوراۋانلىق قىلمىشلىرىنى سادىر قىلغانلىقىنى سۆزلەپ بەرگەن. كىشىنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇرغىنى شۇكى، گەرچە بۇ جىنايەت يۈز بېرىپ باقمىغان بولسىمۇ، ئۇلار بۇ جەرياندا قورالنى قانداق ئاتقانلىقىنى، قانداق ھۇجۇم قىلغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەرگەن. سىناقنىڭ ئۈچىنچى باسقۇچى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئوقۇغۇچىلارغا ھەقىقىي ئەھۋال خەۋەر قىلىنغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئۆزلىرىدىكى بۇ يالغان خاتىرىگە ئىشىنىلمەي قالغان. تەتقىقاتچىلارنىڭ قارىشىچە، بىز خاتىرىمىزنىڭ دەسلەپكى نۇسخىسىنى بىلەن ئوينىشىۋاتقان بولۇپ، بىزدە بار بولغىنى يېڭىدىن تەكشۈلگەن، ھېچ بولمىغاندا بۇرمىلانغان خاتىرە ئىكەن. ئۇنداقتا بىز خاتىرىلىرىمىزنى ئەسلىگەن ۋاقىتىمىزدا چوڭ مېڭىمىز دە نېمە ئىشلار يۈز بېرىدۇ؟ خاتىرىلىرىمىز قانداق ۋاقىتتا يىڭى ئۇچۇرلار بىلەن يېڭىلىنىدۇ؟ بۇ مەسىلىنىڭ جاۋابى ئىنسانلارنىڭ بۇ ساھەدىكى تەتقىقاتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، مۇتەخەسسسلەرنىڭ قارىشىچە، ئادەتتە يالغان خاتىرە بىلەن ھەقىقىي خاتىرە ئىنسان مېڭىسىدە ئوخشاش ھالەتتە مەۋجۇت بولىدىكەن. شۇڭلاشقا كىشىلەرنىڭ ئۆز ئەسلىمىزنىڭ مەلۇم قىسمىدا كۆرسىتىدىغىنى ئۇلارنىڭ ئەمەلىي خاتىرىسى بولۇپ، ئەسلىدە ھەقىقىي يۈز بېرىپ باقمىغان ئىشلارمۇ ئوخشاشلا چوڭ مېڭىدە ساقلىنىپ قالغاچقا، ھەقىقىي خاتىرىدىن پەرقلىنىدۇرگىلى بولمايدىكەن.

ئىنسانلارنىڭ «خىيالى خاتىرە» نىڭ تەسىرگە ئۇچراش دەرىجىسى قانداق بولىدۇ؟ كالفورنىيە ئۈنۋېرسىتېتى تەتقىقاتچىسى ئېرۋىن 14 ياشلىق بىر جۈپ قوشكېزەك ئوقۇغۇچىغا قارىتا خاتىرە پەرقىنى سېلىشتۇرۇش تەتقىقاتى ئېلىپ بارغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە بىرىنىڭ ئەستە تۇتۇش ئىقتىدارى پەۋقۇلئاددە ياخشى ئىكەن ئىكەن. تايلىر (Tyler) ئۆزىنىڭ ھاياتىدا ئۆتمۈشتە يۈز بەرگەن

ۋەقە ۋە سانلىق مەلۇماتلارنى خۇددى بىز تۆنۈگۈن يۈز بەرگەن ئىشلارنى ئەسلىگەندە كىلا ئەينى پېتى ئەسلىيەلەيدىغان بولۇپ، ئۇنىڭ يۇتسىيۇبتىكى ئۆزى سۈرەتكە ئالغان ياكى ھەمبەھەرلىگەن ئەخلەت ماشىنىلىرىغا ئالاھىدە قىزىقىشى بار ئىكەن. سىناق جەريانىدا تايلىر ئەخلەت ماشىنىسىغا ئالاقىدار سوئاللارغا ناھايىتى تەپسىلىي جاۋاب بەرگەن بولۇپ، ھەتتا ماشىنىنىڭ نۇمۇرى، قايسى ۋاقىتتا، قەيەردە كۆرگەنلىكى قاتارلىق مەلۇماتلارغىچە ئېنىق سۆزلەپ بەرگەن. نېرۋا ئىلمى مۇتەخەسسى جېمىس ماكگاۋ (James McGaugh) نۆۋەتتە پۈتۈن دۇنيادا سەكسەندەك ئادەمنىڭ پەۋقۇلئاددە ئەستە تۇتۇش ئىقتىدارى بارلىقىنى، ئۇلارنىڭ تايلىرغا ئوخشاش مەلۇم نەرسىگە ئالاھىدە قىزىقىشى بارلىقىدەك ئورتاق ئالاھىدىلىككە ئىگە ئىكەنلىكىنى بايقىغان. جېمىس ماكگاۋنىڭ خىزمەتلىشى بىئو- نېرۋا تەتقىقاتچىسى مايكېل ياسېھ (Michael Yasseh) پەرقلىق ئالاھىدىلىككە ئىگە كىشىلەرنىڭ چوڭ مېڭە تۈزۈلۈشىدىكى پەرقلەرنى بىلىش ئۈچۈن قوشكېزەك تايلىر بىلەن چادنى ئەڭ يىڭى تېخنىولوگىيەلەرگە تايانغان ئاساستا كۆزەتكەن. نەتىجىدە ئۇ پەۋقۇلئاددە ئەستە تۇتۇش ئىقتىدارىغا (HSAM) ئىگە كىشىلەرنىڭ مېڭە يوللىرىنىڭ باشقىلارغا قارىغاندا كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى ۋە «Hippocampus» رايونىنىڭ چوڭراق ئىكەنلىكىنى بايقىغان. تەكشۈرۈشتە يەنە تايلىرنىڭ مېڭە يوللىرىنىڭ ھېچ بولمىغاندا ھازىرقى يېشىدا ئادەتتىكى كىشىلەردىن چوڭ ئەمەسلىكى ئېنىقلانغان. تەتقىقاتچىلار بۇخىل پەۋقۇلئاددە ئىقتىدارنىڭ پەيدا بولۇش سەۋەبىنىڭ بىر سىر ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ ئىنسان ھاياتىدىكى نۇرغۇن ئامىللارنىڭ تەسىرىدە پەيدا بولغان بولۇشى مۇمكىنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئېلزابىت لوفتوسنىڭ (Elizabeth Loftus) تەتقىقاتىدا پەۋقۇلئاددە ئەستە تۇتۇش ئىقتىدارىغا ئىگە بولغان كىشىلەردىمۇ ئادەتتىكى كىشىلەرگە ئوخشاش يالغان خاتىرە بولىدىغانلىقى ئىسپاتلانغان بولۇپ، يالغان خاتىرە ھەممە ئىنسانلاردا يۈز بېرىدىكەن. ھەتتا شۇنچىلىك ئېنىق، تەپسىلىي بولغان، يۈز پىرسەنت ئىشەنچ قىلغان خاتىرىلەرنىڭمۇ يالغان بولۇشى مۇمكىن ئىكەن. بەزى تەتقىقاتچىلارنىڭ كۆز قارىشىچە چۈشكۈن كىشىلەر ياخشى ۋە يامان ئىشلارنى ئوخشاش دەرىجىدە ئەستە ساقلىغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ خاتىرىسىنىڭ توغرىلىق دەرىجىسى باشقىلارغا قارىغاندا يۇقىرى بولىدىكەن. ئەمما بۇ ئۇلار ئۈچۈن بىر كەمچىلىك بولۇپ، خاتىرىسىدىكى تىراگېدىيەلەر ئۇلارنىڭ تېخىمۇ چۈشكۈنلىشىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىكەن.

جېننىفېر تومپسوننىڭ (Jennifer Thompson) ھېكايىسىغا كەلسەك، ئۇ ئۆزىنىڭ زىيانكەشلىككە ئۇچراش ۋەقەسىدە خاتالاشقانلىقىنى بايقىغاندىن كېيىن كاتىنى ئىزدىگەن ۋە ئۇنىڭدىن كەچۈرۈم سورىغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار يېقىن دوستلاردىن بولۇپ، نەق مەيدان گۇۋاھلىقى قانۇنىنى ئۆزگەرتىپ، گۇناھسىز كىشىلەرنى تۈرمىدىن چىقىرىش ئۈچۈن بىرلىكتە ھەرىكەت قىلغان ۋە ئۆزلىرىنىڭ كەچۈرمىشلىرى ئاساسىدا بىر كىتاب يېزىپ چىققان. ئۇلار ئاخىرى 2008- يىلىدا مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا جەنۇبىي كارولىنانىڭ نەق مەيدان گۇۋاھلىقى قانۇنىنى ئۆزگەرتىشكە

مۇۋەپپەق بولغان. ئارقىدىنلا يەنە يىگىرمىدەك شتات نەق مەيدان گۇۋاھلىقى قانۇنىنى ئىسلاھ قىلغان. ۋېلىسنىڭ دېيىشىچە، گەرچە نۇرغۇنلىغان ساقچى، سوتچى ۋە زاستاتېلار ئۆمكى ئەستە ساقلاش ئىلمى بويىچە تەربىيەلەنگەن، تۆت شتات 2017- يىلدىن باشلاپ نەق مەيدان گۇۋاھلىقى ئىسلاھاتى ئېلىپ بارغان بولسىمۇ، ئامېرىكانىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى بۇ ئىسلاھاتنى تېخى ئېلىپ بارمىغان بولۇپ، كىشىلەرنىڭ ھەر ۋاقىت خاتا ئەيىبلەش، نەچچە مىڭلىغان كىشىلەرنىڭ گۇناھسىز تۇرۇپ تۈرمىلەردە يېتىۋاتقان بولۇش مۇمكىنچىلىكى بار ئىكەن. كىشىلەرنىڭ قىياس قىلىشىچە، يالغۇز ئامېرىكادىلا ھەر يىلى ئون مىڭغا يېقىن نەق مەيدان گۇۋاھلىقىغا ئائىت دېلو بىر تەرەپ قىلىنىدىغان بولۇپ، ئىنسانلارنىڭ ھاياتىنى ياخشىلاش ئۈچۈن جېنىفېر ۋە كاتىنغا ئوخشاش تىرىشىشىمىز كېرەككەن.

بۇ ھۆججەتلىك فىلىم ئىنسانلار تارىخىدا ئېچىلمىغان بىر سىرنى ۋە ھاياتىمىزدا ناھايىتى مۇھىم بولغان بىر ھەقىقەتنى ئېچىپ بەرگەن بولۇپ، ئۇ بولسىمۇ بىزنىڭ توغرا دەپ بىلگەن خاتىرىمىزنىڭ خاتا بولۇپ قېلىش ئېھتىماللىقىنىڭ تولىمۇ چوڭ ئىكەنلىكىدۇر. ئۇنداقتا ئىنسان ئۆز خاتىرىسىگە قانچىلىك ئىشىنىشى كېرەك؟ يەنى بىزنىڭ خاتىرىمىز ھەر زامان ئىشەنچلىكمۇ؟ گەرچە بۇ قوبۇل قىلىشىمىز تەس بولغان بىر ئەھۋال بولسىمۇ، بىراق ئۇ بىر ھەقىقەت، يەنى ئىلمىي تەجرىبىلەر ئارقىلىق دەلىللەنگەن ھەقىقەت. ئەگەر ئىنسان ئۆز خاتىرىسىدىكى يېتەرسىزلىكنى پەرق ئەتمەسە ۋە ياكى ئۇنى تونۇپ يەتمەسە، ئۆزى سەزمىگەن ھالدا نۇرغۇن كۆڭۈلسىزلىكلەرگە ۋە ناھەقچىلىككە سەۋەب بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. يۇقىرىقى بايانلار ئۆزىمىزنى قايتا تونۇشقا، ئىشلارغا ھۆكۈم چىقارغىنىمىزدا خاتىرىمىزدە يۇقىرىقىدەك نىسپىيلىكلەرنىڭ مەۋجۇت بولىدىغانلىقىنى بىلىپ، بۇ جەھەتتە ھوشيار بولۇشقا يېتەكلەيدۇ.

ئىنگىلىزچىدىن ئاينۇر ئابدۇۋەلى تەرجىمە قىلدى

تەرجىمە تەھرىرى: ھېكمەتيار ئىبراھىم

مەنبە:

https://www.youtube.com/watch?v=MmlXY_hzgm0&feature=youtu.be

تۇرپان، پىچان ئۇيغۇرلىرىنىڭ جۇڭغارلارغا قارشى

كۈرەشلىرى

مامۇت غازى

تۇرپان، پىچان ئۇيغۇرلىرىنىڭ جۇڭغارلارغا قارشى كۈرەشلىرى

مامۇت غازى

چاغاتاي ئەۋلادلىرى دەۋرىدىكى تۇرپان

چىڭگىزخاننىڭ يەتتىنچى ئەۋلادى تۇغلۇق تۆمۈرخان 24 يېشىدا جالالىدىن كىتكىنىڭ ئوغلى ئەرشىدىن ۋەلىنىڭ تەلىمى بىلەن ئالمىلىقتا ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىپ، ھىجرىيە 764 - يىلى (مىلادىيە 1363 - 1364 - يىللىرى) 34 يېشىدا ئالمىلىقتا ۋاپات بولغان. ئۇ چاغدا سۈيقەستچى قەمىرىدىننىڭ قىلىچىدىن ئامان قالغان 19 - ئوغلى خىزىر خوجا باش ۋەزىر خۇدايداتنىڭ ياردىمى بىلەن قەشقەر، خوتەن تاغلىرى ۋە چەرچەن، چاقىلىق ئارىسىدا ئون نەچچە يىل يوشۇرۇنۇپ يۈرۈپ، قەمىرىدىننىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن، يەنى 1380 - يىلى ئالمىلىقتا خانلىق تەختىگە ئولتۇرىدۇ. ئاندىن قوشۇن باشلاپ كېلىپ تۇرپاننى بويسۇندۇرىدۇ. قاراخوجىدىكى جەڭدە بىر ئوغلى، يەمىشىنى ئىشغال قىلىش ئۇرۇشىدا ئايالى ئۆلىدۇ. خىزىر خوجا تۇرپان، قومۇلنى بويسۇندۇرۇپ، بۇ جايدىكى خەلققە ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلدۇرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن تۇرپان ئىسلاملىشىدۇ.

خىزىر خوجا 1399 - يىلى باھار پەسلى قومۇلنىڭ شەرقىدە بولغان بىر قېتىملىق جەڭدە ئېغىر يارىدار بولغاندا ئادەملىرىگە «جەڭدە يېڭىش - يېڭىلىش بولۇپ تۇرىدۇ، ئۆلۈمدىن قورققان كىشى جەڭگە ئاتلانمايدۇ. مەن ئۆلسەم يىغا - زارە قىلماڭلار، جەستىمنى قايتۇرۇپ كېتىپ تۇرپان يەمىشىگە دەپنە قىلىڭلار» دەپ ۋەسىيەت قالدۇرۇپ ئالەمدىن ئۆتىدۇ. ئۇنىڭ ئوغلى مۇھەممەتخان، ئۇنىڭ ئوغلى شىر ئېلى خان، ئۇنىڭ ئوغلى ئۇۋەيسخانلار خانلىق ئورۇندا ئولتۇرغاندىمۇ تۇرپان ئۇلارنىڭ باشقۇرۇشىدا بولىدۇ.

ھىجرىيە 907 - يىلى (مىلادىيە 1503 - 1504 - يىللىرى) ئەھمەتخاننىڭ چوڭ ئوغلى مەنسۇرخان ئۇچتۇرپاندىن قومۇلغىچە بولغان جايلارنى باشقۇرۇش ھوقۇقىنى ئۆتكۈزۈۋالىدۇ. موللا مىرسالھ كاشغەرى تەرىپىدىن يېزىلغان «چىڭگىزنامە» دېگەن كىتابتا: مەنسۇرخان ھۆكۈمرانلىق قىلغان ئەللىك يىلغا يېقىن ۋاقىتتا تۇرپاندا ھېچقايسى تەرەپتىن كەلگەن ئۇرۇش - جېدەللەر بولمىغانلىقتىن، خەلق ئەمىن ياشاپ، دېھقانچىلىق، سودا - سېتىق ئىشلىرى ناھايىتى راۋاجلانغانىدى، دەپ يېزىلغان. مەنسۇرخاننىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن، ئوغلى شاھخان

ھوقۇق تۇتۇپ 4- يىلى تەڭرىتاغنىڭ شىمالىدا جۇڭغارلار بىلەن بولغان بىر قېتىملىق ئۇرۇشتا ئوق تېگىپ ئۆلدى.

سۇلتان ئابدۇرېشىت خاننىڭ 5- ئوغلى مۇھەممەتخان ھىجرىيە 998- يىلى (1589- 1590) يەكەندە خانلىق ئورۇنغا ئولتۇرغاندا ئۆزىنىڭ كەنجى ئىنىسى، ئابدۇرېشىت خاننىڭ 11- ئوغلى ئابدۇرېھىم خاننى تۇرپان- قاراشەھەرنىڭ باش ۋالىسى قىلىپ ئەۋەتىدۇ. ئابدۇرېھىم خان ئىقتىدارلىق ھەربىي سەركەردە بولۇپ، بۇ ئىككى ئورۇننى ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن، جۇڭغارلار بىلەن ئۈچ قېتىم جەڭ قىلىپ، ئىلگىرى مەنسۇرخاننىڭ باشقۇرۇشىدا بولۇپ كەلگەن تەڭرىتاغنىڭ شىمالىدىكى ئىلى چېگرىسىغىچە بولغان جايلارنى قايتۇرۇۋالىدۇ. ئۇ بىلىملىك كىشى بولۇپ، خەلقنىڭ تۇرمۇش شارائىتىنى ياخشىلاشقا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلىدۇ. تارىخى كىتابلاردا ئابدۇرېھىمخان ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغلاردا تۇرپان خەلقىنىڭ تۇرمۇشى مەنسۇرخاننىڭ ۋاقتىدىكىدىنمۇ ياخشى بولغانىدى، دەپ يېزىلغان. ئابدۇرېھىم خان بۇ جايلارنى 43 يىلدىن كۆپرەك باشقۇرۇپ، ھىجرىيە 1048- يىلى (1639- 1640) 75 يېشىدا تۇرپاندا ئالەمدىن ئۆتتى.

تۇرپان يەمىشىدە شىمال بىلەن جەنۇب ئارىلىقى تەخمىنەن بەش كىلومېتىر كېلىدىغان ئارىلىقتا خىزىر خوجىنىڭ قەبرىسى، ئوغلى مۇھەممەت خاننىڭ قەبرىسى، خىزىر خوجىنىڭ ئايالىنىڭ قەبرىسىنىڭ گۈمبەز ئىچىدە ھازىرغىچە ساقلىنىپ تۇرۇشى، ئەھمەتخان تۇرپاننى باشقۇرۇپ تۇرغان چاغدا ئۇنىڭ ئۈچىنچى ئوغلى، يەكەن خانلىقىنىڭ قۇرغۇچىسى سۇلتان سەئىدخاننىڭ ھىجرىيە 896- يىلى (1490- 1491) لۈكچۈندىكى ئېگىز ئوردىدا تۇغۇلغانلىقى، مەنسۇرخان ئەۋلادلىرىنىڭ تۇرپان ۋە 1- ئاۋغۇست پولات زاۋۇتىدا، ھازىرغىچە ئۆزىنىڭ نەسەبىنى ئۇنتۇماي ياشاپ كېلىۋاتقانلىقى يۇقىرىدا دېگەنلىرىمىزگە دەلىل بولالايدۇ.

جۇڭغارلارنىڭ تۇرپاننى ئىگىلىشى

ئابدۇرېھىم خان ۋاپات بولغان يىلى چوڭ ئوغلى ئابدۇللاخان يەكەن شەھىرىدە خانلىق ئورنىغا ئولتۇرىدۇ. ئۇ ئىقتىدارلىق كىشى بولۇپ، ئوتتۇز ئۈچ يىللىق خانلىق ھاياتىدا بۇرۇن قولىدىن كەتكەن جايلارنى قايتۇرۇۋېلىپ، خانلىقنىڭ ئىناۋىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، پارچىلىنىشقا قارشى تۇرۇشقا، ئىلىم- مەرىپەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا، خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاشقا كۆپ تىرىشچانلىق كۆرسىتىدۇ. ئۇنىڭ قەشقەرگە ئوتتۇز يىل ۋالىي بولغان كىچىك ئوغلى يولۋاسخان، پىتىنخور ئىشان ھىدايتۇللانىڭ (ئاپاق غوجا) قۇتلىشى بىلەن دادىسىدىن ھوقۇق تارتىۋېلىشقا ئاتلىنىدۇ. ئابدۇللاخان ئوغلى بىلەن ئىككى قېتىم ئۇرۇشقان بولسىمۇ سوپى- ئىشانلار يولۋاسخانغا بولۇشۇپ ئۇرۇشقا ئارىلاشقانلىقتىن ئۇرۇشتا يېڭىلىپ قېلىپ ئۆز ئورنىدا چوڭ ئوغلى ئابدۇلمۆمىن

خاننى ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ، ھىجرىيە 1077 - يىلى (1667 - 1668) ئۆز يېقىنلىرىنى بىللە ئېلىپ ھەج قىلىشقا يۈرۈپ كېتىدۇ.

يولۋاسخان ئاكىسىدىن ھوقۇق تارتىۋېلىپ خانلىق تەختىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن، نۇرغۇن ياخشى ئەمەلدارلارنى ئۆلتۈرۈپ خەلققە زۇلۇم سالغانلىقى ئۈچۈن ئۆز ئادەملىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى. بۇ چاغدا ئاقسۇغا كېلىپ ئەھۋالنى كۆزىتىپ تۇرغان ئابدۇرېھىم خاننىڭ بەشىنچى ئوغلى، ئابدۇللاخاننىڭ ئىنىسى ئىسمائىلخان قارا تاغلىق سوپى - ئىشانلارنىڭ قوللىشى بىلەن يەكەنگە كېلىپ سەئىدىيە خانلىقىنىڭ 11 - ئەۋلاد سۇلتانى بولۇپ تەختكە ئولتۇرىدۇ. بۇ چاغدا قەشقەردە تۇرۇۋاتقان ئىشان ئاپاق خوجا بىر تەرەپتىن ئىسمائىل خانغا ھەل قىلىش قىيىن بولغان تەكلىپ قويسا، يەنە بىر تەرەپتىن يەكەنگە ئۆزىنىڭ ئادەملىرىنى ئەۋەتىپ قارا تاغلىق سوپى - ئىشانلارنى ئۇرۇپ جازالاپ تۇتقۇن قىلىپ، ھۆكۈمەت ئۈستىدىن پىتنە - ئىغۋا تارقىتىدۇ. ئىسمائىل خان ئادەم ئەۋەتىپ بۇ خىل قىلمىشنى توختىتىشنى بۇيرۇغان بولسىمۇ، بۇنىڭغا پىسەنت قىلماي داۋاملاشتۇرۇپ يامان ئاقسۇۋەتلەرنى كەلتۈرگەنلىكتىن، ئىسمائىل خان ئاپاق خوجىنى پۈتۈن ئەۋلادلىرى بىلەن چەت ئەلگە سۈرگۈن قىلىدۇ. بۇ ھىيلىگەر ئىشان چەت ئەلدە بەش يىل سەرگەردان بولۇپ يۈرگەندىن كېيىن ئاخىرى غۇلجىغا كېلىپ، غالدان قۇنتەيجىگە يالۋۇرۇپ، ئىسمائىل خاننى ئاغدۇرۇش بەدىلىگە ئۇنىڭ قويغان شەرتلىرىگە قوشۇلىدۇ. ئۇ چاغدا جۇڭغارلار ئۆزىنىڭ مەركىزىنى قوبۇقساردىن غۇلجا شەھرىگە يۆتكەپ كېلىپ، شەرققە قاراپ ئۈزلۈكسىز ئىلگىرىلەپ، غۇلجىدىن قومۇلغىچە بولغان جايلارنى بېسىۋالغان بولۇپ، شەرقىي تۈركىستاننىڭ جەنۇبىنى بويسۇندۇرۇشقا باھانە تاپالماي تۇرغانىدى. شۇڭا غالدان ئاپاق خوجىنىڭ تەكلىپى بىلەن 12 مىڭ كىشىلىك جۇڭغار قوشۇنىنى باشلاپ يەكەن شەھرىگە ھۇجۇم قىلىدۇ. ئىسمائىل خاننىڭ قوشۇنلىرى شەھەر دەرۋازىلىرىنى مەھكەم ئېتىپ قايتۇرما جەڭ قىلىۋاتقان چاغدا ئاپاق خوجا ئىلگىرى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان سوپى - ئىشانلار جۇڭغار قوشۇنلىرىغا شەھەر دەرۋازىلىرىنى ئېچىپ بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن يەكەن شەھىرىنى جۇڭغارلار ئىشغال قىلىپ، 1678 - يىلى 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئىسمائىل خان ئائىلىسى بىلەن جۇڭغارلارغا ئەسىرگە چۈشىدۇ. ئىسمائىل خان ئائىلىسى بىلەن نىلقا ناھىيىسىدىكى ئېرەن قوبۇرغا دېگەن جايغا نەزەربەند قىلىنغان. ئۇزۇنغا بارماي شۇ يەردە كېسەل بىلەن ئۆلۈپ كەتكەن.

ئاپاق خوجىنىڭ قورچاق خانلىقىمۇ 1682 - يىلى ئىسمائىل خاننىڭ ئۇچتۇرپاندا ھاكىم بولۇپ تۇرغان ئىنىسى مۇھەممەت ئىمىنخان (ئاقباشخان) تەرىپىدىن ئاغدۇرۇپ تاشلىنىدۇ. بەش يىلدىن كېيىن ئاپاق خوجىنىڭ ھىيلىسىگە ئىشىنىپ سىڭلىسىنى بېرىپ، ئۇنى كۈيئوغۇل قىلىۋالغان مۇھەممەت ئىمىن خانمۇ ئاپاق خوجا تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى. ئاپاق خوجىمۇ 1694 - يىلى 2 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئۆزىنىڭ ئۈچىنچى ئەجداد تاغىسى خوجا ئىسھاق ۋەلى (ئىسھاقىيە) كۈچلىرى

تەرىپىدىن يەكەندىكى ئوردىسىدا 68 يېشىدا زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈلدى. شۇنىڭ بىلەن پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاندا جۇڭغارلارنىڭ بىۋاسىتە ھۆكۈمرانلىقىغا قالدۇ.

جاڭ يۈشىنىڭ «تۇرپان ئۇيغۇرلىرىنىڭ گۇاجۇغا كۆچۈش جەريانى» دېگەن ماقالىسىدە، جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى تۇرپانغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغدا ئۇيغۇر خەلقى ئۈستىدىن بۇلاڭ-تالاڭ خاراكتېرلىك باج-سېلىقنى يولغا قويغان، چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئارخىپ-ماتېرىياللاردا خاتىرىلىنىشىچە «تۇرپان ئۇيغۇرلىرى ھەر يىلى جۇڭغارلارغا 250 چاپان، 215 توپ خەسە، 200 جىڭ پاختا، 40 دەن ئۈزۈم (4000 جىڭ) سېلىق تۆلەيتتى» دەپ يازىدۇ. تۇرپاننى باشقۇرۇۋاتقان ۋالىي ئوبۇل مۇھەممەتخان، شاھخان قاتارلىقلار ھەربىي كۈچلەرنى ئىشقا سېلىپ، چارلاشنى كۈچەيتىپ موڭغۇل بۇلاڭچىلىرىنىڭ خەلقنىڭ مال-مۈلكىنى بۇلاپ پاراكەندىچىلىك سېلىشىنىڭ ئالدىنى ئالدى. ئەينى چاغدا جۇڭغارلارغا قارشى كۆكرەك كېرىپ چىققانلارنىڭ بىرى لۈكچۈننىڭ ئاق ساقىلى كېيىنكى توققۇز ئەۋلاد تۇرپان ۋاڭلىقىنىڭ ئاتىسى ئىمىن خوجا ئىدى. ئۇ ھىجرىيە 1105-يىلى (1694-1695) تۇرپان قاراخوجىدىكى فېئودال خوجا ئەۋلادلىرىدىن سوپى خوجىنىڭ ئوغلى، ئاخۇنىياز خوجا ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئىمىن خوجا كىچىك چېغىدىن باشلاپ قاراخوجا ۋە لۈكچۈننىڭ مەدرىسىلەردە ئوقۇپ ئۇيغۇرچە ساۋاتىنى چىقىرىپ قالماستىن يەنە ئەرەبچە، پارسچە كىتابلارنىمۇ ئوقۇيالايدىغان بولدى. ئون سەككىز ياشقا كىرگەن چاغلىرىدا، شۇ زاماندا تۇرپاندىكى سوپىلارغا قول بېرىپ نام چىقارغانلىقى ئۈچۈن، بىر مەزگىل ئىمىن سوپى دېگەن نام بىلەن ئاتىلىدۇ. بۇ چاغدا جۇڭغار نازارەتچىلىرى تەرىپىدىن لۈكچۈننىڭ ئاقساقاللىقىغا تەيىنلەنگەن كېيىش بەگ دېگەن كىشى ئۆز تەقدىرىدىن ئەندىشە قىلىپ، ئىمىن سوپىنى چاقىرتىپ كېلىپ ئۆلتۈرمەكچى بولىدۇ. ئىمىن سوپى ئېتىنى ئاغىنىسىگە تۇتقۇزۇپ قويۇپ ئۆزى ئېگىز ئوردىغا كىرىپ كېيىش بەگ بىلەن كۆرۈشىدۇ. كېيىش ئاقساقال ئۇنىڭدىن گەپ سوراۋاتقاندا ئۇنىڭ ئىمىن خوجىنى تونۇيدىغان ئايالى ئېرىنىڭ ئارقىسىدا تۇرۇپ قولى بىلەن ئۆزىنىڭ كانىيىنى كۆرسىتىپ، سېنى ئۆلتۈرىدۇ، قاچ، دەپ ئىشارەت قىلىدۇ. ئىمىن خوجا «ئېتىم بەگ شاش ئىدى، مەھكەم باغلاپ قويۇپ كىرسەم» دەپ رۇخسەت سوراپ چىقىپ قېچىپ كېتىدۇ. كېيىش ئاقساقال ئۆزىنىڭ ئالدىنغانلىقىنى بىلىپ ئادەم ئەۋەتىپ داۋاملىق ئىزدەيدۇ. ئىمىن خوجا قوي باققۇچىلارنىڭ ئارىسىغا يوشۇرۇنۇپ يۈرۈپ ئۆز يېقىنلىرىنى لۈكچۈنگە ئەۋەتىپ ئەھۋال ئىگىلەش ئارقىلىق، ھىجرىيە 1130-يىلى (1718-1719) رامزان (9-ئاي) نىڭ 23-كۈنى پەيشەنبە كېيىش ئاقساقالنىڭ شىكارغا چىقىپ كەتكەنلىكىدىن پايدىلىنىپ 25 نەپەر ئاغىنىسىنىڭ ھەمراھلىقىدا ناغرا-سۇناي ساداسى ئىچىدە ئېگىز ئوردىنى ئىگىلەپ لۈكچۈننىڭ ئاقساقاللىق ئورنىدا ئۆلتۈرىدۇ. كېيىش بەگ قېچىپ بېرىپ سىركىپ تۇرغان مۆكۈۋالىدۇ. ئىمىن ئاقساقالنىڭ ئادەملىرى ئۇنى شۇ يەردە بېسىقتۇرىدۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ جۇڭغارلار ئىمىن خوجىغا بەكمۇ ئوچ بولۇپ كېتىدۇ. بۇ ۋاقىتتا

موڭغۇللار ئېگىز دۆڭ ئۈستىگە، مەھەللە ئىچىگە تۈر سالدۇرۇپ، ئۈستىدە نۆۋەت بىلەن پوست تۇرۇپ ئۇيغۇرلارنىڭ ھەرىكىتىنى نازارەت قىلىدىكەن. مۇشۇ چاغدا لۈكچۈن تۆۋەن مەھەللىدىكى موڭغۇل تۈر بىلەن سىركىپ تۇردا تۇرىدىغان جۇڭغار ئەسكەرلىرىنىڭ ئىمىن خوجىغا قىلىنغان ئەسكىلىكلىرى لۈكچۈن خەلقى ئارىسىدا ھېكايە قىلىنىپ سۆزلىنىپ تۇرىدىكەن. بۇ تۈرلەر مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىدا چىقىۋېتىلدى.

پىچان ناھىيىسىنىڭ لۈكچۈن رايونىغا قاراشلىق دېھقانسۇ يېزىسىدا ئېرىقلىرىدا قىش - ياز سۇ ئۈزۈلۈپ قالمايدىغان تۈگمەنبويى دېگەن مەھەللە بار. بۇ يەرنىڭ سۈيى كۆپ بولغاچقا ئون نەچچە تۈگمەن بولغان بولۇپ، ئەينى چاغلاردا ئاتلىق جۇڭغارلار توپلىشىپ كېلىپ ئۇن تارتقىلى كەلگەن دېھقانلارنىڭ ئۇنلىرىنى بۇلاپ ئارام بەرمەيدۇ. بىر كۈنى بەش ئاتلىق جۇڭغار كېلىپ ھەر بىرى بىردىن تۈگمەنگە كىرىپ خامپىدىكى ئۇنى زورلۇق بىلەن تاغارلىرىغا قاچىلايدۇ. بىرىنىڭ تاغىرى توشماي تۈگمەنچىدىن: «ئۇن نېمىشقا جىق چۈشمەيدۇ» دەپ سورىغاندا، تۈگمەنچى: «ئىككى قولۇڭنى تاشنىڭ ئوتتۇرىسىغا تىقساڭ تازا جىق چۈشىدۇ» دەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن تۈگمەننى توختىتىپ قوپارغۇ بىلەن تۆپە تاشنى كۆتۈرۈپ تۇرۇپ، موڭغۇل ئىككى قولىنى تاشنىڭ ئوتتۇرىسىغا تىققاندىن كېيىن، قوپارغۇنى تارتىۋېلىپ ئۇنىڭ ئىككى قولىنى تاشقا باستۇرىدۇ. ئۇنىڭ شېرىكلىرى كېلىپ، بۇنىڭدىن كېيىن كەلمەسلىككە ۋەدە بېرىپ، بۇلىۋالغان ئۇنلىرىنىمۇ قايتۇرۇپ بېرىدۇ. ياش تۈگمەنچى ئۇيغۇر يىگىت قوپارغۇ بىلەن تاشنى كۆتۈرۈپ موڭغۇلنىڭ قولىنى چىقىرىپ قويدۇ. بۇلاڭچىلار خوش بولۇپ «نادمان» (باتۇر) دەپ ۋارقىرىشىپ كېتىدۇ. بۇ سۆز (نادمان) كېيىن تۈگمەنچىنىڭ ئەۋلادلىرىغا لەقەم بولۇپ قالىدۇ. نادمانلار ھازىرمۇ لۈكچۈن ۋە پىچان دائىرىسىدە ياشاپ كەلمەكتە.

پىچان ناھىيىسىنىڭ تۇيۇق يېزا 2 - ئاھالىلەر كومىتېتىدا تارىخچىلار «بۇددا خارابىلىرى» دەيدىغان، يەرلىك خەلق «قالماق ئۆيلىرى» دەيدىغان جاينىڭ شەرق تەرىپىدىكى «بارات تاغ» دەپ ئاتىلىدىغان چوققىنىڭ ئۈستىگە چىقىشىڭز ئادەم ئولتۇرغان ئۆيلەرنىڭ ئىزلىرىنى كۆرىسىز. مانا بۇ چوققىدا جۇڭغارلارنىڭ ئۇيغۇرلارنى نازارەت قىلىدىغان ئەسكەرلىرى تۇرغان. جۇڭغارلارنىڭ بايرىمى كۈنى ئەسكەرلەر دېھقانلارغا ئۈزۈم ئېچىقىپ بېرىشنى بۇيرۇيتتى. ئۇيغۇر دېھقانلىرى نەچچە سېۋەت ئۈزۈمنى كۆتۈرۈپ پەلەمپەي ئارقىلىق چوققىغا ئېچىقىپ بېرەتتى. ئۈزۈمنى يەۋاتقاندا ئەسكەر باشلىقىنىڭ تىلىنى ئۈزۈم ئارىسىدىن چىققان سېرىق ئېشەك (چايان) چىقىۋالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن «ئۇيغۇرلار بىزگە دۈشمەنلىك قىلىپ چايانغا چاقتۇردى» دەپ ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا جېدەل چىقىپ دەسلەپتە ئۇيغۇرلار زىيانغا ئۇچرايدۇ، كېيىن ئەتراپتىكىلەر پىچاق، كالتەك، نەيزە، قىلىچلىرىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ جۇڭغارلارنى سۈرۈپ توقاي قىلىپ غەلبە قىلىدۇ. نەتىجىدە ئىككى

تەرەپ سۆزلىشىش ئارقىلىق ئۇيغۇرلار بىر ئائىلە ئۈچ كۈندىن تاغ ئۈستىگە سۇ توشۇپ بىرىدىغان، نۆۋەتلىشىپ ئوتۇن يەتكۈزۈپ بېرىدىغان ئىككى تۈرلۈك سېلىقنى بىكار قىلىدۇ.

پىچان ناھىيىسىنىڭ لەمچىن رايونىغا قاراشلىق 6- ئاھالىلەر كومىتېتىنىڭ غەربىگە توغرا كېلىدىغان جايدا ئەسلىي خانىدو دېگەن مەھەللە بار، تۇپراق قاتلىمى قېلىن، يەر تۈزۈلۈشى ئالاھىدە بولغان بۇ جايدىكى ئۇيغۇرلار جۇڭغارلارغا يىلدا بىر قېتىم بۇغداي، پاختا، قۇرۇق ئۈزۈم، ماتا تاپشۇرۇپ تۇرغان. لېكىن ئۇلار توختامغا ئەمەل قىلماي، ئاتلىق توپىلىشىپ كېلىپ بۇلاڭچىلىق قىلىپ خەلققە زۇلۇم سالغان. بۇنداق بۇلاڭچىلىق كۆپ تەكرارلانغاچقا، يۇرت كاتتىلىرى مەسلىھەتلىشىپ ئۇلارنى يەنە كەلسە تەلتۈكۈس يوقىتىشقا بىرلىككە كېلىدۇ. ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي 25 ئاتلىق يېتىپ كېلىدۇ. ئالدىن بىرلىككە كەلگەن پىلان بويىچە ئەسلىي خانىدونىڭ ئىمامى باشلىق جامائەت ئۇلارنى قىزغىن قارشى ئېلىپ نەچچە ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرۇپ بېدە - بوغۇز تۆكىدۇ. ئىمام ئۇلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ باشلىقىغا «سەلەر خاتىرجەم تاماق يەپ، دەم ئېلىپ تۇرۇڭلار، ھازىر بىزنىڭ ناماز ئوقۇيدىغان ۋاقتىمىز بولۇپ قالدى، نامازدىن كېيىن سەلەرنى دېگىنىڭلار بويىچە ياخشى يولغا سالىمىز» دەيدۇ. مەزىن مەسچىتىنىڭ ئۆگزىسىگە چىقىپ ئىككى قۇلىقىنى تۇتۇپ «بۇلاڭچى دۈشمەنلەر كەلدى، تاياق - توقماق، پىچاق - نەيزە، ئورغاق - پالتا. قولغا چىققان نەرسىلىرىڭلارنى ئېلىپ، ئەر - ئايال، چوڭ - كىچىك، ياش - قېرى دېمەستىن ئەسلىي خانىدوغا دەرھال كېلىڭلار. بولمىسا بۈگۈن ھەممىمىز ئۆلۈپ تۈگەيمىز» دەپ تەكرار توۋلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئەسلىي خانىدودىكى جۈمە مەسچىتىنىڭ ئالدى ئادەم بىلەن تولىدۇ. بۇلاڭچىلار تاماق يېيىشكە باشلىغان چاغدا ئادەملەر ئۆيلەرگە تۇيدۇرماي باستۇرۇپ كىرىپ بىرىنىمۇ تىرىك قويماي ئۆلتۈرۈپ، بۇلاڭچىلاردىن ئىنتىقام ئالىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن جۇڭغارلارنىڭ بۇلاڭچىلىقى توختايدۇ.

1700- يىلىنىڭ كىرىشى بىلەن جۇڭغارلارنىڭ زۇلۇمى ناھايىتى ئېغىرلاشتى. بۇ چاغلاردا تۇرپاننى باشقۇرۇۋاتقان ئاق سۇلتان، شاھ زەپەر قاتارلىقلار جۇڭغارلارغا تۇيدۇرماي يۇرت كاتتىلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ بېيجىڭغا ئالتە قېتىم نۇرغۇن سوۋغا - سالام بىلەن ئەلچى ئەۋەتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن كاڭشىنىڭ 59- يىلى (1720- يىلى) 7- ئاينىڭ 10- كۈنى توپىلاشنى تىنچىتىش قوماندانى فۇ نىڭئەن قوشۇن باشلاپ قومۇلدىن يولغا چىقىدۇ. پىچانغا يېتىپ كەلگەندە 300 ئادەم ئالدىغا چىقىپ لۈكچۈنگە يول باشلاپ كېلىدۇ. لۈكچۈندە ئىمىن خوجا ئالدىغا چىقىپ قىزغىن قارشى ئالىدۇ ھەم 36 يۇرت كاتتىلىرىنى باشلاپ تۇرپانغا كېلىپ چىڭ سۇلالىسىگە تەۋەلىك بىلدۈرىدۇ. تۇرپاننىڭ باشلىقلىرىمۇ شۇنداق قىلىدۇ. كېيىن بۇ قوشۇن يۇڭجېڭنىڭ 3- يىلى (1725- يىلى) قايتىپ كېتىدۇ. بۇ ھەقتە خەلق ئارىسىدا مۇنداق قوشاق ساقلىنىپ قالغانىكەن:

قاڭقى دۆڭگە تىكىلدى چېرىكلەرنىڭ ئويىسى،

قات - قات قىلىپ سېلىندى زىلچا - گىلەم كۆرپىسى.

تۆت يىلغىچە چىقىمىدى تۇرپاندا ھېچ شەپسى،
ئاخىرى ياندى ئارقىغا قېتىقلىقكەن مەپسى.

چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى تۇرپاندىن قايتىپ كەتكەندىن كېيىن جۇڭغارلار تۇرپانغا بولغان نازارەتچىلىكنى كۈچەيتىپ، ئىمىن خوجىغا تەھدىت سېلىپ، بېسىم ئىشلىتىدۇ. ئىمىن خوجا باش ئەگمەي جۇڭغارلار بىلەن ئۇرۇشۇپ جۇڭغارلارنى تۇرپان تەۋەسىدىن قوغلاپ چىقىرىشقا تەييارلىنىپ، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىدىن ھەربىي ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ. لېكىن چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ھازىرچە ياردەم بېرەلمەيدىغانلىقىنى، تۇرپان خەلقىنى ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە كۆچۈرۈپ كېلىپ خاتىرجەم تۇرمۇشتىن بەھرىمەن بولۇشنى ئۇقتۇرىدۇ. بۇ چاغدا توختى مامۇت دېگەن ئادەم باشچىلىقىدا 650 كىشى كۆچۈپ بېرىپ ۋېيلوباۋ دېگەن جايغا ئورۇنلىشىدۇ. 1731 - يىلى جۇڭغارلار قوشۇن باشلاپ كېلىپ لۈكچۈننى 40 كۈن قامال قىلىپ ئىمىن خوجىنى تەسلىم بولۇشقا قىستايىدۇ. لېكىن ئۇ تەسلىم بولۇشنى قەتئىي رەت قىلىپ ئادەملىرىگە ئىلھام بېرىپ جۇڭغار قوشۇنلىرى بىلەن جان تىكىپ ئۇرۇشىدۇ. ئاخىرى قومۇلدا تۇرۇۋاتقان چىڭ سۇلالىسى ئەسكەرلىرى ياردەمگە كېلىپ قامالنى بىكار قىلىدۇ. دەل مۇشۇ چاغدا چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى «كۆچمىگەن ئۇيغۇر پۇقرالىرىغا مەلۇم بولسۇنكى، ناۋادا دۈشمەننى يېڭىشكە ئاجىزلىق قىلساڭلار ئۇرۇشماي كۆچۈپ كەلگىنىڭلار تۈزۈك، مەزكۇر يارلىق تارقىتىلغاندىن كېيىنمۇ بىقارار بولۇپ جايىڭلاردا تۇرۇۋېرىپ دۈشمەننىڭ پاراكەندىچىلىكىگە ئۇچرىساڭلار، ئۆزۈڭلارنىڭ ئىشىنى ئۆزۈڭلار بىر تەرەپ قىلىڭلار، قوشۇنمىز سىلەرنى پاناھقا ئېلىشقا يەنە بارمايدۇ» دەپ ئۇقتۇرۇش قىلىدۇ. بۇ ئۇقتۇرۇشتىن كېيىن تۇرپان، پىچان تەۋەسىدىكى ئۇيغۇرلاردىن ئىمىن خوجا باشچىلىقىدا 10 مىڭغا يېقىن ئادەم 1732 - يىلى تۈركۈمگە بۆلۈنۈپ ئىچكىرىگە كۆچۈپ بېرىپ گۇاجۇ دېگەن جايغا ئورۇنلىشىپ ھۆكۈمەتنىڭ ياردىمى بىلەن تېرىقچىلىق قىلىپ تۇرمۇش كەچۈرىدۇ. 1745 - يىلى غۇلجىدىكى جۇڭغارلارنىڭ باشلىقى غالىدان ئۆلۈپ ئۆز ئىچىدە ھوقۇق تالىشىش كۈرىشى يۈز بېرىدۇ. 1752 - يىلى داۋاچى بىلەن ئامۇرسانا بىرلىشىپ قوشۇن باشلاپ كېلىپ لاما دارجىنى ئۆلتۈرۈپ داۋاچىنى خانلىققا ئولتۇرغۇزىدۇ. 1754 - يىلى ئىمىن خوجا داۋاچى بىلەن سوقۇشۇپ يېڭىلىپ قېلىپ، چىڭ سۇلالىسىدىن ياردەم تەلەپ قىلىدۇ. چىڭ سۇلالىسىنىڭ قوشۇنلىرى غۇلجىغا ماڭغاندا ئىمىن خوجىمۇ گۇاجۇدىن 300 ئادىمى بىلەن يول باشلاپ غۇلجىغا كېلىدۇ. قايتاشدا تۇرپاندا قېلىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارىدۇ. ئۇ گۇاجۇغا قايتقاندىن كېيىن گەنسۇ باش ۋالىيسى خۇاڭ تىڭگۈيىگە تۇرپان ئۇيغۇرلىرىنى ئۆز ئورۇنلىرىغا قايتۇرۇپ كېتىش ئارزۇسىنىڭ بارلىقىنى بايان قىلىپ: «بۇلتۇر مەن خان ئالىيلىرىنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن لەشكەرلەرگە يول باشلاپ ئىلىغا باردىم. قايتىش سەپىرىمدە تۇرپانغا كېلىپ ئۇ يەردە موڭغۇللارنىڭ يوقلۇقىنى، پەقەت 400 ئۆيلۈك ئۇيغۇر پۇقراسىنىڭ بارلىقىنى كۆردۈم. مەن ئىلىغا بارغاندا ئىلگىرى ئەسىر قىلىپ تۇتۇپ كەتكەن 100

ئۆيلۈك ئۇيغۇرنى كۆرۈپ تۇرپانغا قايتۇرۇپ كەلدىم. ھازىر تۇرپاندا 500 ئۆيلۈك ئۇيغۇر بار، بۇرۇن بۇ جايدا دائىم دېگۈدەك ئۇرۇش ۋە يېغىلىق بولۇپ تۇرغاچقا، ئادەملىرى ھەر تەرەپكە چېچىلىپ كەتكەن. ھازىر تۇرپان، لۈكچۈن قاتارلىق 16 ئورۇندا ئېچىشقا تېگىشلىك يەر كۆپ، ھازىر گۇاجۇدا تۇرۇۋاتقان ئۇيغۇرلار 2337 ئائىلە، 8815 ئادەم، ئۇلار تۇرپانغا كۆچۈپ بارسا پۈتۈنلەي ئورۇنلاشتۇرۇپ كەتكىلى بولىدۇ» دەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن تۇرپان، پىچان ئۇيغۇرلىرى 1756-يىلى 3-ئايدىن باشلاپ ئىمىن خوجىنىڭ يېتەكچىلىكىدە تۈركۈمگە بۆلۈنۈپ ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كېلىشكە باشلايدۇ.

پايدىلانغان ماتېرىياللار ۋە ئىزاھات:

مرزا ھەيدەر كوراگانى: «تارىخى رەشىدى»، ئۇيغۇرچە قوليازما نۇسخىسى

موللا مۇسا سايرامى: «تارىخى ھەمدى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1986-يىلى 1-ئاي

نەشرى

موللا مىرسالھ كاشغەرىي: «چىڭگىزنامە»، ھاجىنۇر ھاجى نەشرگە تەييارلىغان، قەشقەر

ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشر قىلغان

جاڭ يۇشىنىڭ «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى» ئىجتىمائىي پەن قىسمى

(ئۇيغۇرچە)، 1984-يىللىق 3-سانغا بېسىلغان «تۇرپان ئۇيغۇرلىرىنىڭ گۇاجۇغا كۆچۈش

جەريانى» دېگەن ماقالىسى.

قوشاقنى پىچان ناھىيە تۇيۇق يېزىسىغا قاراشلىق سۇ بېشى كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق

تارىخچى، 75 ياشلىق ئەيسا موللا 1957-يىلى 6-ئاينىڭ 23-كۈنى ئۆيىدە ئېيتىپ بەرگەن.

«تارىخ بەتلىرىنى ۋاراقلىغاندا» ناملىق ئەسەردىن ئۇيغۇرلار ژۇرنىلى تەييارلىغان.

ئىرقى قىرغىنچىلىق- ۋە ئۇرۇش پىسخولوگىيىسى

رىچارد گرىگ، فىلىپ زىمباردو

ئىرقىي قىرغىنچىلىق ۋە ئۇرۇش پىسخولوگىيىسى

پىسخولوگ رىچارد گرىگ، پىسخولوگ فىلىپ زىمباردو

قەدىمدىن ھازىرغىچە بىز كىشىلەرنىڭ نوپۇزغا بويسۇنغانلىقى كۆردۈك، ئەمما نېمىشقا بەزىدە مەلۇم جايدىكى بىر توپ كىشىلەرنىڭ يەنە بىر توپ كىشىلەرگە گۇرۇپپىلاشقان ھالدا نابۇت قىلىش ھەرىكىتى يۈزگۈزىدىغانلىقىنى - ئىرقىي قىرغىنچىلىق يۈرگۈزىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈشكە ھاجەت تۇغۇلىدۇ. ياكى تېخىمۇ كۆپ ئۇچرايدىغان بىر كولىكتىپنىڭ يەنە بىر كولىكتىپقا ھۇجۇم قىلىش سەۋەبىنى چۈشەندۈرۈش كېرەك بولىدۇ. بۇنى ئىزاھلاشتا ئىنساننىڭ ماھىيىتىگە باھا بېرىپ قويۇش بىلەن بولىدىغان قىلىش يېتەرلىك ئەمەس. بۇ يەردە بىز كىشىلەرنى كولىكتىپلاشقان تاجاۋۇزچىلىققا ئۈندەشنىڭ تارىخىي ۋە پىسخىكىلىق سەۋەبلىرىنى تەھلىل قىلىپ ئۆتمەكچى.

پىسخولوگ ئەرۋىن ستائۇب تارىختىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق ھەرىكەتلىرىنى تەتقىق قىلغان بولۇپ، ئۇ تاجاۋۇزچىلىق ھەرىكىتىنى پەيدا قىلىدىغان مەدەنىيەت ۋە پىسخىكىلىق ئامىللارنى مۇنداق تەسۋىرلىگەن:

* ئىرقىي قىرغىنچىلىقنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى دائىم جەمئىيەتتىكى كىشىلەرنىڭ قىيىن تۇرمۇش شارائىتىدا قېلىشى. قىيىن ئىقتىسادىي ئەھۋال، سىياسىي داۋالغۇش قاتارلىقلار.

* بۇنداق قىيىنچىلىق شارائىتىدا، كىشىلەر ئىچكى ۋە تاشقى كولىكتىپنىڭ چەك - چېگرىسىنى ئايرىشتا چىڭ تۇرىدۇ. بۇنداق بولغاندا، تاشقى كولىكتىپتىكى كىشىلەر تەبىئىيلا «قۇربانلىق قوي»غا ئايلىنىپ قالىدۇ. مەسىلەن گېرمانىيە ناتسىستلىرى ئۈچۈن «قۇربانلىق قوي ئىزدەش» دۆلەت داھىيىسىدىن تارتىپ ئاددىي پۇقرالارغىچە ئۇلارنىڭ مەدەنىيەت ياكى سىياسىي ئىدىپلوگىيەسىنىڭ بىر قىسمىغا ئايلىنىپ قالغانىدى.

* «قۇربانلىق قوي» دەپ قارالغان بۇ كولىكتىپ جەمئىيەتتە نادان مىللەت ئورنىدا كۆرۈلۈپ قارا چاپلىنىدۇ. ئۇلارغا زوراۋانلىق قىلىش تېخىمۇ ئاسانلىشىدۇ. بۇ زوراۋانلىق ۋە قەلەرى ئادىل دۇنيانىڭ تەپەككۈرىنى قوزغايدۇ: قاتناشقۇچىلار ۋە كۆزەتكۈچىلەر مۇنداق نەرسىگە ئىشىنىشكە باشلايدۇ - بىز ئادىل بىر دۇنيادا ياشاۋاتقاچقا، زىيانكەشلىككە ئۇچرىغۇچىلار چوقۇم بەزى يامان ئىشلارنى قىلغانلىقتىن جازالىنىۋاتىدۇ. ناتسىستلار دەۋرىدىكى گېرمانىيەلىكلەر شۇنىڭغا ئىشەنگەنىكى - يەھۇدىيلارنىڭ تەقدىرى مۇشۇنداق بولۇشقا بۇيرۇلغان بولۇپ، ئۇلار گېرمانىيەنىڭ دۆلەت مەنپەئىتىگە زىيان يەتكۈزدى.

* زوراۋان كۈچ ئۆزىنى ئاقلايدۇ - زوراۋانلىققا قارشى چىقىشنىڭ ئۆزى ھەرىكەتكە ئۆتكۈچىنىڭ خاتالىق ئۆتكۈزگەنلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ. يەنە كېلىپ، ھۆكۈمەت كوللىكتىپلاشقان زوراۋانلىق ھەرىكىتى ئېلىپ بارغان، باشقا دۆلەتلەرنىڭ قارشى چىقىشىغا ئۇچرىمىغان چاغدا، خەلقئارا جەمئىيەتنىڭ پاسسىپ ۋە ئادىل بولماسلىقى مەزكۇر ھۆكۈمەتنىڭ زوراۋانلىق ھەرىكىتىنىڭ داۋاملىشىش سەۋەبى دەپ قارىلىدۇ.

كامبودژادىكى ئەھۋالغا قارىغىنىمىزدا بۇ نۇقتىنى تېخىمۇ چۈشىنىشكە بولىدۇ. بۇ يەردىمۇ مەسىلە قىيىن تۇرمۇش شارائىتىدىن باشلىنىدۇ: 20- ئەسىرنىڭ 60- يىللىرىدىن باشلىنىپ، دۆلەت ئىقتىسادىي چېكىنىشكە يۈزلىنىدۇ، قوشنىسى ۋېيتنامدىكى ئۇرۇشنىڭ ئىس - تۈتەكلىرى باشلاپ كەلگەن ئامېرىكا بومباردىمانلىرىغا ئۇچرايدۇ. بۇ چاغدا، يېڭى ھۆكۈمەت «قۇربانلىق قوي» ئىزدەشكە باشلايدۇ، بۇ «قۇربانلىق قوي» لار زوراۋانلىقنىڭ نىشانىغا ئايلىنىدۇ: قىزىل كىمپەر تەشكىلاتى 1975- يىلى فنوم پېننى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، نۇرغۇنلىغان ئىدىئولوگىيە جەھەتتىكى دۈشمەنلىرىنى يېڭى جەمئىيەت تەرەققىياتىدىكى توسالغۇ دەپ قاراپ چەتكە قېقىشقا باشلايدۇ. بۇرۇنقى ھەربىي ئىشلار ۋە سىياسەتتىكى رەھبەرلەر قولغا ئېلىنىدۇ ۋە كۆپىنچىسى ئۆلتۈرۈلىدۇ، كېيىن «سېنىپىي دۈشمەن» ئۇقۇمىنىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ، ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچى، بىيوروكرات قاتارلىقلار بىردەك خائىن دەپ ھۆكۈم قىلىنىدۇ. قىرغىنچىلىق شۇنچىلىك ئەۋج ئالغان بولۇپ، بۇنىڭ ئاساسلىق سەۋەبى كۈچلۈك بولغان ئىدىئولوگىيە ۋە ئېنىق بېكىتىلگەن «دۆلەت ئىچكى دۈشمەننى چوقۇم تازىلىۋېتىشى كېرەك» دېگەن غايە ئىدى. ئاقىۋەتتە، كۆپىنچە ئەھۋاللاردىكىدەك خەلقئارا جەمئىيەت بۇ ئىشقا ئارىلاشمىدى.

«دۈشمەن» ئۇقۇمى ۋە ئوبرازى

يۇقىرىدا ئىرقىي قىرغىنچىلىقنىڭ ئاساسلىق نىشانىنىڭ «قۇربانلىق قوي» ئىزدەش ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ ئۆتتۇق. بىز ئەڭ ئاخىرقى نەتىجىسىنىڭ كوللېكتىپ ھالەتتىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق شەكلىدە ئوتتۇرىغا چىقمىسىمۇ، بۇ ھادىسىنىڭ ھەر ۋاقىت مەۋجۇت بولىدىغانلىقىنى بايقىيالايمىز. سابىق شەرقىي گېرمانىيە ياشلىرىنىڭ مۇستەبىت ھۆكۈمرانلىق بىتچىت بولغاندىن كېيىنكى پوزىتسىيىسىنى كۆرۈپ باقايلى. دۆلەت خاراكتېرلىك بىر تەتقىقاتقا ئاساسلانغاندا، 20- 15 ياش ئارىسىدىكى ياشلار ئۆزلىرىنىڭ پولشالىقلار ۋە تۈركىيەلىكلەرگە نىسبەتەن سەلبىي پوزىتسىيەدە ئىكەنلىكىنى بىلدۈرگەن. بۇ خىل پاسسىپ پوزىتسىيەنىڭ پەيدا بولۇشىدىكى ئاساسلىق سەۋەب، بۇ ئىككى دۆلەت كىشىلىرىنىڭ ئېلىپ كەلگەن ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى تەھدىتى ئىكەن. مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا، گېرمانىيەدىكى پولشالىقلار ۋە تۈركىيەلىكلەر شەرقىي گېرمانىيە

جەمئىيەت تۈزۈلمىسى ئۆزگىرىش جەريانىدا گېرمانىيەلىكلەرنىڭ قولىدىن خىزمەت پۇرسىتى ۋە مائاش كىرىمىنى تارتىۋېلىپ، ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىي قىيىنچىلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى، دەپ قارالغان. بۇ خىل ئىقتىسادىي تەھدىت كەلتۈرۈپ چىقارغان پوزىتسىيە بىز يۇقىرىدا مۇھاكىمە قىلغان ئەھۋال بىلەن بىر تۈز سىزىق ئۈستىگە چۈشىدۇ. بىر تەرەپلىمە قاراش ئۆزلىكىدىن پەيدا بولۇپ قالمايدۇ، ئۇ بىر ئىجتىمائىي مۇھىتىغا ئېھتىياجلىق بولۇپ، كىشىلەردە «دۈشمەن» چەكلىك بولغان بايلىقنى ئېستىمال قىلىۋاتىدۇ دېگەن كۆز قاراشنىڭ شەكىللىنىشى زوراۋانلىقنىڭ كېلىپ چىقىشىغا پارنىك بولۇپ بېرىدۇ. ھۆكۈمران سىنىپ ئاتالمىش دۈشمەننى تاپقاندا، ئۇلار دائىم كىشىلەرگە دۈشمەننى رەزىل مەخلۇقلار، زىيانداش ھاشاراتلار سۈپىتىدە كۆرسىتىدۇ، ئۆچمەنلىك قىلىنىشى ۋە يوق قىلىنىشى كېرەك دەپ تەشۋىق قىلىدۇ. مانا بۇ خىل مۇئامىلە «دۈشمەنگە قارشى ئۇرۇش قوزغاش» نىڭ ئالدىنقى شەرتى بولۇپ قالىدۇ. ئەمەلىيەتتە، بارچە جەمئىيەتتە شەخس تەرىپىدىن ئېلىپ بېرىلغان ھۇجۇم جىنايەت دەپ قارىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىرقىي قىرغىنچىلىق قىلىش غەربىدىكى ھاكىمىيەت يەنە مىليونلىغان ئەسكەرلەرنى تەربىيەلەپ، ئۇلارنى ئۆزلىرى ئۈچۈن ئادەم ئۆلتۈرۈش ماشىنىسى قىلىۋالىدۇ. قانۇنغا خىلاپ ئۆلتۈرۈش قىلمىشلىرىنى قانداق قىلىپ ۋە تەنپەرۋەرلىكنىڭ ئىپادىسى دەپ جاكارلاش، ئىرقىي قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈلۈپ بولغان ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى ئۈچۈن بىر مۇھىم مەسىلە بولۇپ قالىدۇ. بۇ يەردىكى ھۆكۈمەت ئۈچۈن چوڭ ۋەزىپىلەردىن بىرى قارشى تەرەپنى كەچۈرگۈسىز جىنايەت ئۆتكۈزگەن «دۈشمەن» گە ئايلاندۇرۇشتىن ئىبارەت. بۇ ۋاقىتتا سىياسەتۋاز ۋە ئاخبارات ۋاستىلىرى دائىم جانلىق تەسۋىرلەش ۋە شېرىن-شېكەر سۆزلەرنى ئىشلىتىش ئارقىلىق دۈشمەننى قارىلاش مەقسىتىگە يېتىدۇ. پىشقەدەم ئەسكەرلەر يېڭى ئەسكەرگە نىسبەتەن ئەڭ مۇھىم قورال ئۇنىڭ قولىدىكى قورالى ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ ئىچىدىكى دۈشمەنگە بولغان چوڭقۇر نەپرەت دېيىشىدۇ. شۇڭا ھۆكۈمەت كىمىنىڭ بېشىغا «دۈشمەن» دېگەن قالىپنى كەيدۈرمەكچى بولسا، ياش ئەسكەرلەرنىڭ ئىدىيىسىنى بۇرمىلاپ، ئۇلارنى ئادەم ئۆلتۈرۈش ماشىنىسىغا ئايلاندۇرۇپ قويدۇ.

كۆپىنچە ئەھۋاللاردا ئەھۋاللاردا، خەلقنى ۋە ئەسكەرلەرنى كۈشكۈرتۈش ئارقىلىق مەقسىتىگە يېتىشتە، سىياسەتۋازلار دائىم ئاددىي يېزىقتىكى نەرسىلەردىن ئەمەس، بەلكى پىسخىكىلىق ئابىستىراكت ئوبرازلاردىن پايدىلىنىدۇ. ئامېرىكا يېقىنقى زامان تارىخىدا، بۇنىڭغا ئەڭ ياخشى مىسال بولالايدىغىنى 1990-يىلىدىكى پارس قولتۇقى ئۇرۇشىدىن ئىبارەت. ئەينى چاغدا سادام ھۈسەيىن ئەينى يىلىدىكى ئادولق ھېتىلرغا ئوخشىتىلغان. خەلقنىڭ كالىسىغا دەل مۇشۇنداق ئىدىيەنى سىڭدۈرگەچكە، پىرېزىدېنت بۇش ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرى ئامېرىكا خەلقىنى ھېتىلرغا قارشى چىقىدىغان قىلالغان. سادام ھېتىلرغا ئايلانغاندا بولسا، بۇ جەھەتتىكى مۇشەققەتلىك ھەربىي ھەرىكەتلەر قانۇنىي ئاساسقا ئىگە بولغان.

كشىلەر نېمىشقا ئۇرۇش قىلىدۇ؟

دۆلەت رەھبەرلىرى ئۇرۇش قوزغىماقچى بولغاندا، ئۇلار بۇنىڭدىن كېلىپ چىقىدىغان ئېغىر ئاقىۋەتلەرنى چوقۇم ئويلىشىشى كېرەك. ھازىرقى زامان ئۇرۇشى پۇقرالاردىن تەپ تارتمايدىغان بولدى. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ئېلىپ كەلگەن بىر چوڭ يېڭىلىق بولسا، پۇقرالارغا مەقسەتلىك ھۇجۇم قىلىش ئارقىلىق كىشىلەرنىڭ ئىرادىسىنى ۋەيران قىلىش بولدى. گەرچە ئۇرۇش ناھايىتى يىراق جايدا بولۇۋاتقان بولسىمۇ، مەسىلەن پارس قولتۇقى ئۇرۇشىدا ئامېرىكا پۇقرالىرى «ئىككىلا تەرەپ خەلقنىڭ ئۆلۈم-يېتىمىدىن ساقلىنىشى ناھايىتى تەس» دەپ قارىغان ئىدى. ئۇنداقتا بىر دۆلەتكە ياكى باشقا بىر تەشكىلاتقا نىسبەتەن، قانداق قىلغاندا ئۇرۇش قىلىش-قىلماسلىقنى قارار قىلغىلى بولىدۇ؟ خەلقنىڭ ھايات-ماماتلىق مەسىلىسى بولسىمۇ ھېچنىمىدىن قورقماسلىق كېرەكمۇ؟ تارىخ دەرسلىرىدىلا بىز بۇنداق سوئاللارنىڭ جاۋابىنى تاپالايمىز: دۆلەتنىڭ ئۇرۇشقا قاتنىشىشى تۇپرىقىنى، خەلقنى ياكى ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىنى قوغداش ئۈچۈن ئىدى. بىز بۇنى مۇنداق ئويلايلى. تېخىمۇ مۇھىم بولغىنى قايسى پىسخىكىلىق ئامىللار بىر كىشىنى ئۇرۇش قاينىمىغا ئۆزىنى ئېتىشقا ئۈندەيدۇ؟

مەسىلەن، بىز مۇنداق سوئال قويۇشىمىز مۇمكىن. كىشىلەر نېمىشقا ئۆز دۆلىتى ئۈچۈن جېنىدىن ۋاز كېچىدۇ؟ نېمىشقا ئۆز ھاياتىدىن ۋاز كېچىش بەدىلىگە مەلۇم بىر ئىشقا تۆھپە قوشىدۇ؟ بۇنى شەخسىيەتسىزلىك ئەڭ يۇقىرى پەللىسى دېيىشكە بولىدۇ. ئىلگىرىكى باپتا بىز «ئىلغار پىكىرلەر بىزگە ئائىلە ئەزالىرىنى قوغداش (يەنى ئۆز قەۋمىنى قوغداش) ئارزۇسى شەخسىيەتسىزلىكنىڭ مۇھىم بىر مەنبەسى دەپ قارىلىدۇ» دېگەن ئىدۇق. تەتقىقاتلاردىن كۆرسىتىلىشىچە، كىشىلەر «ئائىلە» بىلەن «دۆلەت»نى قەلبىنىڭ چوڭقۇرلىرىدىن باغلاشتۇرۇپ بولغان. كىشىلەر دائىم «ئانا ۋەتەن» ياكى «ۋەتەننىڭ ئوغۇل-قىزلىرى» دېگەن گەپنى دائىملا تىلغا ئېلىشىدۇ. بۇ نۇقتا كىشىلەرنىڭ دۆلىتى ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ جېنىدىن ۋاز كېچىشىگە يېتەرلىك سەۋەب بولالامدۇ؟ ئەجىبا ئاشۇ ئۇرۇش مەيدانىدىكى كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئاقىۋەتتە يەنىلا ئۆز كىچىك ئائىلىسىنىڭ مەنپەئىتىنى قوغداۋاتقانلىقىغا ئىشىنىمىدۇ؟ بۇنى پىسخولوگىيە ئالىملىرىنىڭ تەتقىق قىلىشىغا تېگىشلىك چوڭ بىر تېما دېيىشكە بولىدۇ.

ئانالىزچىلار ھېچبولمىغاندا ھازىرقى جەمئىيەتتە بىر دۆلەت باشقا دۆلەتنى ئىگىلىۋېلىش ياكى بويسۇندۇرۇش ئۈچۈن ئۇرۇش قوزغىيدۇ، دەپ كۆرسەتكەن. ئەمەلىيەتتە باشقا دۆلەت ئۇنى تاجاۋۇزچى دەپ قارىسىمۇ، ئۇ يەنىلا ئۆزىنىڭ ھايات-ماماتىنى ۋە شان-شەرىپىنى قوغداۋاتقانلىقىدا چىڭ تۇرىدۇ. ھەر بىر دۆلەت مىليونلىغان كىشىلەردىن تەركىب تاپىدۇ، بۇلارنىڭ ئىچىدە بىر قىسىم كىشىلەر شەك-شۈبھىسىز ئۆزلىرىنى دۆلەت ئۈچۈن قۇربان قىلىشقا تەييار تۇرىدۇ. تارىخىي ئانالىز كۆرسىتىپ بەرگەن

«ھەققىي» سەۋەب نېمە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بۇ كىشىلەرنىڭ پىسخىكا ئامىل تۈپەيلىدىن كىشىلەرنى ئۇرۇشنىڭ رەھىمسىزلىكىگە چىداشقا ئۈندەيدۇ.

بۇ قىسىمدا بىز نەچچە خىل پىسخىكىلىق ئامىل ئارقىلىق ئۇرۇش ۋە ئۇنىڭدىكى زوراۋانلىقنى ئورۇنلۇقتەك كۆرسىتىش ئۇسۇلىنى مۇنازىرە قىلدۇق. بىز «پىسخىكا ۋە تۇرمۇش» نىڭ ئەڭ ئاخىرقى تېمىسى سۈپىتىدە نەزمىزنى تىنىچلىق پىسخىكىسىغا ئاغدۇرۇپ، ئۇنىڭ قانداق قىلىپ پىسخولوگىيەنىڭ كۈچىدىن پايدىلىنىپ تىنىچ ياشاشنى ئىلگىرى سۈرىدىغانلىقىنى كۆرۈپ باقايلى.

بىز بۇ قاراشلار ئۈستىدە تەپسىلىي ئويلىنىپ باقايلى، قانداق قىلغاندا ئۇرۇش قوزغىماي، جەمئىيەت پىسخىكىسىدىن پايدىلىنىپ تىنىچلىقنى قوغدىيالايمىز؟ قانداق قىلغاندا مەلۇم دائىرىدىكى، ھەتتا دۇنيا خاراكىتلىك بىر قىسىم ئىناق بولمىغان مەسىلىلەرنى ھەل قىلغىلى بولىدۇ؟ بۇ يەردە پىسخولوگىيە ناھايىتى مۇھىم رول ئوينايدۇ. ئامېرىكا پىسخولوگىيە ئىلمىي جەمئىيىتى تىنىچلىق پىسخولوگىيىسى ھەققىدە مەخسۇس تەتقىقات ئېلىپ بارغان بولۇپ، ئۇنى دۆلەت، كوللېكتىپ ۋە ئائىلىنىڭ ئىچكى تىنىچلىقى ئىلگىرى سۈرۈشتە رول ئوينىغۇزۇشقا تىرىشقان. كىشىلەرنى زوراۋانلىققا ئائىت ۋە بۇزغۇنچىلىق خاراكىتلىك توقۇنۇشلارنىڭ باشلىنىشىنى، نەتىجىسىنى ۋە ھەل قىلىش ئۇسۇلىنى تەتقىق قىلىپ، تەربىيەلەشكە ئىلھاملاندۇرغان. بىز پىسخولوگىيەنىڭ قوللىنىلىشى ئارقىلىق بۇ مەقسەتلەرگە قانداق قىلىپ يەتكىلى بولىدىغانلىقى ھەققىدە ئىككى مىسال كەلتۈرمىز.

ھۆكۈمەت ۋە رەھبەر ئۇسۇلىغا بولغان ئانالىز

دەسلەپكى مەزگىلدىكى تىنىچلىق پىسخولوگىيىسى تەتقىقاتى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان نۇرغۇنلىغان دۇنياۋى ۋەقەلەرنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى بىلەن تەرەققىي قىلغان. جەمئىيەت پىسخولوگىيىسىنىڭ بىلمەكچى بولغىنى رەھبەرلىك قىلغۇچى ۋە ھەر خىل شەكىلدىكى ھۆكۈمەت قانداق قىلىپ كوللېكتىپنىڭ ھەرىكىتىگە غايەت زور تەسىر كۆرسىتەلەيدۇ؟ قايسى خىل پىسخىكىلىق ھالەت ھېتىلرنىڭ گېرمانىيەدە مۇسۇلىنىنىڭ ئىتالىيەدە باش كۆتۈرۈشىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلەيدۇ؟ بۇ كاتتىۋاشلار سانسىزلىغان كىشىلەرنى ھېچقانداق ئوي - خىيالى بولمىغان كىشىلەرگە ئايلاندۇرۇپ، ئۇلارنىڭ توغرا - خاتالىقىنى ئايرىمايدىغان ساداقىتىنى فاشىزىمنىڭ ئىدىئولوگىيەسىگە ئايلاندۇرۇپ قويدۇ. ئۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا، دېموكراتىيە ۋە ئەركىنلىك ھەر يەردە يەتكۈچە تەھدىتكە ئۇچرايدۇ. ھازىرقى زامان ئىجتىمائىيەت پىسخولوگىيىسى پەقەت مۇشۇ قورقۇنچقا تولغان، زىيانكەشلىك ۋە ئۇرۇش يۈز بېرىۋاتقان دوزاخنىڭ سىرتىدىلا ھەققىي تەرەققىي قىلالايدۇ. ئىلگىرىكى پىسخولوگىيە ئالىملىرى تەتقىقاتنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى فاشىزىمغا سەۋەب بولغان نوپۇزغا ئېرىشىش

خاراكتېرىگە: قايىل قىلىش ۋە تەشۋىقات ھەرىكەتلىرىنىڭ ئۈنۈمىگە، ھەمدە كوللېكتىپنىڭ روھىي ھالىتىگە، ۋە كوللېكتىپ ئەزالىرىنىڭ رەھبەرلىك ئۈسلۇبىنى تەتقىق قىلىشقا قاراتقان.

ئىجتىمائىيەت پسخولوگىيىسىنىڭ پېشقەدەملىرىدىن كۈت لېۋېن ناتسىستلارنىڭ باستۇرۇشىدىن قېچىپ چىققان گېرمانىيە مۇساپىرى بولۇپ، ئۇ ئىختىيارسىز ھالدا ئۆز دۆلىتىنىڭ نېمىشقا مۇستەبىت فاشىستلار ھۆكۈمرانلىقىغا باش ئەگكەنلىكى ھەققىدە پىكىر يۈزگۈزۈشكە باشلايدۇ. ئۇ سانسىزلىغان خەلقنىڭ يۇقىرى ئاۋازدا شوئار توۋلاپ، دۆلەت باشلىقىغا سادىقلىقىنى بىلدۈرگەن كۆرۈنۈشلەرنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن. كىشىنى شۇنچىلىك يۈرەكئالدى قىلىدىغان كۆرۈنۈش كوللېكتىپنىڭ كىشىلەرنىڭ ئىدىيىسى ۋە ھەرىكىتىنى ئۆزگەرتىدىغان غايەت زور كۈچىنى، ھەمدە كىشىلەرنىڭ كوللېكتىپقا بولغان تەسىرىنى كۆرسىتىپ بەرگەن. كۈت لېۋېن كوللېكتىپ ھەرىكەت ئىلمىنى تەتقىق قىلغان — رەھبەرلىك قىلغۇچىلار مۇشۇ ۋاستە بىلەن ئۆزلىرىنىڭ ئەگەشكۈچىلىرىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ، كوللېكتىپ ھەرىكىتىمۇ مۇشۇ ئۇسۇلدا كىشىلەرنىڭ ھەرىكىتىنى ئۆزگەرتىدۇ.

1939 - يىلى، ئوخشىمىغان رەھبەرلىك ئۈسلۇبىنىڭ كوللېكتىپنىڭ ھەرىكىتىگە بولغان تەسىرىنى تەتقىق قىلىش ئۈچۈن، كۈت لېۋېن ۋە ئۇنىڭ خىزمەتداشلىرى مۇنداق بىر تەجرىبە لايىھىلىگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ مەقسىتى خەلق زادى مۇستەبىت ھاكىمىيەت ئاستىدا ھەقىقىي خۇشاللىققا ئېرىشىپ، تېخىمۇ ئاكتىپچان ھالەتنى بەرپا قىلامدۇ ياكى دېموكراتىك رەھبەر ئاستىدىمۇ؟ دېگەن سوئالغا جاۋاب تېپىش بولغان. ئوخشىمىغان رەھبەرلىك ئۈسلۇبىنىڭ ئېلىپ كېلىدىغان تەسىرىنى باھالاش ئۈچۈن، تەتقىقاتچىلار ئۈچ تەجرىبە ئەترىتى تەشكىللەپ، ھەر بىر گۇرۇپپىغا ئوخشىمىغان ئۈسلۇبىتىكى رەھبەرلىك ئۈسلۇبىنى سەپلەپ، ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى كۆزەتكەن. سىناق گۇرۇپپىسى ئون ياشلىق ئوغۇللاردىن تەشكىل قىلغان بولۇپ، ھەر بىر گۇرۇپپىغا مەخسۇس تەربىيلىنىشكە قاتناشقان ھەمدە ئوخشىمىغان ئۈچ خىل رەھبەرنىڭ خاراكتېرىنى ئىپادىلىيەلەيدىغان كىشى رەھبەر قىلىپ تەيىنلەنگەن. ئۇلار ھەر بىر گۇرۇپپىدا ئالمىشىپ، ئوخشاش بولمىغان روللارنى ئالغان. ئۇلار مۇستەبىت ھۆكۈمراننىڭ رولىنى ئالغاندا، ھەممە قارارنى ئۆزلىرى چىقارغان، خىزمەت ۋەزىپىسىنى تەقسىملەپ بەرگەن، لېكىن گۇرۇپپا ھەرىكىتىگە قاتناشمىغان. ئۇلار دېموكراتىك باشلامچى بولغاندا بولسا كىشىلەرنى ئىلھاملاندۇرغان ۋە ئۆزلىرىمۇ پىلانلاش قاتارلىق ئىشلارغا قاتناشقان. ئەڭ ئاخىرىدا، ئۇلار ئەركىن رەھبەر سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىققاندا، گۇرۇپپا ئەزالىرىغا پۈتۈنلەي ئەركىنلىك بەرگەن بولۇپ، ناھايىتى ئاز ۋاقتلاردا رەھبەر سۈپىتىدە پائالىيەتلەرگە قاتناشقان.

باشقا گۇرۇپپىلارنىڭ روھىي ھالىتىگە سېلىشتۇرغاندا، دېموكراتىيە گۇرۇپپىسىدىكىلەرنىڭ روھىي ھالىتى ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمى تېخىمۇ يۇقىرى بولغان. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، دېموكراتىك رەھبەر ھەممىدىن بەك ئۆز توپىدىكىلەرنىڭ دوستانە مۇئامىلىسىگە ئۇچرىغان. ئەمما،

مۇستەبىت رەھبەرنىڭ يېتەكچىلىكىدىكى گۇرۇپپىدىكى شەخسلەرنىڭ سەلبىي ئىنكاسى نىسبەتەن كۆرۈنەرلىك بولغان.

لېۋېننىڭ تەجرىبىخانىسىدا توغرا دەپ ھۆكۈم چىقىرىلغان ئىش، رېئال تۇرمۇشتىمۇ توغرىدۇر. مۇستەبىت ھۆكۈمرانلار دۈشمەنلىك كەيپىياتىنىڭ توختاۋسىز رەۋىشتە ئېشىشىغا سەۋەب بولغان. كىشىلەرنىڭ بۇ بايقاش توغرىلۇق تەپەككۈر قىلىپ بېقىشىغا ئەرزىيدۇ. جاڭجال ئىچىدىكى ھاكىمىيەتلەرنىڭ ھەر خىل شەكىلدىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق دېلولىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى ئانالىز قىلغىنىمىزدا، بىزنىڭ تەتقىقات نەتىجىمىز بىلەن رېئال تۇرمۇشتىكى ئەھۋالنىڭ ئوپپۇ ئوخشاش بولغانلىقىنى بايقىۋېلىشىمىز تەس ئەمەس. (Rummel, 1994) مۇستەبىت ھاكىمىيەتلەرنىڭ ساناقسىز كىشىلەرنىڭ ئۆلۈپ كېتىشىدە باش تارتىپ بولماس مەجبۇرىيىتى بار. گەرچە دېموكراتىك ھاكىمىيەتلەردىمۇ ھەقسىز قان ئېقىشلار بولغان بولسىمۇ، بىراق دېموكراتىك تۈزۈلمىدىكى ھاكىمىيەتلەردە ھەقسىز ئۆلۈم-يېتىملەر مۇستەبىت ھاكىمىيەتتىكى ئۆلۈمگە قارىغاندا زور دەرىجىدە ئاز بولغان. شۇنىڭغا دىققەت قىلىشىمىز كېرەككى، مۇستەبىت، بىۋىروكرات ھاكىمىيەتلەر ھۆكۈمرانلىق قىلغان جايلاردا باشقا دۆلەتلەر بىلەن بولغان ئۇرۇش تۈپەيلىدىن ئەمەس، باشقا شەكىلدىكى قىرغىنچىلىق ھەرىكەتلىرى سەۋەبلىك ئەڭ كۆپ ئۆلۈم-يېتىم بولغان.

ئەلۋەتتە، بىر دېموكراتىك دۆلەت يەنە بىر دېموكراتىك دۆلەت بىلەن كەمدىن-كەم ئۇرۇش قىلىسىمۇ، بىراق، بۇ ھەرگىزمۇ باشقا خىل تۈزۈلمىدىكى دۆلەتلەرگە قارىغاندا دېموكراتىك دۆلەتلەر ناھايىتى ئاز ئۇرۇش قىلىدۇ، دېگەندىن دېرەك بەرمەيدۇ. (Maoz & Abdolali, 1989) تەتقىقاتلار شۇنى كۆرسىتىدۇكى، دېموكراتىك ئەللەرنىڭ خەلقى باشقا دېموكراتىك دۆلەتكە قارشى قورال كۈچى ئىشلىتىشنى راۋا كۆرمەيدۇ. ئەمما، باشقا تۈزۈلمىدىكى ھاكىمىيەتكە كەلگەندە بۇ خىل راۋا كۆرمەسلىكتىن سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ.

«پسخولوگىيە ۋە ھايات» ناملىق ئەسەردىن ئاينۇر ئابدۇۋەلى تەرجىمە قىلدى

تەرجىمە تەھرىرى: ھېكمەت يار ئىبراھىم

ۋاقىت باشقۇرۇشتىكى مۇھىم پىرىنسىپلار

براین چىپسى

ۋاقىت باشقۇرۇشتىكى مۇھىم پىرىنسىپلار

براين چېپسى

نشانىڭىز ئېنىق بولسۇن

كىشى مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش ئۈچۈن ئۆزىدە چوقۇم تۆۋەندىكىدەك ساپالارنى ھازىرلىشى، يەنى نشانى ئېنىق بولۇشى، ئۆزىنىڭ نېمىگە ئېرىشمەكچى ئىكەنلىكىنى بىلىشى، شۇنداقلا ئاشۇ نشانى ئىشقا ئاشۇرۇش ئىستىكى كۈچلۈك بولۇشى كېرەك.

— ناپالىئون خىل (Napoleon Hill)

«پاقا» ئىزىنى (ئاپتور «پاقا» نى كۈندىلىك ئەڭ قىيىن ئىشقا سىمۋول قىلغان) بەلگىلەشتىن ۋە ئۇنى يەۋىتىشتىن ئىلگىرى (يەنى ئۇنى قىلىپ، پۈتتۈرىشىڭىزدىن ئىلگىرى)، ھاياتىڭىزنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىدە قانداق مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشمەكچى ئىكەنلىكىڭىزنى بېكىتىۋېلىشىڭىز كېرەك. نشانىڭىز ئېنىق بولۇشى شەخسنىڭ ئۈنۈمدارلىقى جەھەتتىكى ئەڭ مۇھىم ئامىلدۇر.

بەزىلەرنىڭ قىسقا ۋاقىت ئىچىدە بىر تالاي ئىشلارنى قىلىپ بولالاشىنىڭ ئەڭ مۇھىم سەۋەبى — نشان ۋە غايىلىرى جەھەتتىكى تونۇشنىڭ ئېنىقلىقى ۋە شۇ نشان - غايىلەردىن چەتنىمەسلىكىدۇر.

نېمىگە ئېرىشمەكچى ۋە ئۇنى قانداق رويپقا چىقارماقچى ئىكەنلىكىڭىز ھەققىدىكى پىلانىڭىز قانچە ئېنىق ۋە كونكرېت بولسا، سۆرەلمىلىكتىن قۇتۇلۇشىڭىز، «پاقا» نى يەۋىتىشىڭىز ۋە ئىشلىرىڭىزنى تاماملىشىڭىزمۇ شۇنچە ئاسانلىشىدۇ.

سۆرەلمىلىكنىڭ ۋە ئىستەكسىزلىكنىڭ ئەڭ ئاساسلىق سەۋەبلىرىدىن بىرى — نېمىلەرنى قىلىش، ئۇلارنى قايسى تەرتىپ بويىچە قىلىش ۋە نېمە ئۈچۈن قىلىش كېرەكلىكى ھەققىدىكى ئېنىقسىزلىق ۋە گاڭگىراشتۇر.

قىلغان ھەربىر ئىشىڭىزدا نىشان ۋە ۋەزىپىلەرنى تېخىمۇ ئېنىق - كۈنكەرت قىلىشقا تىرىشىش ئارقىلىق بۇ خىل ھالەتتىن قۇتۇلۇشقا تىرىشىڭ.

قائىدە — «قەغەز يۈزىدە تەپەككۈر قىلىڭ»

قۇرامغا يەتكەنلەرنىڭ ئۈچ پىرسەنتىنىڭلا ئېنىق ۋە يازما شەكىلدىكى نىشانلىرى بار. بۇلار ئۆزلىرى بىلەن ئوخشاش (ياكى تېخىمۇ ئۈستۈن) مائارىپ تەربىيەسىگە ياكى قابىلىيەتكە ئىگە، ئەمما ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى قەغەزگە يازمىغانلارغا قارىغاندا بەش - ئون ھەسسە كۆپ ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقىرىدۇ.

ھاياتىڭىزنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى قىسمىدا، نىشانلىرىڭىزنى بەلگىلەشتە ۋە ئۇنى روياپقا چىقىرىشتا پايدىلانسىڭىز بولىدىغان پەۋقۇلئاددە ئۈنۈملۈك بىر فورمۇلا بار. بۇ فورمۇلا يەتتە ئاددىي باسقۇچتىن تەركىب تاپقان. بۇ باسقۇچلارنىڭ ھەرقانداق بىرىنى ئوڭۇشلۇق ھالدا ھاياتىڭىزغا تەدبىقلىيالىسىڭىز، ئۈنۈمدارلىقىڭىز ئىككى ياكى ئۈچ ھەسسە ئاشىدۇ.

مېنىڭ تەربىيە پروگراممىلىرىمنى تاماملىغانلارنىڭ نۇرغۇنى بىر قانچە يىل، ھەتتا بىر قانچە ئاي ئىچىدىلا مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى ھەيران قالدۇرۇش دەرىجىدە ئاشۇرغان.

بىرىنچى باسقۇچ

زادى نېمىگە ئېرىشمەكچى ئىكەنلىكىڭىزنى ئېنىق بەلگىلەڭ:

بۇ ئىشنى ئۆز ئالدىڭىزغا قىلىشىڭىزمۇ بولىدۇ. ياكى باشقۇرغۇچىڭىز بىلەن روبرو ئولتۇرۇپ، سىزدىن نېمىلەرنىڭ قايسى تەرتىپ بويىچە قىلىنىشىنىڭ كۈتۈلۈۋاتقانلىقى ھەققىدە ئويۇنچۇق چۈشەنچە ھاسىل قىلغانغا قەدەر، نىشانلىرىڭىز توغرىسىدا ئۇنىڭ بىلەن مۇنازىرىلەشىشىڭىزمۇ بولىدۇ.

مۇشۇنچىۋالا مۇھىم مەسىلىلەر ھەققىدە باشقۇرغۇچىلار بىلەن پاراڭلىشىپ باقماستىن، كۈنلىرىنى ئەھمىيەتسىز ئىشلار بىلەن ئۆتكۈزۈۋاتقانلارنىڭ ھەددى - ھېسابى يوقلۇقىنى ئۇنۇتماڭ.

قائىدە: «ۋاقىتنى بىكار ئۆتكۈزۈۋېتىشنىڭ ئەڭ ناچار ئۇسۇللىرىدىن بىرى ھېچبىر زۆرۈرىيىتى بولمىغان ئىشنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ قىلىشتۇر».

ستيفن كوۋېي (stephen covey) بۇ ھەقتە شۇنداق دېگەن: «پۈتۈنلۈك ئىشلىرىڭنى مۇۋەپپەقىيەت شوتىسىغا قويۇشتىن ئىلگىرى ئۇنىڭ مەزمۇت بىر تامغا يۆلەنگەن - يۆلەنمىگەنلىكىنى تەكشۈرۈپ كۆرۈڭ».

ئىككىنچى باسقۇچ

قەغەزگە يېزىڭ:

قەغەز يۈزىدە تەپەككۈر قىلىڭ. نىشانىڭنى يازما ھالەتكە كەلتۈرگەنلىكىڭنى ئۇنى كۆنكرېتلاشتۇرغانلىقىڭنى دۇر.

بۇنداق بولغاندا، تۇتقىلى ۋە كۆرگىلى بولىدىغان بىر نەرسىنى ۋۇجۇدقا چىقارغان بولىسىز.

يەنە بىر تەرەپتىن، يازما شەكىلگە كەلتۈرۈلمىگەن نىشان ئۇنى قوزغىتىدىغان ئېنېرگىيەسى يوق تىلەك ياكى فانتازىيەدىن باشقا نەرسە ئەمەس.

يېزىلمىغان نىشانلار كالىدىكى مۇجەللىككە، ئېنىقسىزلىققا، نىشاندىن ئېغىپ كېتىشكە ۋە باشقا خىلمۇخىل خاتالىقلارغا يول ئاچىدۇ.

ئۈچىنچى باسقۇچ

نىشانىڭىزغا ۋاقىت چېكى بېكىتىڭ:

ۋاقىت چېكى يوق نىشاننىڭ تەخىرسىزلىكى بولماسلىقى ئېنىق.

بىر ئىشنى روياپقا چىقىرىشتا مۇئەييەن مەسئۇلىيەتلەرگە يانداشقان ئېنىق ۋاقىت چېكى بولمىسا، تەبئىي ھالدا ئۇ ئىشنى كەينىگە سۆرەيسىز ۋە نەتىجىدە مەغلۇب بولىسىز.

تۆتىنچى باسقۇچ

نىشانىڭىزنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن قىلىشىڭىز كېرەك بولغان ئىشلار ھەققىدە، كالىڭىزغا كەلگەنلەرنىڭ ھەممىنى بىر تىزىملىك ھالىتىدە يېزىپ چىقىڭ:

كالىڭىزدا (شۇنىڭغا ئالاقىدار) يېڭى ئىشلار پەيدا بولسا، ئۇنىمۇ تىزىملىككە كىرگۈزۈڭ ۋە تىزىملىكى تاماملىغانغا قەدەر، شۇنداق قىلىشنى داۋاملاشتۇرۇڭ.

بۇ خىل تىزىملىك نىشاننىڭ «سۈرەتلىك» نۇسخىسىنى كۆز ئالدىڭىزدا زاھىرلاندۇرىدۇ ۋە شۇ نىشاننى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن ماڭىدىغان يولىڭىزنى كۆرسىتىپ

بېرىدۇ، شۇنداقلا نىشانىڭىزنى دەل ۋاقتىدا، ئۆزىڭىز بېكىتكەندەك تاماملاش مۇمكىنچىلىكىڭىزنى ئاشۇرىدۇ.

بەشىنچى باسقۇچ

(يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان) تىزىملىكى پىلان ھالىتىگە كەلتۈرۈڭ:

بۇ باسقۇچتا تىزىملىكىڭىزدىكى مەزمۇنلارنى تەرتىپ بويىچە تىزىپ چىقىڭ. نېمىلەرنى ئەڭ ئاۋۋال، نېمىلەرنى كېيىنرەك قىلىشىڭىز بولىدىغانلىقى ھەققىدە بىر قانچە مىنۇت ئويلىنىڭ.

بۇنىڭ تېخىمۇ ئۈنۈملۈك ئۇسۇلى شۇكى، بىر بەت قەغەزگە تىزىملىكتىكى ۋەزىپىلەرنى تۆت چاسا ياكى يۇمىلاق بەلگىلەر ئارقىلىق ئىپادىلەڭ، ئاندىن تۈز سىزىق ۋە ئىستىرىلكىلار ئارقىلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆز ئارا تۇتاشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ بىر - بىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى كۆرسىتىڭ. پىلاننىڭىزنى پەرقلىق باسقۇچلارغا ئايرىيالىغان تەقدىردە، نىشانىڭىزغا نە قەدەر ئاسان يەتكىنىڭىزگە ئۆزىڭىزمۇ ھەيران قالسىز. يازما- نىشان ۋە تەشكىللىك ھەرىكەت پىلانى- ئارقىلىق پىلانىنى- كالىسىدىلا قالدۇرغان كىشىلەرگە قارىغاندا، تېخىمۇ ھوسۇلدار ۋە ئۈنۈمچان بولالايسىز.

ئالتىنچى باسقۇچ:

پىلانلىرىڭىزنى دەرھال ئىجرا قىلىڭ:

نېمە بولسا مەيلى، ئىشقىلىپ بىر ئىش قىلىڭ. سىجىللىق بىلەن ئىجرا قىلىنغان ئوتتۇراھال پىلان پەقەتلا ئىجرا قىلىنمىغان مۇكەممەل پىلاندىن مىڭ ياخشىدۇر. مۇۋەپپەقىيەت قازىناي دېسىڭىز، ھەرىكەتكە ئۆتۈڭ.

يەتتىنچى باسقۇچ:

ھەر كۈنى سىزنى باش نىشانىڭىزغا يېقىنلاشتۇرىدىغان ئىشلارنى قىلىڭ:

قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلارنى كۈندىلىك پىلان شەكلىدە تۈزۈپ چىقىڭ. ھەركۈنى مۇھىم تېمىلاردا مەلۇم مىقداردا كىتاب ئوقۇڭ (ماتېرىيال كۆرۈڭ)، مۇئەييەن ۋاقىت ئاجرىتىپ چېنىقىڭ.

مەلۇم مىقداردا چەت ئەل تىلى سۆزلۈكى يادلاڭ، بىر كۈنىڭىزنىمۇ بىكار

ئۆتكۈزۈۋەتمەڭ.

توختىماي ئىلگىرىلەڭ، ھەرىكەتكە ئۆتكەنكەنسىز، ھەرگىز توختاپ قالماڭ. ئەنە شۇ قەتئىيلىك ۋە ئىنتىزامچانلىقنىڭ ئۆزىلا سىزنىڭ ئۆز مۇھىتىڭىزدىكى ئەڭ ئۈنۈمدار ۋە ئەڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك كىشىلەردىن بىرى بولۇشىڭىزغا يېتىدۇ.

ئېنىق ۋە يازما شەكىلدىكى نىشانلار تەپەككۈرىڭىزغا غايەت زور تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئۇلار سىزنى رىغبەتلەندۈرىدۇ ۋە ھەرىكەتلەندۈرىدۇ، ئىجادچانلىقىڭىزنى قوزغىتىپ، ئېنېرگىيەلىرىڭىزنى قېزىپ، سىزنى سۆرەلمىلىكتىن قۇتۇلدۇرىدۇ.

نىشانلار مۇۋەپپەقىيەت ئوچىقىنىڭ ئوتۇنلىرىدۇر. نىشان قانچىكى چوڭ ۋە ئېنىق بولسا، ئۇلارنى ئىشقا ئاشۇرۇش جەھەتتىمۇ شۇنچە جۇشقۇن بولالايسىز.

نىشانلىرىڭىز ھەققىدە قانچە كۆپ ئويلىنىشىڭىز، مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش ئىستىكىڭىزمۇ شۇنچە كۈچىيىدۇ.

دائىم نىشانلىرىڭىز ھەققىدە ئويلىنىڭ ۋە ئۇلارنى ھەركۈنى كۆزدىن كەچۈرۈڭ. ھەر كۈنى سەھەردە، شۇ پەيتنىڭ ئۆزىدە نىشانىڭىزغا يېتىش يولىدىكى ئەڭ مۇھىم ئىش نېمە بولسا، شۇنى رويپاچا چىقىرىش ئۈچۈن ھەرىكەتكە ئۆتۈڭ.

ئۇ پاقىنى يەۋىتىڭ

دەرھال قوللىڭىزغا بىر قەغەز ئېلىڭ ۋە ئالدىڭىزدىكى بىر يىلدا ئىشقا ئاشۇرماقچى بولغان ئون نىشانىڭىزنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تىزىملىك تۈزۈپ چىقىڭ. نىشانلىرىڭىزنى «بىر يىلدىن كېيىن، ھەممىسىنى ئىشقا ئاشۇرۇۋەتكەن» دەپ يېزىڭ. ھازىرقى زامان پېئىلىنىڭ بىرىنچى شەخس شەكلىدە، ئاكتىپ ئىبارىلەرنى ئىشلىتىڭىكى، يوشۇرۇن ئېڭىڭىز بۇلارنى دەرھال قوبۇل قىلسۇن.

مەسىلەن، شۇنداق دەپ يېزىڭ: «مەن يىلدا ... دوللار كىرىم قىلىمەن»، ياكى «ئېغىرلىقىم ... كىلو»، ياكى «... ماركىلىق ماشىنام بار».

ئاندىن، بۇ (ئون نىشانلىق) تىزىملىككە قايتىدىن كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىڭ ۋە ئەگەر رويپاچا چىققان تەقدىردە، بۇلاردىن قايسىسىنىڭ ھاياتىڭىزغا ئەڭ ئىجابىي تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقىنى بېكىتىڭ. ئاندىن ئاشۇ نىشاننىڭ نېمە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئۇنى ئايرىم بىر قەغەزگە يېزىڭ ۋە ئۇنىڭ ئۈچۈن ۋاقىت چېكى بەلگىلەڭ، پىلان تۈزۈڭ، پىلاننىڭ تەقەززاسى بويىچە ھەرىكەتكە ئۆتۈڭ ۋە ھەركۈنى سىزنى ئاشۇ نىشانغا يېقىنلاشتۇرىدىغان ئىشلارنى قىلىڭ. ئەنە شۇنچىكى ھەرىكەتمۇ پۈتۈن ھاياتىڭىزنى ئۆزگەرتىشكە قادىردۇر.

ھەربىر كۈنىڭىزنى ئالدىن پىلانلاڭ

«پىلان تۈزۈش كەلگۈسىنى بۈگۈنگە ئەكېلىپ، ئۇنىڭ ئۈچۈن بىر ئىشلارنى قىلىش

دېگەنلىكتۇر»

— ئالان لېكېين (Alan Lakein)

سز چوقۇم «قانداق قىلغاندا پىلنى يەۋەتكىلى بولىدۇ؟» دېگەن سوئالنى ئاڭلاپ باققان بولۇشىڭىز مۇمكىن. بۇنىڭ جاۋابى شۇكى، «بىر چىشلەم، بىر چىشلەمدىن يېگەندە، يەۋەتكىلى بولىدۇ».

ئۇنداقتا. «ئەڭ چوڭ ۋە ئەڭ سەت پاقىنى قانداق قىلغاندا يەۋەتكىلى بولىدۇ؟»، ئۇنىمۇ «قەدەم - باسقۇچلارغا بۆلۈپ، ئىشنى بىرىنچى قەدەمدىن باشلاپ» يەۋەتكىلى بولىدۇ.

زېھنىڭىز، يەنى تەپەككۈر قىلىش، پىلانلاش ۋە قارار چىقىرىش قابىلىيىتىڭىز ئۈنۈمدارلىقىڭىزنى ئاشۇرۇش ۋە ئىشلارنى كەينىگە سۆرەش خاھىشىڭىزدىن قۇتۇلۇش يولىدىكى ئەڭ ئۈنۈملۈك قوراللىرىڭىزدۇر. نىشان بەلگىلەش، پىلان تۈزۈش ۋە ئۇلارنى ئىجرا قىلىش قابىلىيىتىڭىز ھاياتىڭىزغا يېڭىچە تۈس ئاتا قىلىدۇ. تەپەككۈر ۋە پىلانلاش قىلمىشلىرى ئىجادچانلىقىڭىزنى قوزغىتىپ، ھەم جىسمانىي، ھەم زېھنىي قۇۋۋىتىڭىزنى ئۇرغۇتىدۇ.

ئالېكس ماككېنيز (Alex Mackenzie) شۇنداق دېگەن: «ھەربىر مەغلۇبىيەتنىڭ ئاستىدا پىلانسىز ھەرىكەت ياتىدۇ». ھەرىكەتكە ئۆتۈشتىن ئىلگىرى ياخشى پىلان تۈزۈش ئىقتىدارىڭىز سىزنىڭ ئۈنۈپرسال قابىلىيىتىڭىزنىڭ كۆرسەتكۈچىدۇر. پىلاننىڭ قانچە مۇكەممەل بولسا، سۆرەلمىكتىن ساقلىنىشىڭىز، ھەرىكەتكە ئۆتۈشىڭىز، «پاقا» نى يەۋەتتىشىڭىز ۋە شۇ تەرىقىدە سىجىللىققا كاپالەتلىك قىلىشىڭىز شۇنچە ئاسان بولىدۇ.

خىزمەت ھاياتىڭىزدىكى ئەڭ مۇھىم نىشانلىرىڭىزدىن يەنە بىرى — زېھنىي، ھېسسىي ۋە جىسمانىي تىرىشچانلىقلىرىڭىزدىن مۇمكىنقەدەر كۆپ نەتىجە ھاسىل قىلىش بولۇشى كېرەك. ئىشنىڭ ياخشى تەرىپى شۇكى، پىلانلاش ئۈچۈن ئاجرىتىلغان ھەربىر مىنۇت ئىجرائاتتىكى ئون مىنۇتتىڭىزنى تېجەپ قالىدۇ. بىر كۈنلۈك پىلان تۈزۈشكە پەقەتلا ئون مىنۇتتىن 12 مىنۇتقىچە ۋاقىت كېتىدۇ، ئەمما مۇشۇنچىلىك سەرمايىگە تايىنىپلا ئىككى سائەت (100 ~ 120 مىنۇت) ۋاقتىڭىزنى زايە قىلىۋېتىشتىن ساقلىنىپ قالالايسىز.

سىز بەلكىم «ئالدىن تۈزۈلگەن توغرا پىلان ناچار ئىجرائاتنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ» (Proper Prior Planning Prevents Poor Performance) دېگەن «ئالته P» تېئورىمىسىنى ئاڭلاپ باققان بولۇشىڭىز مۇمكىن.

پىلانلاشنىڭ ئۈنۈمدارلىقىڭىزنى ۋە ئىپادىڭىزنى ياخشىلاشتا نە قەدەر مۇھىم رول ئوينايدىغانلىقىنى بىلىشىڭىز، كۈندىلىك ھاياتىدا ئۇنىڭدىن (پىلانلاشتىن) پايدىلىنىدىغان كىشىلەرنىڭ بۇنچە ئازلىقىدىن ھەيران بولماي تۇرالماسىز. ھالبۇكى، پىلان تۈزۈش ئاجايىپ ئاسان بىر ئىش.

بۇنىڭ ئۈچۈن پەقەت قوللىنىشقا قەغەز - قەلەم ئالسىڭىزلا كۇپايە. بۇ جەھەتتە ئەڭ ئىلغار كومپيۇتېر، ئەڭ مۇرەككەپ كومپيۇتېر پروگراممىلىرى ياكى ۋاقىت پىلانلىغۇچىنىڭ پىرىنسىپلىرى ئوخشاش. يەنى سىز ئىشلىڭىزنى باشلاشتىن ئىلگىرى ئولتۇرۇپ، قىلماقچى بولغان ئىشلىرىڭىزنىڭ تىزىملىكىنى تۈزۈپ چىقىشىڭىزلا بولىدۇ.

ھەردائىم (مۇشۇ خىل) تىزىملىككە ئاساسەن ھەرىكەت قىلىڭ. يېڭى بىر ئىشنى پىلانلىغاندا، ئۇنى قىلىشتىن ئىلگىرى تىزىملىككە كىرگۈزۈڭ. تىزىملىكىڭىزگە ئۇيغۇن ھالەتتە ئىشلەشكە باشلىغان تۇنجى كۈندىن ئېتىبارەن، ئىش ئۈنۈمىڭىزنى ئەڭ كەمدە 25 پىرسەنت ئاشۇرالايسىز.

بىر كۈنلۈك تىزىملىكىڭىزنى ئالدىنقى كۈنلۈك خىزمىتىڭىز ئاياغلاشقاندىن كېيىن ھازىرلاڭ. ئەگەر ئالدىنقى كۈنى تاماملانماي قالغان ئىشلىرىڭىز بار بولسا، ئۈنۈمۈ يېڭى تىزىملىككە قوشۇپ يېزىڭ. شۇنداق قىلىشىڭىز، سىز ئۇخلاۋاتقاندا، يوشۇرۇن ئېشىڭىز كېچىچە ئاشۇ تىزىملىكىنى مەركەز قىلغان ھالدا ھەرىكەتلىنىدۇ - دە، نەتىجىدە ئىشلىڭىزنى دەسلەپتە ئويلىغىنىڭىزدىنمۇ تېز ۋە ئوڭۇشلۇق ھالدا بېجىرىشىڭىزگە ياردەم قىلىدىغان ئۆزگىچە پىكىرلەر بىلەن ئويغىنىسىز.

قىلىدىغان ئىشلىرىڭىزنىڭ تىزىملىكىنى ئالدىن تەييارلىۋالسىڭىز ۋە بۇنىڭغا قانچە كۆپ ۋاقىت ئاجراتسىڭىز، مۇۋەپپەقىيىتىڭىز ۋە ئۈنۈمدارلىقىڭىز شۇنىڭغا ماس ھالدا ئاشىدۇ.

ئوخشىمىغان نىشانلار ئۈچۈن ئوخشىمىغان تىزىملىكلەرگە موھتاج بولىسىز. ئالدى بىلەن، كەلگۈسىدىكى مۇئەييەن بىر مۇددەتتە قىلماقچى بولغان ھەربىر ئىشلىڭىزنى ئۆز ئىچىگە ئالغان «باش تىزىملىك» تىن بىرنى تۈزۈڭ. بۇ تىزىملىككە كالىڭىزغا كەلگەن پىكىرلەرنى، ئىشلارنى ۋە مەسئۇلىيەتلەرنى يېزىڭ. ئەگەر زۆرۈر تېپىلسا، بەزى ماددىلارنى كېيىن چىقىرىۋەتسىڭىزمۇ بولىدۇ.

ئىككىنچىدىن، ھەر ئاينىڭ ئاخىرىدا، كېلەركى ئاي توغرىسىدا ئايلىق تىزىملىكتىن بىرنى تۈزۈڭ. بۇ تىزىملىككە «باش تىزىملىك» تىكى بەزى ماددىلارنى كىرگۈزۈشكۈم بولىدۇ.

ئۈچىنچىدىن، ھەر ھەپتىلىك ئىشخىزنى باشلاشتىن ئىلگىرى، بىر ھەپتىلىك پۈتۈن پائالىيەتلىرىڭىز پىلانلانغان ھەپتىلىك تىزىملىكتىن بىرنى تۈزۈڭ. بۇ نۆۋەتتىكى ھەپتىدىكى ئىشلىرىڭىزنى قىلىش جەريانىدا تۈزۈلدىغان تىزىملىكتۇر.

بۇ خىل سىستېمىلىق ۋاقىت پىلانلاش ئادىتىدىن ئىنتايىن زور نەپكە ئېرىشەلەيسىز. نۇرغۇن كىشىلەر ماڭا ھەر ھەپتىنىڭ ئاخىرىدا كېلەركى ھەپتىلىك پىلان تۈزۈشكە بىر قانچە سائەت ۋاقىت ئاجرىتىشنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئۈنۈمدارلىقىنى قايسى دەرىجىدە ئاشۇرغانلىقىنى ۋە ھاياتىنى قانداق ئۆزگەرتكەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى. ئوخشاش ئۇسۇل سىز ئۈچۈنمۇ كارغا كېلىدۇ.

ئەڭ ئاخىرىدا، ئايلىق ۋە ھەپتىلىك تىزىملىكلىرىڭىزدىكى بەزى ماددىلارنى، يەنى ئەتىسى قىلماقچى بولغان مۇئەييەن ئىشلىرىڭىزنى كۈندىلىك تىزىملىكىڭىزگە كىرگۈزۈشىڭىز كېرەك.

كۈندىلىك خىزمەت جەريانىدا، تاماملاپ بولغان ماددىلارغا بەلگە قويۇڭ. شۇنداق قىلىشىڭىز، مۇۋەپپەقىيەتلىرىڭىز كۆز ئالدىڭىزدا جانلىق نامايەن بولۇپ، مۇۋەپپەقىيەت ۋە ئىلگىرىلەش تۇيغۇڭىز كۈچىيىدۇ. ئىلگىرىلەۋاتقانلىقىڭىزنى تىزىملىكتىكى بەلگىلەر ئارقىلىق كۆرۈپ تۇرىشىڭىز، ھەم رىغبىتىڭىز، ھەم ئېنىرگىيەرىڭىز ئاشىدۇ. ئۆزىڭىزگە بولغان ئىشەنچىڭىز ۋە ھۆرمىتىڭىز (قەدەر - قىممەت تۇيغۇڭىز) مۇ كۈچىيىدۇ. كونكرېت ۋە تەرتىپلىك ئىلگىرىلەش سىزنى داۋاملىق ھەرىكەت قىلىشقا ئۈندەپ، سۆرەلمىلىك ۋە سۆۋەسلىرىنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ.

پىلاننىڭ نېمە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، پىلاننىڭ ئەڭ بېشىدىن ئەڭ ئاخىرىدا تاماملانغۇچە بولغان ئارىلىقتىكى بارلىق قەدەر - باسقۇچلىرىنى بىر مۇبىر تىزىملىككە كىرگۈزۈڭ. پىلان ئۈچۈن زۆرۈر بولغان ئىشلارنى مۇھىملىق تەرتىپى بويىچە رەتكە تۇرغۇزۇڭ. ئۇلارنى كۆرۈپ تۇرۇش ئۈچۈن قەغەز يۈزىدە ياكى كومپيۇتېر ئېكرانىدا كونكرېتلاشتۇرۇڭ. ئاندىن مۇئەييەن بىر مۇددەت ئىچىدە، شۇ ئىشلارنىڭ پەقەت بىرى بىلەنلا مەشغۇل بولۇڭ. شۇ تەرىقىدە قانچىلىك تېز ئىلگىرىلەيدىغانلىقىڭىزنى ھەيرانلىق ئىچىدە بايقايسىز.

تىزىملىك بويىچە ئىلگىرىلىگەنچە ئۆزىڭىزنى تېخىمۇ ئۈنۈمدار ۋە كۈچلۈك ھېس قىلىسىز. ھاياتىڭىز تېخىمۇ بەك كونتروللۇقىڭىزدا بولىدۇ. تەبىئىي ھالدا، تېخىمۇ كۆپ

ئىش قىلىشقا رىغبەتلىنىسىز، تېخىمۇ ياخشى ۋە ئىجادىي تەپەككۈر قىلىشقا باشلايسىز، ھازىرقىدىنمۇ تېز خىزمەت قىلىشقا بولغان ئىستىكىڭىز تېخىمۇ كۈچىيىدۇ.

مۇشۇ شەكىلدە خىزمەت قىلىشنى داۋاملاشتۇرغانچە، ھۇرۇنلۇقىڭىزنى يېڭىشىڭىزگە ياردەم قىلىدىغان ئاكتىپ ئىلگىرىلەش تۈرتكىسى شەكىللىنىدۇ. بۇ تۈرتكە سىزگە تېخىمۇ كۆپ ئېنېرگىيە بېرىدۇ ۋە كۈنبويى ئىنتايىن يۇقىرى خىزمەت قىزغىنلىقىنى داۋاملاشتۇرۇشىڭىزغا ياردەم قىلىدۇ.

شەخسنىڭ ئۈنۈمدارلىقىنىڭ ئەڭ مۇھىم پىرىنسىپلىرىدىن بىرى 90/10 پىرىنسىپىدۇر. بۇ پىرىنسىپقا كۆرە، سىز ئىشىڭىزنى پىلانلىغان ۋە ئورۇنلاشتۇرغاندا سەرپ قىلغان ئون پىرسەنت ۋاقت، ئىشنى باشلىغاندىن كېيىن توقسان پىرسەنتكىچە ۋاقتىڭىزنى تېجەپ بېرىدۇ. بۇ پىرىنسىپنىڭ توغرا - خاتالىقىنى بىلىپ بېقىش ئۈچۈن، ئۇنى بىر قېتىم سىناپ باقىشىڭىزلا كۇپايە.

ھەركۈنىڭىزنى ئالدىن پىلانلىشىڭىز، ئىشلىرىڭىزنى قىلىشنىڭ كۆپ ئاسانلاشقانلىقىنى بايقايسىز. ئىشلىرىڭىز ئىلگىرىكىگە نىسبەتەن ھەم تېز، ھەم مەسىلە كۆرۈلمەستىن تاماملىنىپ ماڭىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ئۆزىڭىزنى تېخىمۇ كۈچلۈك ۋە قابىلىيەتلىك ھېس قىلىسىز - دە، ئاخىرىدا «توختاتقىلى بولمايدىغان» بىرىگە ئايلىنىسىز.

ئۇ «پاقا» نى يەۋىتىڭ

ھەر كۈنى، ھەر ھەپتىنى، ھەر ئايىنى ئالدىن پىلانلاڭ. قوللىنىشىڭىزغا خاتىرە دەپتەر ياكى بىر ۋاراق ئېلىڭ - دە، ئۇنىڭغا ئالدىڭىزدىكى بىر سوتكا ئىچىدە نېمىلەرنى قىلىشىڭىز كېرەكلىكىنى يېزىڭ. كالىڭىزغا يېڭى نەرسىلەر كەلسە، بىردەك تىزىملىككە قوشۇپ مېڭىڭ. كەلگۈسىڭىز ئۈچۈن مۇھىم بولغان بارلىق پىلانلارنى ۋە كۆپ باسقۇچلۇق ئىشلارنى مۇشۇ تىزىملىككە كىرگۈزۈڭ.

بارلىق ئاساسىي نىشانلىرىڭىزنى، پىلانلىرىڭىزنى ۋە ئىشلىرىڭىزنى مۇھىملىق تەرتىپى بويىچە رەتكە تۇرغۇزۇڭ. يەتمەكچى بولغان نىشان ھەر ۋاقت كۆز ئالدىڭىزدا بولسۇن.

قەغەز يۈزىدە تەپەككۈر قىلىڭ! ھەردائىم تىزىملىك بويىچە ئىشلەڭ. نە قەدەر ئۈنۈمدارلىشىپ كېتىدىغانلىقىڭىزغا ۋە «پاقا» نى نە قەدەر ئاسان يەۋىتەلەيدىغانلىقىڭىزغا ئۆزىڭىزمۇ ھەيران قالسىز.

براين چېيسىنىڭ «ئۇ پاقىنى يەڭ» ناملىق ئەسىرىدىن ئۆتكۈر ئالماس تەرجىمە قىلدى

مېخس وە ساغلاملىق

مېڭىش ۋە ساغلاملىق

ئىنسان ئۈچۈن ئەڭ ياخشى دورا مېڭىشتۇر. — ھېپوكرات

پۇتلىرىم ھەرىكەتلىنىشكە باشلىغىنىدا، تەپەككۈرۈم ھەرىكەتكە ئۆتدۇ. — ھېندىرىي داۋىد سورۇ

مېڭىش يالغۇز تەن ساغلاملىقى ئۈچۈنلا ئەمەس، روھىي ساغلاملىق ئۈچۈنمۇ ئەڭ مۇھىم تەنھەرىكەتلەردىن بىرىدۇر.

ئىلمىي تەتقىقاتلاردا ھەرىكەتسىزلىكنىڭ دىئابىت كېسىلى، قەلب-تومۇر كېسەللىكلىرى ۋە خىلمۇ-خىل راي كېسەللىكلىرى قاتارلىقلارغا سەۋەب بولىدىغان ئەڭ خەتەرلىك ھالەتلەردىن بىرى ئىكەنلىكى ئىسپاتلانغان. ھەتتا، ھەرىكەتسىزلىكنىڭ خەتىرى شۇ دەرىجىدىكى، ھەرىكەتسىز ھايات كەچۈرىدىغان بىر كىشىنىڭ ئۆز بەدىنىگە سالىدىغان زىيىنى كۈندە بىر قاپ تاماكا چېكىدىغان بەشگىنىڭ ئۆز بەدىنىگە سالىدىغان زىيىنى بىلەن ئوخشاش، دەپ قارىلىدۇ.

خوش، ھەرىكەتسىزلىكنىڭ بۇنچىۋالا ئېغىر خەتىرى بار ئىكەن، ئۇنداقتا ھەرىكەت قىلىشنىڭ - مېڭىشنىڭ پايدىلىرى قايسىلار؟

مېڭىشنىڭ پايدىلىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

* قەلب-تومۇر كېسەللىكلىرىنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ؛

* راي كېسەللىكلىرىنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ؛

* قان ئايلىنىشىنى ياخشىلايدۇ؛

* نەپەس ئېلىشنى تېزلەشتۈرىدۇ؛

* ھۈجەيرىلەرگە قان ۋە ئوكسىگېننىڭ ئېقىشىنى ئاشۇرىدۇ؛

* تېرىنى ياخشىلاپ، گۈزەللەشتۈرىدۇ؛

* بەدەندىكى كالىورىيەنىڭ سەرىپ قىلىنىشىنى ئاشۇرۇپ، بەدەندە ياغ پەيدا بولۇشنى ئازايتىدۇ؛

* ساغلام ئوزۇقلۇنۇشنى ۋە ئورۇقلاشنى ئۈزۈپ چىقىرىدۇ؛

* بەدەننىڭ ئېلاستىكىلىقىنى ۋە ھەرىكەت قابىلىيىتىنى ئاشۇرىدۇ؛

- * ئەزالاردىكى تەڭپۇڭلۇقنى ۋە ماسلىشىشچانلىقنى ئاشۇرىدۇ؛
- * سۆڭەكلەرنى كۈچلەندۈرۈپ، سۆڭەكنىڭ چۈرۈكلىشىشنىڭ ۋە ئاجزلىشىشنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ؛
- * قاندىكى شېكەرنى ۋە ئىنسۇلىن سەۋىيەسىنى تەڭپۇڭلاشتۇرىدۇ؛
- * مېخنىنىڭ «خۇشاللىق ھورمونلىرى»نى ئىشلىپچىقىرىشىغا ياردەم بېرىپ، بېسىمنى يېنىكلىتىپ، كەيپىياتنى ياخشىلايدۇ؛
- * چۈشكۈنلىشىشنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ، چۈشكۈنلۈكنى تۆۋەنلىتىدۇ؛
- * جىنسىي ئىقتىدارنى ئاشۇرىدۇ؛
- * ئەقلىي پائالىيەتلەرنى جانلاندۇرىدۇ؛
- * قان بېسىمىنىڭ تەڭپۇڭلىشىشىغا ياردەم بېرىدۇ؛
- * قېرىشنى ئاستىلىتىدۇ.
- * كالىورىيەرىڭىزنى كۆيدۈرۈپ، بەدەن ئېغىرلىقىڭىزنى چۈشۈرىدۇ.
- * جاھىل خاراكتېرلىك كېسەللىكلەرگە گىرىپتار بولۇش خەتىرىنى تۆۋەنلىتىدۇ.
- * ھەزم قىلىشنى ياخشىلايدۇ؛
- * يېڭىلىق يارىتىش ئىقتىدارىڭىزنى ئاشۇرۇشىڭىزغا ياردەم بېرىدۇ؛
- * بوغۇم ئاغرىقىنى بەسەيتىدۇ؛
- * ئېمىمۇنت كۈچىنى ئاشۇرىدۇ؛
- * ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشكە ياردەم بېرىدۇ.

بۇنچىۋالا كۆپ پايدىلارنى ھېچقانداق يېمەكلىكتىن ياكى ھېچقانداق دورىدىن قولغا كەلتۈرگىلى بولمايدۇ. مېخنىنىڭ ھەر بىر پايدىسىنى بىر تال دورىغا تەڭداش دېسەك، يۇقىرىقى پايدىلارنىڭ ھەممىسىگە ئېرىشىش ئۈچۈن كۈنىگە يىگىرمە بەش تال دورا يېيىشىڭىز كېرەك بولىدۇ. بىلگىنىڭىزدەك، كۈندە يىگىرمە بەش تال دورا يېيىش مۇمكىن ئەمەس، ھەم بۇنداق دورا يېيىش بەدەننى تېزلا كېرەكتىن چىقىرىدۇ.

ئورۇقلاش ۋە بەدەن ئېغىرلىقىنى چۈشۈرۈش كويىدىكى كىشىلەر شۇنى ياخشى بىلىشى لازىمكى، ئورۇقلاش ۋە بەدەن ئېغىرلىقىنى چۈشۈرۈشنى نىشانلىغان ھەر قانداق ئورۇقلىتىش تىپىدىكى يېمەكلىك پىلانى مۇنتىزىم تەنھەرىكەت ۋە مېخنى بىلەن بىرلەشمەي تۇرۇپ مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمايدۇ. تەنھەرىكەت يالغۇز كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈنلا ئەمەس، مەۋجۇت كېسەللىكلەردىن قۇتۇلۇش ۋە يېنىكلىتىش جەھەتتىنمۇ بەك مۇھىمدۇر.

ئىلمىي تەتقىقاتلاردا يۇقىرى قان بېسىم كېسىلى، دىئابىت كېسىلى قاتارلىق كېسەللىكلەرنىڭ مۇنتىزىم ھەرىكەت ۋە چېنىقىش ئارقىلىق ياخشىلىنىشىغا قاراپ يۈز تۇتىدىغانلىقى، بۇ خىل بىمارلارنىڭ دورىغا بولغان ئېھتىياجىنى ئازايتىدىغانلىقى ئېنىقلانغان.

كۈندە ئون مىڭ قەدەم مېڭىش ساغلام ھايات ئۈچۈن ئەڭ مۇھىم تەۋسىيەلەردىن بىرىدۇر. كۈنىمىزدىكى ئەقىللىق تېلفونلارنىڭ ھەممىسىدە قەدەم ساناش يۇمشاق دېتاللىرىنى قوللانغىلى بولىدۇ. بىر قورامغا يەتكەن ئىنسان ئۈچۈن تەۋسىيە قىلىنىدىغان كۈندىلىك مېڭىش مىقدارى 7500 قەدەمدۇر. (ئالتە كىلومېتىر ئەتراپىدا)

كۈندىلىك مېڭىش ۋاقتى كەمدە يىگىرمە مىنۇتتىن - ئوتتۇز مىنۇتقىچە بولۇش، ماڭغاندا ئاستا سۈرئەت بىلەن مېڭىشنىڭ ئورنىغا جانلىق، تېز مېڭىش تەۋسىيە قىلىنىدۇ.

ساغلاملىق تەتقىقاتچىلىرى كۈندە يىگىرمە مىنۇت ۋە يەتتە مىڭ بەش يۈز قەدەم مېڭىش تەۋسىيىسىگە رىئايە قىلغاندا، راي كېسەللىكلىرى، يۈرەك كېسىلى، پالەچلىك، سېمىزلىك، يۇقىرى قان بېسىپ... قاتارلىق كېسەللىكلەرگە گىرىپتار بولۇش خەتىرى تۆۋەن چەككە چۈشىدۇ، دېگەن يەكۈنى چىقارغان.

ساغلاملىق يۈزىسىدىن ماڭغان چاغدىكى يۈرەك سوقۇش سۈرئىتىنى «220 - ياش» بويىچە ئۆلچەش تەۋسىيە قىلىنىدۇ. مەسىلەن، ئەللىك ياشتىكى بىر كىشىنىڭ ساغلاملىق ئۈچۈن مېڭىش ھالىتىدىكى يۈرەك سوقۇشنىڭ تەۋسىيە قىلىنىدىغان چاستوتىسىنى ھېسابلاش ئۈچۈن 220 دىن 50 نى ئېلىۋەتمىز، نەتىجىدە، بۇ ياشتىكى مېڭۇۋاتقان كىشىنىڭ تەۋسىيە قىلىنىغان يۈرەك سوقۇش چاستوتىسى 170 تۇر. ئوتتۇز ياشتىكى بىر كىشىنىڭ يۈرەك سوقۇش چاستوتىسى بولسا، 220 دىن 30 نى ئېلىۋەتكىنىمىزدە، 190 دۇر.

ھەرىكەتسىزلىك نۇرغۇنلىغان كېسەللىكلەرنىڭ باش «جىنايەتچىسى» ئىكەنلىكى يىللاردىن بېرى ساغلاملىق مۇتەخەسسسلرى تەرىپىدىن تەشۋىق قىلىنىپ كەلدى. سىز ئۆزىڭىزنىڭ مېڭىش، ھەرىكەت قىلىش مىڭدارىڭىز تۆۋە ياكى يوق دېيەرلىك بولغاندا، ئۇ يەر بۇ يەرلىرىڭىزنىڭ راھەتسىز بولىدىغانلىقى، ئىشتىھايىڭىزدىن تارتىپ ئۇيقۇڭىزغىچە، كەيپىياتىڭىزدىن تارتىپ روھىي كەيپىياتىڭىزغىچە سىز خالىمايدىغان شەكىلدە سىزنى بىئارام قىلىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ باققانمۇ؟

ئەقىللىق ئەجدادلىرىمىز «ساغلام تەندە ساپ ئەقىل» دەپ ناھايىتى توغرا ئېيتقان ئىكەن. بىر كۈنلۈك ھەرىكەتسىزلىكىڭىزنىڭ زىيىنى كۈنىگە بىر قاپ تاماكا چەككەننىڭ زىيىنى بىلەن باراۋەر دەپ قارىغان ساغلاملىق مۇتەخەسسسلرىنىڭ بۇ ئاگاھلاندۇرۇشىغا جىددىي مۇئامىلە قىلىڭ. ئورنىڭىزدىن تۇرۇڭ، تەنھەرىكەت ئايىقىڭىزنى كىيىڭ ۋە ئۆزىڭىز خالىغان تەرەپكە مېڭىشنى باشلاڭ. دوختۇرلار قاتتىق ئاگاھلاندۇرغان خەتەرلىك كېسەللىكلەرگە يولۇقۇشتىن بۇرۇن، ھەر كۈنى پىلانلىق رەۋىشتە مېڭىش ئارقىلىق ئۆز بەدىنىڭىزنى ئاسراڭ.

ئۆتكۈر ئالماس تەييارلىدى

تازتہ لے ئمپیر بیسی وہ هالاکتی

ئازتەك ئىمپېرىيىسى ۋە ھالاكتى

ئازتەكلەرنىڭ ئەجدادىنىڭ كىملىرى ئىكەنلىكى توغرىسىدا ئېنىق مەلۇمات يوق بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئەجدادى شىمالىي مېكسىكىدىكى كۆچمەن چارۋىچى قەملەر ئىكەنلىكى پەرەز قىلىنىدۇ. ئۇلار مېسوئامېرىكاغا 13 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا قەدەم باسقان. ئازتەكلەر تېنوتلان (Tenochtitlan) شەھىرىنى ئۆزىگە پايتەخت قىلىپ، سىياسىي، ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ۋە دىنىي جەھەتلەردىن تەرەققىي قىلغان بىر مەدەنىيەتنى ياراتقان. 15 - ئەسىردە بولسا رايوندىكى كۆپلىگەن شەھەر دۆلەتلىرىنى بويسۇندۇرۇپ ئۆز كونتروللۇقىغا ئالغان. ئازتەكلەرنىڭ پايتەختى بولغان تېنوتلان شەھىرى بۈگۈنكى مېكسىكا (Mexico) شەھىرى شۇ دەپ قارىلىدۇ. ئازتەكلەرنىڭ تىلى ناخاتىل تىلى دەپ ئاتالغان بولۇپ، بۇ تىل 14 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا بۈگۈنكى مېكسىكا زېمىنلىرىدىكى ھاكىم تىل بولغان. ناخاتىل تىلىدىكى بىر تۈركۈم سۆزلەر ئىسپان تىلىغا سىڭىپ كىرگەن بولۇپ، بۇ سۆزلۈكلەر بارا - بارا ئىنگىلىز تىلىغىمۇ كۆچكەن. ئازتەك ئىمپېرىيىسى ئىسپانىيەلىك ئىشغالىيەتچى ھېرنان كورتېس (Hernan Cortes) تەرىپىدىن مۇنقەرز قىلىنغان.

ئازتەكلەر مېكسىكا زېمىنلىرىدا ھاكىم كۈچ بولۇشتىن ئىلگىرى بۇ زېمىنلاردا كۆپلىگەن شەھەر دۆلەتلىرى مەۋجۇت بولۇپ، ئازتەكلەر مېكسىكىدىكى تېكسكوكو كۆلىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى زەيكەش، ساسلىق زېمىنلارغا ماكانلاشقان. بۇ زېمىنلار دېھقانچىلىق قاتارلىق كۆپلىگەن ئىشلەپچىقىرىش پائالىيەتلىرىگە ماس كەلمىگەنلىكتىن، ئازتەكلەر بۇ زەيكەش زېمىنىنى توپىلاپ، تىندۈرۈش، كۆلدە سۈنئىي ئاراللار شەكىللەندۈرۈش ئارقىلىق ئۆزى ياشىغان زېمىنىنى مۇنبەت يەرلەرگە ئايلاندۇرۇشقا كۈچىگەن. ئازتەكلەر زەيكەش ۋە سۇلۇق زېمىنلارنى مۇنبەتلەشتۈرۈش، كۆكەرتىپ باغچىلاشتۇرۇش تىرىشچانلىقى نەتىجىسىدە، 1325 - يىلى ئۆز پايتەختى تېنوتلاننى قۇرۇپ چىققان.

ئازتەكلەرنىڭ تەرەققىي قىلغان يېزا - ئېگىلىك تېخنىكىسى ۋە كۈچلۈك ھەربىي ئەنئەنىسى ئازتەكلەرنى دۆلەت قۇرۇپ، ئىمپېرىيەلىشىش مۇۋەپپەقىيىتىگە مۇيەسسەر قىلغان.

ئازتەك تېنوتلان شەھەر دۆلىتىنىڭ تۆتىنچى پادىشاھى، ئازتەك ئىمپېرىيىسىنىڭ تۇنجى ئىمپېراتورى ئىتزاكاتل (itzcoatl) [138 - 1440] 1428 - يىلى تېكسكوكانس ۋە تاكۇبانس قاتارلىق باشقا ئىككى شەھەر دۆلىتى ئارمىيىسى بىلەن بىرلىشىپ، رايوندىكى ئەڭ كۈچلۈك دۆلەت ھېسابلانغان

تېپانك شەھەر دۆلىتىنى مۇنقەرز قىلىپ، بۇ دۆلەتنىڭ پايتەختى ئازكاپوتزالكونى ئىشغال قىلغان. ئىتزاكاتلىنىڭ ئىزباسارى مونتىزۇما 1440 - يىلى تەختكە چىققان بولۇپ، مونتىزۇما ئۇستا جەڭچى ۋە ئازتەك ئېمپىرىيىسىنىڭ ئاتىسى دەپ قارىلىدۇ. ئازتەكلەر ئۆزى ھۆكۈمرانلىق قىلغان رايونلاردا ئۆزلىرىگە تەھدىت شەكىللەندۈرۈشى مۇمكىن بولغان بارچە قەۋملەرنى ۋەيران قىلىش ۋاسىتىسى ئارقىلىق ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەشتۈرگەن. 16 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئازتەكلەر بەش يۈز ئۇششاق شەھەر دۆلىتىنى ئۆزىگە بويسۇندۇرغان بولۇپ، بۇ چاغدا دۆلەت نوپۇسى بەش، ئالتە مىليونغا يەتكەن. بەش ئەسىر ئىلگىرى بۇ نوپۇس بىر دۆلەت ئۈچۈن ئىنتايىن كۆپ نوپۇس ھېسابلىناتتى. پايتەخت تېنچىتلاندا بولسا 140 مىڭ نوپۇس بولغان. ئازتەكلەرنىڭ پايتەختى تېنچىتلان ئەينى چاغدا مېكسىكا زېمىنىدىكى ئەڭ چوڭ ۋە نوپۇسى ئەڭ كۆپ پايتەخت بولغان.

ئازتەك دۆلىتىنىڭ ئىقتىسادى ناھايىتى گۈللەنگەن بولۇپ، ئازتەك مەدەنىيىتىمۇ رايوندىكى گۈللەنگەن مەدەنىيەتلەردىن ھېسابلىنغان. بۈگۈنكى مېكسىكىدىن ئارگېنتىنانىڭ شىمالىي قىسىملىرىغىچە بولغان زېمىنلاردا ئىمپېراتورلۇق قۇرغان ئازتەكلەر ئۆزىگە خاس دېھقانچىلىق تېخنىكىسىغا، كۈچلۈك ئاسترونومىيە بىلىمىگە ئىگە ئىدى. ئۇلار ئىككى تۈرلۈك كالىپندارنى تەڭ قوللانغان بولۇپ، كالىپندارلىرىدىن بىرى قۇياش كالىپندارى ئىدى ۋە بىر يىلى 365 كۈن دەپ سانايىتى. يەنە بىرى مۇراسىم كالىپندارى بولۇپ، ھەر 260 كۈندە بىر قېتىم يېڭىلىناتتى.

ئازتەكلەرنىڭ دىنى ۋە ئادەم قۇربانلىق قىلىش مۇراسىمى

ئازتەكلەر تولىمۇ غەيرى دىنىي ئېتىقادقا ئىگە بولۇپ، ئۇلار ئىسلامدىكى تەڭداشسىز، ھەممىنى ياراتقان، ھەممىگە ھاكىم ۋە چەكسىز مېھرىبان، تەڭداشسىز يەككە ئىلاھ ئەقىدىسىنىڭ ئەكسىچە كۆپ ئىلاھلىق كۇفرىي ئېتىقادتا بولغان. ئىلاھ ھەققىدىكى چۈشەنچىلىرى تولىمۇ غەلىتە بولۇپ، ئازتەكلەر «تەڭرىلەر ناھايىتى غەزەپناك، ئۇ ئىنسانلارنىڭ ئازاب چېكىشىنى خالايدۇ» دېگەن ئەقىدىدە بولغان. ئۆز خىيالىدا كۆپلىگەن باتىل تەڭرىلەرنى ئويدۇرۇپ چىقىرىپ، ئاشۇ ھەر خىل باتىل تەڭرىلەرگە ئادەم قۇربانلىق قىلىش ئارقىلىق ئۆز قۇلچىلىقىنى ئىپادىلەشكە ئورۇنغان. ئازتەكلەر يەنە «قۇياش ھەر كۈنى چىقىشى ئۈچۈن ئۆزى ئۈچۈن قۇربانلىق قىلىنىشىنى تەلەپ قىلىدۇ» دېگەن خۇراپىي قاراشتا بولغان. بۇ سەۋەبلىك ئازتەكلەر «تەڭرى» ۋە قۇياش ئۈچۈن قۇربان قىلىش مەجبۇرىيىتى ھېس قىلىپ، ئايدا بىر قېتىم ئادەم قۇربانلىق قىلىش ئۈچۈن مەخسۇس مۇراسىم تەييارلاپ، چوڭ كۆلەمدە ئادەم قۇربانلىق قىلغان. خاتىرىلەرگە كۆرە، ئازتەكلەر بىر مۇراسىمدا تۆت كۈن ئىچىدە سەكسەن مىڭ

ئادەمنى قۇربانلىق قىلغان. ئازتەكلەرنىڭ دىنىي ئېتىقادى تەڭرىلىرىگە ئادەم قۇربانلىق قىلىش ئارقىلىق باتىل تەڭرىلىرىنىڭ زىيانكەشلىكىدىن ساقلىنىشىنى ئاساس قىلغان.

ئازتەكلەر ئۇرۇش جەريانىدا دۈشمەنلىرىنى ئۆلتۈرۈشنىڭ ئورنىغا ئەسىر ئېلىشقا تولمىمۇ ئەھمىيەت بەرگەن. بۇنىڭ سەۋەبى، ئازتەكلەر يىلىغا نەچچە ئون قېتىم تەڭرىلىرى ۋە قۇياش ئۈچۈن ئادەم قۇربانلىق قىلىش چۈشەنچىسىدە بولغانلىقى ئۈچۈن، ئادەم قۇربانلىق قىلىش ئۇزۇن داۋاملىشقان تەقدىردە ئۆز ھاكىمىيىتى ئاستىدىكى نوپۇسنىڭ يوقىلىپ كېتىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاراتتى. نەتىجىدە، ئازتەكلەر قۇربانلىق قىلىنىدىغان ئادەم سانىنى ئەسىرلەردىن توشقۇزۇشقا تىرىشقان. شۇ سەۋەبلىك، ئازتەكلەر ئادەم قۇربانلىق قىلىش مۇراسىملىرىدا قۇربانلىق قىلىش ئۈچۈن ئۇرۇشتا دۈشمەنلىرىنى ئۆلتۈرۈشنىڭ ئورنىغا، تىرىك پېتى ئەسىر ئېلىش كويىدا بولغان.

ئازتەكلەر ئىشلەتكەن ئۇرۇش قوراللىرى تەتقىق قىلىنغاندا، بۇ قوراللارنىڭ ئادەم ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن ئەمەس، يارىلاندىرۇش ئۈچۈن لايىھەلەنگەنلىكى ئوتتۇرىغا چىققان. ئازتەك ئەسكەرلىرىگە ئالاقىدار يەنە بىر ئالاھىدە ئەھۋال مەۋجۇت بولۇپ، ئازتەك ئارمىيىسىنىڭ ئەسكەرلىرى جەڭدە قانچە كۆپ ئەسىر ئالسا، مەرتىۋىسى شۇنچە يۇقىرى بولاتتى. مەسىلەن، بىر ئازتەك ئەسكەرى ئون جەڭگە قاتنىشىپ، ئون جەڭدە يۈز ئەسىرنى قولغا چۈشۈرگەن بولسا، يەنە بىر ئازتەك ئەسكەرى بەش جەڭگە قاتنىشىپ، بەش جەڭدە ئىككى يۈز ئەسىرنى قولغا چۈشۈرگەن بولسا، ئىككى يۈز ئەسىر قولغا چۈشۈرگەن ئەسكەرنىڭ مەرتىۋىسىدىن ئىككى ھەسسە يۇقىرى بولاتتى. جەڭلەردە كۆپ ئەسىر قولغا چۈشۈرگەن ئەسكەرلەرنىڭ ئازتەك قەۋمى ئارىسىدا ھۆرمىتى چوڭ، ئىمتىيازى كۈچلۈك ئىدى. ئۇلار جەمئىيەتتە خالىغىنىنى قىلالايتتى.

جەڭدە ئەسىر ئېلىشقا ماھىر ئازتەك ئەسكەرلىرىنىڭ جەڭدە ئۆزىگە ئەگىشىپ ماڭىدىغان ياردەمچىلىرى بولۇپ، ئەسىر ئېلىشقا ماھىر ئەسكەر دۈشمەننىڭ ئەسكەرلىرىنى يارىلاندىرغان ھامان ئۇنىڭ كەينىدە ئەگىشىپ يۈرىدىغان ياردەمچىلىرى يارىدار دۈشمەن ئەسكەرىنى دەرھال تۇتۇپ، باغلاپ، ئەسىر ئالاتتى. ئەسىر ئېلىش ماھىرى بولسا دۈشمەن ئەسكەرىنى يارىلاندىرۇش بىلەنلا بولۇپ، دۈشمەننى تۇتۇش، باغلاش ئىشلىرىنى ئۆز ياردەمچىلىرىگە قالدۇراتتى.

جەڭلەردە ئەسىر قولغا چۈشۈرۈشكە ماھىر بولمىغان ئازتەك جەڭچىلىرى ئازتەك ئارمىيەسىدىن قوغلىناتتى. ئاقىۋەتتە بۇ قوغلاندى ئەسكەرلەر تىجارەتچىلىك، دېھقانچىلىق ياكى باشقا ھۈنەر - كەسىپلەر بىلەن شۇغۇللىناتتى.

جەڭدە قولغا چۈشكەن ئەسىرلەر ئۆزلىرىنى ئەسىر ئالغان ئازتەك ئەسكەرلىرىنىڭ ئىگىدارچىلىقىدا بولاتتى. جەڭ ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئەسكەر ئۆز ئەسىرلىرىنى ئائىلىسىگە قايتۇرۇپ كېلەتتى ۋە ئۇلارنىڭ قورسىقىنى بېقىپ، يارىلىرىنى داۋالاپ، ئادەم قۇربانلىق قىلىش مۇراسىمى ئۈچۈن

تەييارلايتتى. ئۇلار ئەسرلىرىنىڭ بېشىغا نېمە كۈن كېلىدىغانلىقىنى ئەسرلىرىگە ئېزىپ - ئىچۈرۈپ ئاڭلىتاتتى. قۇربانلىق قىلىنىش كۈنى يېتىپ كەلگەندە ئەسرلەر مۇراسىم مەيدانىغا ئېلىپ كېلىنەتتى. ئازتەكلەرنىڭ ئەسر قۇربانلىق قىلىش ئۇسۇللىرى ھەر خىل بولۇپ، ئەسرلەرنىڭ بىر تۈركۈمىنى ئۆزلىرى ئىبادەتخانا دەپ بىلىدىغان پىرامىداللىرىنىڭ پەشتاقلرىغا ئېلىپ چىقىپ، قارىنى يېرىپ، يۈرىكىنى سۇغۇرۇۋېلىش ئارقىلىق قۇربانلىق قىلاتتى. يەنە بىر تۈركۈم ئەسرلەرنىڭ قولىغا ئۆزىنى قوغدىشى ئۈچۈن نەيزە قاتارلىق بىرەر ئەسۋابنى تۇتقۇزاتتى، ئاندىن ھەر بىر ئەسرگە تۆت بەش ئازتەك ئەسكىرى پىچاق بىلەن ھۇجۇم قىلىپ، ئۇنىڭ بەدىنىگە پىچاق تىقاتتى، ئەمما، ئەسرلەرنىڭ دەرھال ئۆلمەسلىكى ئۈچۈن ئەسرلەرنىڭ بەدىنىدىن قان ئاققۇزۇش ئارقىلىق، ئۇنىڭ قانسىراپ ئۆلۈشىنى مەقسەت قىلاتتى. ئەسر ئىستەكسىز رەۋىشتە ئۆزىنى ئاز - تولا قوغدايتتى. ئازتەك ئەسكەرلىرى بولسا ئۇنى ئاستا - ئاستا قانسىرتىپ ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن بەدىنىنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا ئاز - ئازدىن پىچاق تىقاتتى. يەنە بەزى ئەسرلەرنى بولسا ئۇرۇپ - دۇمبالاش ئارقىلىق ئۆلتۈرەتتى. بۇ خىلدىكى ئەسرلەرنىڭ سۆڭەكلىرىنى سۇندۇرۇش ئارقىلىق ئۆلتۈرۈش مەقسەت قىلىناتتى. ئەسرلەرنىڭ بەدىنىنىڭ مەلۇم قىسمى سۇنۇپ ھوشىدىن كەتسە، ئەسكەرلەر ئۇلارغا سۇ، يېمەك - ئىچمەك دېگەنلەرنى بېرىش ئارقىلىق ھوشىغا كەلتۈرەتتى، ئاندىن ئۇنى يەنە ئۇرۇپ، سۆڭەكلىرىنى سۇندۇرۇشنى نىشانلايتتى.

ئازتەكلەر ئاخىرىدا قۇربانلىق قىلىنغان ئەسرلەرنىڭ بېشىنى ئۈزۈۋېلىپ، ئۆز ئىبادەتخانىلىرىغا تىزاتتى. بەدەن ئەزالىرىنى بولسا ئائىلىسىگە ئېلىپ كېتەتتى، ئەسرلەرنىڭ تېرىلىرىنى سويىۋېلىپ ئۇچىسىغا يېپىنىۋالاتتى، ئەسرلەرنىڭ تاپىنى (ئۆلۈكىنى) ئائىلىسى بىلەن بىرلىكتە يەيتتى.

ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى ئويدۇرۇپ چىقىرىۋالغان باتىل تەڭرىلىرى ئۈچۈن ۋە قۇياش ئۈچۈن (قۇياشمۇ ئۇلار ئۈچۈن تەڭرىلەردىن بىرى ئىدى) ئادەم قۇربانلىق قىلىش مۇراسىمى ۋە قۇربانلىق قىلىنغۇچىلارنى بىر تەرەپ قىلىش ئۇسۇلى مانا مۇشۇنداق ئىدى.

ئازتەكلەرنىڭ يوقۇلۇشى

ئازتەك ئىمپېرىيىسى ئىسپانىيەلىك ئىشغالچى ھېرنان كورتېسنىڭ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ ئەزەتەك ئىمپېرىيىسىنىڭ پايتەختى تېنوتلانغا 1519 - يىلى قەدەم بېسىشى نەتىجىسىدە ھالاك بولغان. ئىسپانىيەلىك ئىشغالىيەتچى ھېرنان كورتېس بەش يۈزگە يېقىن ئەسكىرى بىلەن ئازتەكلەرنىڭ زېمىدا

پەيدا بولغان. ئۇنىڭ ئازتەكلەر زېمىنىدا پەيدا بولۇشىنىڭ ئەڭ مۇھىم سەۋەبلىرىدىن بىرى ئازتەكلەرنىڭ ئالتۇنى بايلىق دەپ بىلىمگەنلىكى، ئالتۇنى پۇل ئورنىدا قوللىنىشنىڭ ئورنىغا، كاكائو ئۇرۇقلىرىنى پۇل قىلىپ قوللانغانلىقى سەۋەبلىك، ئازتەكلەرنىڭ ئالتۇنىنى قولغا چۈشۈرۈش بولغان. ئىلغار قوراللار بىلەن قوراللانغان ھېرنان كورتېس بەش يۈزدەك ئەسكەر بىلەن پاراخوت ئارقىلىق مېكسىكا قۇرۇقلۇقىغا چىققان بولۇپ، يەرلىك خەلق ۋە ئازتەك پادىشاھى مونتسۇما ئۆزلىرى ئىلگىرى ھېچ كۆرۈپ باقمىغان بۇ ئاق تەنلىك يۈزۈن كىشىلەرنى قىزغىن كۈتۈۋالغان ۋە ھېرنانغا بۈيۈك ئىلتىپات كۆستىپ، زىياپەت بەرگەن. ھېرنان پۇرسەتتىن ياخشى پايدىلىنىپ، ئازتەك پادىشاھى مونتسۇمانى ئەسىر ئېلىپ، تېنۇچىتلان شەھىرىنى قولغا چۈشۈرگەن، ئازتەك ئەسكەرلىرىنى ۋە خەلقنى دەھشەتلىك قىرغىن قىلىپ، ئازتەكلەرنىڭ ئىلىكىدىكى ئالتۇن قاتارلىق قىممەتلىك بايلىقلارنى ئۈدۈللۈك ئۆز دۆلىتىگە ماڭغۇزغان. ئازتەك پادىشاھى مونتسۇمانىڭ جىيەنى كاختېموك باشچىلىقىدا ئىسپانىيە ئىشغالچىلىرىغا قارشى شىددەتلىك قايتۇرما ھۇجۇم باشلانغان. ئاقۋەتتە، ئازتەكلەرنىڭ ئەشەددىي رەقىبى كورتېسلارنىڭ ياردىمى ئاستىدا ھېرنان كورتېس غەلبە قىلغان، دەل مۇشۇ پەيتلەردە ئازتەك ئېمپېرىيىسى تەۋەسىدە سەۋەبى نامەلۇم شىددەتلىك يۇقۇملۇق كىسەل كۆرۈلۈپ، 1520 - يىلى بىر يىل ئىچىدىلا تېنۇچىتلان ئاھالىسىنىڭ قىرىق پىرسەنتى يۇقۇملۇق ۋابادا ئۆلۈپ كەتكەن ۋە بۇ ئۆلۈم تېخىمۇ شىددەتلىك ئاۋۇپ، ئازتەك خەلقىنىڭ ھەممىسىنىڭ دېگۈدەك يوق بولۇشىغا سەۋەب بولغان. بىر تەرەپتىن ھېرنان كورتېسنىڭ دەھشەتلىك قىرغىنى، بىر تەرەپتىن يۇقۇملۇق كېسەلنىڭ يامرىشى سەۋەبلىك ئازتەك ئېمپېرىيىسى ھالاك بولۇپ، ئازتەكلەر دۇنيادىن يوق بولۇپ كەتكەن.

ئۆتكۈر ئالماس تەييارلىدى

پولات قادىرى

ئۆلكە تارىخى

پولات قادىرى ۋە ئۆلكە تارىخى

تېك-ماكان ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى

پولات قادىرى ۋە ئۆلكە تارىخى

«مەن سىلەرگە تارىخ دەرسى ئۆتمەن. خىتاي تارىخى ئوقۇمىسىلەر ياكى ئۇيغۇر تارىخىمۇ؟»

— پولات قادىرى، ئۈرۈمچى، 1948-يىللىرى

«مەن بۇ يۇرتنىڭ ئۆز پەرزەنتىمەن. بىز ھاياتلا بولىدىكەنمىز، سىز خالىغان ئوقۇتقۇچىنى

تېپىپ خىتاي تارىخى ئۆگىتەلمەيسىز.»

— پولات قادىرى، ئۈرۈمچى، 1948-يىللىرى

پولات قادىرى كىم؟

تارىخچى پولات قادىرى 1919-يىلى شەرقىي تۈركىستاننىڭ قۇتۇبى ناھىيىسىدە تۇغۇلۇپ،

1970-يىلى ئىستانبۇلدا ۋاپات تاپقان.

پولاتى قادىرى شەرقىي تۈركىستاننىڭ قۇتۇبى ناھىيىسىدە كەمبەغەل دېھقان ئائىلىسىدە

دۇنياغا كەلگەن. پولات قادىرى ئۈرۈمچىدىكى شەرقىي تۈركىستان دارىلمۇئەللىمىنى ئەلا نەتىجە

بىلەن پۈتتۈرگەندىن كېيىن، 1941-يىلى شەرقىي تۈركىستاندىكى ئاتالمىش شىنجاڭ ھۆكۈمىتىنىڭ

ئورگان گېزىتى بولغان «شىنجاڭ گېزىتى» دە ئىشقا چۈشۈپ، بۇ گېزىتنىڭ ئۇيغۇرچە، قازاقچە

بۆلۈمىنىڭ مۇھەررىرى بولۇپ ئىشلىگەن، كېيىن خىزمەتتە يۈكلىنىپ مەزكۇر گېزىتنىڭ

يېزىقچىلىق ئىشلىرى مۇدىرلىقىغا ئۆستۈرۈلگەن. 1943-يىلى ئالتە ئايدەك ۋاقىت ئۈرۈمچىدە

تۈرمىدە ياتقاندىن كېيىن قويۇپ بېرىلىپ، ئەسلىدىكى خىزمەت ئورنىغا قايتىپ كەلگەن. كېيىن

ئۈرۈمچى دارىلمۇئەللىمىنىڭ تارىخ ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ ئىشقا چۈشۈپ، ئابدۇرەھىم ئۆتكۈر بىلەن

خىزمەتداش بولۇپ ئىشلىگەن.

1949-يىلى كۈزدە خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى شەرقىي تۈركىستانغا تاجاۋۇز قىلىپ

كىرگەندىن كېيىن، ئىسا يۈسۈپ ئالىپكېكىن ۋە مۇھەممەتئىمىن بۇغرا قاتارلىقلار بىلەن بىرلىكتە

ۋەتەننى تەرك ئېتىپ، يەكەن ئارقىلىق ھىندىستاننى نىشانلاپ يولغا چىققان. خىتاي كوممۇنىست

پارتىيىسى دۆلىتى ۋەتىنىمىزگە تۇمشۇقنى تىققاندىن كېيىن، كوممۇنىست ھاكىمىيىتى ئاستىدا

ياشاشنى خالىمىغان ياكى بۇرۇن گومىنداڭ تەرەپتارى بولغانلىقى ئۈچۈن نۆۋەتتىكى كوممۇنىست ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن باستۇرۇشقا ئۇچراشتىن ئەنسىرىگەن بىر بۆلۈك شەرقىي تۈركىستان خەلقى ئارىسىدا ياقا يۇرتلارغا چىقىپ كېتىش دولقۇنى كۆتۈرۈلگەن بولۇپ، بۇ كۆچ - كۆچ سەپىرىنىڭ ئىسا يۈسۈپ ئالىپتېكىن ۋە مۇھەممەدئىمىن بۇغرا باشچىلىقىدىكى كارۋانىدا مەشھۇر يازغۇچى ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ۋە پولات قادىرى قاتارلىقلارمۇ بار ئىدى. پولات قادىرى كارۋاندىكىلەر بىلەن بىلەن پۈتۈن مال - مۈلكى مۇسادىرە قىلىنغان ھالەتتە چېگرادىن ئۆتۈپ كېتەلمىگەن بولسىمۇ، خىتاي باندىتلىرى كارۋاندىكى ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، چىڭگىزخان داموللام قاتارلىق بىر بۆلۈك موللا، زىيالىيلارنى چېگرادىن ئۆتۈشكە يول قويماي كەينىگە قايتۇرۇپ ئېلىپ كەتكەن. چىڭگىزخان داموللام قاتارلىقلار بىر نەچچە يىل كېيىن ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنىپ، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ھايات قالغان.

كارۋانغا قوشۇلۇپ ھىندىستان چېگرىسىغا ئۆتۈپ كەتكەن پولات قادىرى كەشمىردە ئۈچ ئاي تۇرۇپ قالغان. كېيىن ئىسا يۈسۈپ ئالىپتېكىن ۋە مۇھەممەدئىمىن بۇغرا باشچىلىقىدىكى مۇھاجىرلار ئەترىتى بىلەن تۈركىيەگە يېتىپ كەلگەن.

پولات ئەپەندى تۈركىيەدە شەرقىي تۈركىستان كۆچمەنلەر جەمئىيىتىنىڭ باش كاتىپلىق خىزمىتىنى ئىشلىگەن. ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدا مەشھۇر تۈرك تارىخچىسى زەكى ۋەلىدى توغاننىڭ يېنىدا دوكتورانت ئوقۇغۇچى سۈپىتىدە ئىلمىي ياردەمچى بولۇپ ئىشلىگەن.

كېيىن ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى تىل - تارىخ فاكولتېتى خىتاي شۇناسلىق بۆلۈمىدە تەتقىقاتچى بولۇپ خىزمەت قىلىپ، 1966 - يىلى گېرمانىيەنىڭ ميۇنخېن شەھىرىدىكى ئازادلىق رادىئوسىدا ئىشلەش ئۈچۈن گېرمانىيەگە بارغان. 1970 - يىلى 26 - ئاۋغۇست ئېيىدا 61 يېشىدا يۈرەك كېسىلى بىلەن ئىستانبۇلدا ۋاپات بولغان.

ئەسەرلىرى:

پولات قادىرى «ئۆلكە تارىخى» دىن سىرت «ئەرك شوئارى» (1948)، «شەرقىي تۈركىستاننىڭ كېيىنكى يۈز يىللىق تارىخى» (ئاپتور بۇ ئەسەرنى پۈتتۈرۈپ بولۇشتىن ئاۋۋال ۋاپات بولۇپ كەتكەن)، «خىتاي مۇستەملىكىسى شەرقىي تۈركىستان» (1960، ئىستانبۇل) قاتارلىق ئەسەرلەرنى يازغان.

«ئۆلكە تارىخى»

پولات قادىرى «ئۆلكە تارىخى» ناملىق ئەسىرىدە شەرقىي تۈركىستاننىڭ يېقىنقى تارىخىغا دائىر مۇھىم ۋەقە - ھادىسىلەرنى قىسقىچە بايان قىلىشقا تىرىشقان بولۇپ، پولات قادىرى ئەسىرىدە

تۈركلەرنىڭ، ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمدىن ھازىرغىچە بولغان تارىخىنى ئايرىم ماۋزۇلار ئاستىدا قىسقا - قىسقا بايان قىلىپ ماڭغان.

ئەسەرنىڭ بۈگۈنكى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى نەشرى تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى تەرىپىدىن 2018 - يىلى نەشر قىلىنغان. كىتابنىڭ بەت سانى 224 بەت.

«ئۆلكە تارىخى» ئىككى قىسىمغا بۆلۈپ يېزىلغان بولۇپ، ئەسەرنىڭ بىرىنچى قىسمى ئۈچ بابتىن، ئىككىنچى قىسمى ئۈچ بابتىن تەشكىل تاپقان. بىرىنچى قىسىم كىرىش سۆزدىن سىرت «باشلانغۇچ تارىخ» (بىرىنچى باب)، «ئوتتۇرا چاغ تارىخى» (ئىككىنچى باب)، «كېيىنكى زامان تارىخى» (ئۈچىنچى باب) قاتارلىق ئۈچ بابتىن تۈزۈلگەن. ئىككىنچى قىسىم «قۇمۇل ئىنقىلابى دەۋرى» (بىرىنچى باب)، «شېڭ شىسەي دەۋرى» (ئىككىنچى باب)، «ئىلى ۋە قەسى ۋە تىنچلىق بىتىمى دەۋرى» (ئۈچىنچى باب) قاتارلىق ئۈچ بابتىن تۈزۈلگەن.

ئەسەرنىڭ يېزىلىش ئۇسلۇبى ئىخچام، چۈشىنىشلىك بولۇپ، ئەسەرنى ئوقۇغان كىشى تۈرك ۋە ئۇيغۇر تارىخىدىن، بولۇپمۇ، شەرقىي تۈركىستاننىڭ يېقىنقى بىر نەچچە ئەسىرلىك قىسقىچە تارىخىدىن خەۋەردار بولالايدۇ.

كىتابتا شەرقىي تۈركىستاننىڭ يېقىنقى تارىخى بايان قىلىنغان بولۇشىغا قارىماي، ئالدىنقى ئەسىردە شەرقىي تۈركىستاندا قۇرۇلغان ئىككى جۇمھۇرىيەت دۆلىتى توغرىلىق ئىنتايىن قىسقىچىلا مەلۇمات بېرىلگەن. ئىككىنچى جۇمھۇرىيەت توغرىسىدا تەرەپبازلىق تەرەپتارى سۈپىتىدە پىكىر بايان قىلغان. 1945 - يىلى ئۈرۈمچىدە قۇرۇلغان «شىنجاڭ بىرلەشمە ھۆكۈمىتى» ۋە «ئۈچ ئەپەندى» ھەققىدە نىسبەتەن كەڭرى مەلۇمات بەرگەن.

پولات قادىرى «ئۆلكە تارىخى» ناملىق ئەسىرىنىڭ باشلىنىشىدا مۇنداق دېگەن:

«مەن بۇ قىسقىچە ۋەتەن تارىخى كىتابىنى مۇھەممەد ئەمىن ھەزرىتىمنىڭ <شەرقىي تۈركىستان تارىخى> غا ئاساسلىنىپ، ئۆزۈمنىڭ ئۆگىنىپ تاپقان نەتىجىلىرىمدىن پايدىلىنىپ تۈزۈپ چىقتىم. ئىچىدە تولۇق بولمىغان ياكى كەمچىل ئورۇنلىرى بولسا كۆرسىتىپ بېرىلسە، ئىككىنچى قېتىم يېزىلىدىغان تارىخقا ياخشى بىر ئاساس بولۇپ قالىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئوقۇرمەنلەرنىڭ بۇ تارىخ ھەققىدە كۆپرەك تۈزىتىش بېرىشىنى سورايمەن.»

ھېكمەت يار ئىبراھىم تەييارلىدى

ئۆتكەن بىر ئاي
ئىپسىدىكى ئۇيغۇرلارغا
مۇناسىۋەتلىك مۇھىم
ۋەقە - ھادىسىلەر

(2020-يىلى 12-ئاينىڭ 23 - كۈنىدىن 2021 - يىلى 1-ئاينىڭ 25 - كۈنىگىچە)

ئايلىق خەۋەرلەر

(2020 - يىلى 23 - دېكابىردىن، 2021 - يىلى 25 - يانۋارغىچە چىققان، ئۇيغۇرلارغا

ئائىت مۇھىم خەلقئارالىق خەۋەرلەر)

مايك پومپىئو خىتاينىڭ ئىرقىي قىرغىنچىلىقىنى تەكشۈرۈش كېرەكلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدى

تاشقى سىياسەت تورىنىڭ 23 - دېكابىردىكى خەۋىرىگە كۆرە، ئامېرىكا تاشقى ئىشلار مىنىستىرى مايك پومپىئو شەرقىي تۈركىستاندا ئىرقىي قىرغىنچىلىقنىڭ بار يوقلىقىنى تەكشۈرۈشكە بۇيرۇق چۈشۈرگەن، شۇنداقلا ئامېرىكىنىڭ جىنايىتى ئىشلار ئەدلىيە ئىشخانىسىنىڭ باش ئەلچىسىگە تەكشۈرۈشنى نازارەت قىلىشنى بۇيرۇغان. ھازىرقى ئەمەلدارلارنىڭ ۋە سابىق ئەمەلدارلارنىڭ سۆزىگە ئاساسلانغاندا، بۇ قېتىملىق تەكشۈرۈشتە دۆلەت ئىشلىرى مەھكىمىسىنىڭ قانۇن مەسلىھەتچىسى مارك سترىك ۋە دۆلەت ئىشلىرى مەھكىمىسى ئىچكى ئاخبارات ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ۋە مۇناسىۋەتلىك خادىملىرىنىڭ بۇ ھەقتە تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغانلىقى مەلۇم ئىكەن. خەۋەردە يەنە بۇ تەكشۈرۈشنىڭ ئىككى پارتىيىنىڭ پارلامېنت ئەزالىرى تىرامپ ھۆكۈمىتىنى شەرقىي تۈركىستاندىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق ئۈستىدىن تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىشقا چاقىرىغان مەزگىلدە ئېلىپ بېرىلغانلىقى كۆرسىتىلگەن بۇلۇپ، ئۆكتەبىردە ئىككى پارتىيە ئەزالىرىنىڭ پارتىيە قارارىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، خىتاينىڭ ئۇيغۇر ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرگە قىلغان مۇئامىلىسىنى ئىرقىي قىرغىنچىلىق دەپ تىلغا ئالغانلىقى بايان قىلىنغان.

خەلقئارا جىنايىتى ئىشلار سوت مەھكىمىسى ئۇيغۇر قىرغىنچىلىقىنى تەكشۈرۈش چاقىرىقىنى رەت

قىلغاندىن كېيىن، مۇتەخەسسسلەر خىتاينىڭ يۈشۈرۈن تەسىرىدىن گۇمانلاندى

ئاسىيا خەلقئارالىق خەۋەرلەر ئاگېنتلىقىنىڭ (ANI) 24 - دېكابىردىكى خەۋىرىگە كۆرە، مۇتەخەسسسلەر خىتاينىڭ خەلىئارا جىنايىتى ئىشلار سوتىغا بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى خەۋىپسىزلىك كېڭىشىنىڭ دائىمىي ئەزاسى سۈپىتىدە يۈشۈرۈن تەسىر كۆرسەتكەنلىكىدىن گۇمانلانغان ۋە خەلقئارالىق جىنايىتى ئىشلار سوت مەھكىمىسىنىڭ قوش ئۆلچەمگە دۇچ كەلگەنلىكىنى ئىلگىرى سۈرگەن. 2018 - يىلدىن بېرى شەرقىي تۈركىستاندا كىشىلىك ھوقۇق دەپسەندىچىلىكى كۈنسىرى ئېشىۋاتقان بولسىمۇ، خەلقئارالىق جىنايىتى ئىشلار سوت مەھكىمىسىنىڭ خىتاينى 2002 - يىلدىكى رېم ئەھدىنامىسىگە ئىمزا

قويمىغان دېگەن سەۋەب بىلەن خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇيغۇرلارغا قارىتىلغان ئىرقىي قىرغىنچىلىقنى تەكشۈرۈش ھوقۇقىنىڭ يوقلىقىنى ئوتتۇرغا قويۇشى ھەقىقەتەن ھەيران قالدۇرغان.

خەلقئارا جىنايى ئىشلار سوت مەھكىمىسى تەنقىدكە دۇچ كەلدى

ۋاشىنگتون پوچتىسى گېزىتىنىڭ 28- دېكابىردىكى خەۋىرىگە كۆرە، خەلقئارالىق جىنايى ئىشلار سوت مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى فاتۇ بېنسۇدا (Fatou Bensouda) خىتاينىڭ رىم ئەھدىنامىسىگە ئىمزا قويمىغانلىقىنى ئەسكەرتىپ، خىتاي توغرىسىدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغىلى بولمايدۇ، دەپ يەكۈن چىقارغان. خەۋەردە دېيىلىشىچە، جىنايى ئىشلار سوت مەھكىمىسىنىڭ خىتايدا داۋاملىشىۋاتقان كىشىلىك ھۇقۇق دەپسەندىچىلىكلىرىگە تۇتقان پوزىتسىيىسى غايەت زور ئەخلاقىي مەغلۇبىيەتكە ۋەكىللىك قىلىدىكەن. خەۋەردە يەنە جىنايى ئىشلار سوت مەھكىمىسىنىڭ ئامېرىكا بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ياخشىلاشنىڭ بىرىنچى قەدىمى چوقۇم بۇ ئورگاننىڭ دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ ۋەھشىيلىكىنى ئەتراپلىق تەكشۈرۈشى بولۇشى كېرەكلىكى تىلغا ئېلىنغان.

خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىدىن چەك ئايرىش چاقىرىقى

ماياك تورىنىڭ 27- دېكابىردىكى خەۋىرىگە كۆرە، خىتاي شەرقى تۈركىستاندا تۈرلۈك ۋەھشىيلىكلەرنى يۈرگۈزۈپلا قالماستىن، بەلكى ئالدامچىلىق ۋە جاسۇسلۇق قاتارلىق قىلمىشلار ئارقىلىق نۇرغۇنلىغان ئامېرىكىلىقلارنىڭ ئىش ئورۇنلىرىدىن ۋە ئەقلىي مۈلۈك ھۇقۇقلىرىدىن ئايرىلىشىغا سەۋەب بولغان. خەۋەردە يەنە خىتاينىڭ تۈرلۈك ۋاستىلەرنى قوللىنىپ كوممۇنىستىك پارتىيىسىنى باشقا دۆلەتلەرگە سىڭدۈرۋاتقانلىقى، كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ خىتاي ۋىرۇسىدىنمۇ خەتەرلىك ئىكەنلىكى كۆرسىتىلگەن بولۇپ، كوممۇنىستىك پارتىيىدىن چەك ئايرىپ كىشىلىك ھۇقۇق ۋە ھەقىقەتنى قوغداش پەيتىنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكى ئوتتۇرىغا قويۇلغان.

گۈلشەن ئابباس خانىمنىڭ يىگىرمە يىللىق قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغانلىقى جەزىملەشتى

ۋاشىنگتوندا تۇرۇشلۇق تۇرۇشلۇق ئۇيغۇر پائالىيەتچى روشەن ئابباسنىڭ ئاچىسى، تۆھپىكار ئۇيغۇر زىيالىيسى ئابباس بۇرھاننىڭ قىزى گۈلشەن خىتاي ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ناھەق ھالدا تېررورلۇق جىنايىتى بىلەن قارىلىنىپ، ئۇزۇن مۇددەتلىك قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان. چارشەنبە كۈنى گۈلشەن ئابباسنىڭ ئامېرىكا تۇرۇشلۇق قىزى زىبا مۇرات ئاپپىسىنىڭ مەخپىي سوتلانغانلىقىدىن خەۋەر تاپقانلىقىنى ئېلان قىلغان. خەۋەردە دېيىلىشىچە، گۈلشەن ئابباسنىڭ ئۇرۇق تۇققانلىرى CECC ۋە CFU بىرلىكتە ئۆتكۈزگەن ئاخبارات ئېلان قىلىش يىغىنىدا، گۈلشەن ئابباسنىڭ ھېچبىر جىنايىتى بولمىغان تۇرۇقلۇقمۇ، 20 يىللىق قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغانلىقىنى بايان قىلغان. زىبا مۇراتنىڭ دېيىشىچە گۈلشەن ئابباسنىڭ قولغا ئېلىنىشى، تۈتۈپ تۇرۇلۇشى،

سوتلىنىشىنى ۋە جازالىنىشى خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ «دۆلەتنى قانۇن بويىچە ئىدارە قىلىدىغان ۋە كىشىلىك ھوقۇققا ھۆرمەت قىلىدىغان دۆلەت» ئەمەسلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدىكەن.

تۈركىيەدىكى بىر تۈركۈم ئۇيغۇر ياشلىرى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ ئىزدىرىكىنى قىلىپ
ئىستانبۇل خىتاي كونسۇلخانىسى ئالدىدىكى تىنچ نامايىشىنى داۋاملاشتۇرماقتا

ئىستانبۇلدا ياشاۋاتقان بىر تۈركۈم ئۇيغۇر ياشلىرى زوراۋان خىتاي ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن
ئىزدىرىكسىز غايىپ قىلىۋېتىلگەن ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ دېرىكىنى قىلىش ئۈچۈن ئىستانبۇلدىكى
خىتاي كونسۇلخانىسى ئالدىدا بىر نەچچە ھەپتىدىن بېرى تىنچ شەكىلدە نامايىش ئۆتكۈزمەكتە.
ئىستانبۇلدىكى خىتاي كونسۇلنىڭ خادىملىرى مەزكۇر ياشلارنىڭ ئۆزلىرىگە سۇنۇلغان ئۇرۇق
تۇغقانلىرىنىڭ ئىز - دېرىكىنى بېرىش توغرىسىدىكى ئىلتىماسىنى ئىزچىل شەكىلدە رەت قىلىپ،
ئىلتىماسىنى قوبۇل قىلىشتىن باش تارتىپ كەلمەكتە.

خىتاي ھۆكۈمىتى بۇ خىل قىلمىشلىرى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ قانۇنىي تەرتىپلەرنى نەزىرىگىمۇ
ئىلىپ قويمايدىغان رەزىل ماھىيىتىنى خەلقئارا جامائەتچىلىككە تېخىمۇ بەك ئاشكارا قىلماقتا.

بۇ خىلدىكى ھەرىكەتلەر ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆز ھەق - ھوقۇقىنى قوغداش ۋە خىتاينىڭ قاراڭغۇ يۈزىنى
پاكىت بىلەن تەمىنلەش جەھەتتە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇپ، بىز مۇھاجىرەتتىكى ئۇيغۇرلارنى
پۈتكۈل دۇنيا مىقياسىدا خىتايدىن ئۇرۇق - تۇغقان، دوست بۇرادەرلىرىنىڭ ئىزدىرىكىنى قىلىش
ھەرىكىتىگە ئاكتىپ ئاۋاز قوشۇشقا چاقىرىمىز.

ئۇيغۇر ئوقۇغۇچى دەرسكە كېچىككەنلىكى سەۋەپ خىتاي ئوقۇتقۇچىدىن تاياق يېدى

كۈندىلىك پوچتا گېزىتىنىڭ (Daily Mail) 31 - دىكابىردىكى خەۋىرىگە كۆرە، يېقىندا شەرقىي
تۈركىستاندىن تارقالغان بىر سىن ھۆججىتى ئىجتىمائىي تاراتقۇلاردا كۈچلۈك ئىنكاس قوزغىغان.
مەزكۇر سىندا بىر خىتاي ئوقۇتقۇچىنىڭ بىر ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىنى چېچىدىن تۈتۈپ قاتتىق
ئۇرۇۋاتقانلىقى كۆرسىتىلگەن. خەۋەردە مەلۇم بولۇشىچە بۇ ۋەقە 21 - دىكابىر قەشقەرنىڭ پەيزاۋات
ناھىيىسىدىكى بىر تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە يۈز بەرگەن بولۇپ، سىنىپتىكى مەلۇم ئوقۇغۇچى
تەرىپىدىن سىنغا ئېلىنىپ تارقىتىلغان.

خارۋارد بىرلەشمىسى ئامېرىكانىڭ ياش ئۇيغۇرلارنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىش
كېرەكلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدى

قوغدىغۇچى گېزىتىنىڭ 1 - يانۋاردىكى خەۋىرىدە بىلدۈرۈلۈشىچە، خارۋاردتىكى 70 تىن ئارتۇق
ئوقۇغۇچىلار تەشكىلاتى ئامېرىكا ھۆكۈمىتىدىن رەيھان ئەسەتنىڭ ئىنىسى ئەكبەر ئەسەت ئۈچۈن

ھەرىكەتكە ئۆتۈشنى تەلەپ قىلدى. خەۋەردە دېيىلىشىچە، ئەكبەر ئەسەت 2016- يىلى ئامېرىكا تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىقىنىڭ مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش پروگراممىسىغا قاتنىشىپ ئۈرۈمچىگە قايتقاندىن كېيىن غايىپ بولۇپ، 15 يىللىق قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان. ئەكبەر ئەسەتكە ئوخشاش تورچىلىق ساھەسىدە ئىگىلىك تىكلەنگەن بىر ياشنىڭ مىللىي ئۆچمەنلىككە قۇتراتقۇلۇق قىلغان دەپ ئەيىبلەشنى كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى قوزغىغان.

دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى تۈركىيەنى خىتاي بىلەن ئۆتكۈزۈپ بېرىش شەرتنامىسى ئىمزالاشقا

چاقىردى

ھىندىستان بىلۈم خەۋەر ئاگېنتلىقىنىڭ 3- يانۋاردىكى خەۋىرىگە كۆرە، دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى بايانات ئېلان قىلىپ تۈركىيە ھۆكۈمىتىنى خەلقئارا قانۇنغا ۋە قايتماسلىق پىرىنسىپىغا ئەمەل قىلىشقا، خىتاي ھۆكۈمىتى بىلەن ئۆتكۈزۈپ بېرىش شەرتنامىسى ئىمزالاشتىن يىراق تۇرۇشقا چاقىرغان. باياناتتا دېيىلىشىچە، خىتايدا ۋەھشىيلەرچە كىشىلىك ھوقۇق دەپسەندىچىلىكى يۈز بىرىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە، ئەگەر تۈركىيە ھۆكۈمىتى خىتاي تەلەپ قىلغان ئۇيغۇرلارنى ئۆتكۈزۈپ بېرىش شەرتنامىسىنى ئىمزالىسا، بۇ خىتاينىڭ يەنە بىر خىل زىيانكەشلىك قورالغا ئايلىنىپ قېلىشى مۇمكىن ئىكەن. دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيىنىڭ رەئىسى دولقۇن ئەيسا تۈركىيەنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىقنى كۆزدە تۇتۇپ، تۈركىيەدە ياشايدىغان ئۇيغۇرلارنى قوغداش مەجبۇرىيىتىنىڭ بارلىقىنى، ئۇنداق قىلمىغاندا تۈركىيەنىڭ زۇلۇمغا قارشى سۆز قىلغان دۆلەت بولۇشتەك ئىناۋىتىگە تەسىر يېتىدىغانلىقىنى تىلغا ئالغان.

ئۇيغۇرلار خىتاي كونسۇلخانىسى ئالدىدىكى نامايىشنى داۋاملاشتۇردى

ئانادولۇ ئاگېنتلىقىنىڭ 6- يانۋاردىكى خەۋىرىگە كۆرە، ئىستانبۇلدا ياشايدىغان ئۇيغۇرلار خىتاي كونسۇلخانىسى ئالدىدىكى نامايىشنى داۋاملاشتۇرۇۋاتقان بولۇپ، ئۇلار خىتايدىكى يىغىۋېلىش ۋە مەجبۇرى ئەمگەك لاگېرلىرىدا تۇتۇلغان ئائىلە ئەزالىرىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىشنى تەلەپ قىلغان. ئۇنىۋېرسىتېت ئوقۇتقۇچىلىرى، سودىگەرلەر ۋە مەمۇرلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان نامايىش گۇرۇپپىسى تۆت خىل تىلدا لوزۇنكا كۆتۈرگەن بولۇپ، نامايىشچىلارنىڭ بىلدۈرۈشىچە خىتاي كونسۇلخانىسى ھازىرغا قەدەر ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسىغا جاۋاب قايتۇرمىغان. نامايىشقا قاتناشقان تۈركىيە سائادەت پارتىيىسىدىن ئۆمەر فارۇق خىتاي ھۆكۈمىتىنى ئەيىبلەنگەن، شۇنداقلا دۇنيانىڭ بۇ ۋەھشىيلەكلەر ئالدىدا سۈكۈتتە تۇرغانلىقىغا ئېتىراز بىلدۈرگەن.

ماركس - سېنسىپىر كىيىم - كېچەك شىركىتى خىتاينى ئەيىبلەشچىلەر قاتارىدىن ئورۇن ئالدى

ئەنگىلىيە BBC تورىنىڭ 6- يانۋاردىكى خەۋىرىدە كۆرسىتىلىشىچە، ماركس - سېنسىپىر كىيىم - كېچەك شىركىتى (M&S) خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى كىشىلىك ھوقۇق دەپسەندىچىلىكىگە

قارشى تۇرۇش چاقىرىقىغا ئىمزا قويغان. 12- ئايدا BBC خەۋەر تورى خىتاينىڭ نەچچە يۈز مىڭ ئۇيغۇر ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرنى مەجبۇرى ئەمگەككە قىستىغانلىقى توغرىسىدىكى يېڭى پاكىتلارنى ئاشكارىلىغان بولۇپ، بىر تۈركۈم كىيىم - كېچەك شىركەتلىرى شەرقىي تۈركىستاندىن خام ئەشيا ئىمپورت قىلىشنى توختاتقان. خەۋەردە دېيىلىشىچە، ماركس - سېپىنسىر كىيىم - كېچەك شىركىتى ھەر يىلى ھەرخىل رايونلاردىن 40 مىڭ توننا پاختا ئىشلىتىدىغان بولۇپ، باشقا شىركەتلەرنىڭ خام ئەشيا مەنبەسىنى تەكشۈرۈشىگە ئىلھام بېرىش ئۈچۈن، شەرقىي تۈركىستاندىكى كىشىلىك ھوقۇق دەپسەندىچىلىكىگە قارشى تۇرۇش چاقىرىقىغا ئىمزا قويۇشنىڭ مۇھىملىقىنى بايان قىلغان.

ب د ت كۆزىتىش تەشكىلاتى 2020- يىلدىكى كىشىلىك ھوقۇقنى دەپسەندە قىلغان 10 چوڭ دۆلەتنى ئاشكارىلىدى

خىرىستىئان پوچتىسى گېزىتىنىڭ 7- يانۋاردىكى خەۋىرىدە دېيىلىشىچە، ب د ت كىشىلىك ھوقۇقنى كۆزىتىش تەشكىلاتى 2020- يىلدىكى ئەڭ ئېغىر كىشىلىك ھوقۇقنى دەپسەندە قىلغۇچى دۆلەتلەر تىزىملىكىنى ئېلان قىلغان بولۇپ، خىتاي بۇ تىزىملىكتە بىرىنچى ئورۇندا تۇرغان. خىتاي مىليونلىغان ئۇيغۇرلارنى لاگېرىغا قاماش، كىشىلىك ھوقۇق پەئالىيەتچىلىرىنى تۈرمىگە تاشلاش، تىبەتنى ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىتىش، خوڭكوڭدا ئەركىنلىكنى بوغۇش قاتارلىق جىنايەتلەر بىلەن ئەيىبلەنگەن. كىشىلىك ھوقۇقنى دەپسەندە قىلغۇچىلار تىزىملىكىدە خىتايدىن باشقا ئىران، كامېرون، ۋېنزۇئېلا، سەئۇدى ئەرەبىستان، زىمبابۋې، كۇبا، تۈركىيە، شىمالى كورىيە ۋە رۇسىيە قاتارلىق دۆلەتلەر بار بولۇپ، بۇ ئون دۆلەت ئۆز پۇقرالىرىنى قىيناش، تۈرمىگە تاشلاش، ئاچلىققا دۇچار قىلىش، سىياسى ئۆكتىچىلەرگە زىيانكەشلىك قىلىش، دىنىي ئېتىقاد تۈپەيلى كىشىلەرگە زىيانكەشلىك قىلىش سەۋەبىدىن يۇقىرىقى تىزىملىككە كىرگۈزۈلگەن.

ياۋروپا ئىتتىپاقى خىتايدىكى ئازغىنە پايدىسى ئۈچۈن كىشىلىك ھوقۇقنى سېتىۋەتتى

نيۇيورك پوچتىسى گېزىتىنىڭ 7- يانۋاردىكى خەۋىرىگە كۆرە، 2020- يىلى خىتاي رەئىسى شى جىنپىڭنىڭ گىئوپولىتىك قانۇنسىز قىلمىشلىرى ۋە دۆلەت ئىچىدىكى زوراۋانلىقى ئەڭ يوقىرى پەللىگە چىققان بىر يىل بولۇشىغا قارىماي، ياۋروپا ئىتتىپاقى يەنىلا خىتاي بىلەن بىر تەرەپلىملىك، ئېنىقسىزلىق ۋە ئالدامچىلىققا تولغان سودا كېلىشىمنى ئىمزالىغان. خەۋەردە دېيىلىشىچە، ياۋروپا ئىتتىپاقى بۇ كېلىشىمنىڭ ئۆزىنىڭ مەنپەئەتىنى قوغدايدىغانلىقىنى، يادرولۇق قىممەت قارىشىنى ئىلگىرى سۈرىدىغانلىقىنى داۋا قىلىسىمۇ، ئەمەلىيەتتە بۇ كېلىشىم ئۇلارنىڭ ئۆز قىممەت قارىشىغا

قىلىنغان خىيانەت بولۇپلا قالماستىن، بەلكى يەنە ئىتتىپاقىدىشى بولغان ئامېرىكىغا قىلىنغان خىيانەت ھېسابلىنىدىكەن. خەۋەردە يەنە ياۋروپا ئىتتىپاقىنىڭ ئىقتىسادىي مەنپەئەتى دەپ ياۋروپانىڭ قىممەت قارىشىنى قۇربان قىلغانلىقى تىلغا ئېلىنغان بولۇپ، بۇ كېلىشىم ياۋروپا پارلامېنتىدىكى كىشىلىك ھوقۇق تەشەببۇسچىلىرىنىڭ ۋە ئۇيغۇرلارنى مەجبۇرىي ئەمگەككە سېلىشىنى توختىتىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىۋاتقان كىشىلەرنىڭ تىرىشچانلىقلىرىنى يوققا چىقىرىدىكەن.

تۆتتىن خىتاينىڭ ئامېرىكا تۇرۇشلۇق ئەلچىخانىسى چىقارغان «ئۇيغۇر ئاياللىرى ئەمدى تۇغۇت ماشىنىسى ئەمەس» ناملىق يازمىسىنى ئۆچۈرۈپ تاشلىدى

قوغدىغۇچى گېزىتىنىڭ (The Guardian) 10 - يانۋاردىكى خەۋىرىدە دېيىلىشىچە، تۆتتىن خىتاينىڭ ئامېرىكا باش ئەلچىخانىسى چىقارغان ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ ئاشقۇنلۇقتىن «ئازاد قىلىنغانلىقى» ۋە ئەمدى «بوۋاق ئىشلەپچىقىرىش ماشىنىسى» ئەمەسلىكى توغرىسىدىكى يازمىسىنى ئۆچۈرۈۋەتكەن ۋە بۇ يازمىنىڭ تۆتتىننىڭ قائىدە - مىزانلىرىغا خىلاپ ئىكەنلىكىنى ئېيتقان. بۇ يازما ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن خەلقئارادا كۈچلۈك ئەيىپلەشكە ئۇچرىغان. بىرلەشمە ئاگېنتلىقىنىڭ كەڭ كۆلەملىك تەكشۈرۈشىدىن مەلۇم بولۇشىچە، خىتايلار نەچچە يۈزمىڭلىغان ئۇيغۇر ئاياللىرىغا مەجبۇرى ھامىلىدارلىقتىن ساقلىنىش ۋە بالا چۈشۈرۈش قاتارلىق ۋاسىتىلەرنى قوللانغان بولۇپ، شەرقىي تۈركىستاننىڭ تۈركىستاننىڭ جەنۇبىدىكى رايونلاردا تۇغۇش نىسبىتى كۆرۈنەرلىك تۆۋەنلەپ كەتكەن.

ئەنگىلىيە شەرقىي تۈركىستانغا مۇناسىۋەتلىك سودا ئالاقىنى توختاتتى

ئامېرىكا ئاۋازىنىڭ (VOA) 12 - يانۋاردىكى خەۋىرىگە كۆرە، ئەنگىلىيە ھۆكۈمىتى سەيشەنبە كۈنى شەرقىي تۈركىستاندىكى مەجبۇرىي ئەمگەككە باغلىنىشلىق مەھسۇلاتلارغا چېتىلىپ قېلىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن يېڭى تۈزۈملەرنى بەلگىلەيدىغانلىقىنى ئېلان قىلغان. خەۋەردە دېيىلىشىچە، ئەنگىلىيە تاشقى ئىشلار مىنىستىرى دومىنىك راب (Dominic Raab) پارلامېنتتا قىلغان سۆزىدە، خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان تۈرلۈك ئىرقىي قىرغىنچىلىق جىنايەتلىرىنى تىلغا ئالغان بولۇپ، ئەنگىلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ چوقۇم تەدبىر قوللىنىپ ئەنگىلىيە كارخانىلىرىنىڭ خىتايدىكى جازا لاگېرلىرى بىلەن چېتىشلىق بار مەھسۇلاتلارغا چېتىلىپ قالماستىن تەلەپ قىلغان. ئۇ يەنە بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا بېرىپ، ئۇ يەردىكى مەجبۇرىي ئەمگەككە سېلىش ۋە كىشىلىك ھوقۇق دەپسەندىچىلىكىنى تەكشۈرۈشى لازىملىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان. شۇنداقلا ئەنگىلىيەنىڭ خىتاي بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتە ئۆز قىممەت قارىشىنى ياكى دۆلەت بىخەتەرلىكىنى قۇربان قىلمايدىغانلىقىنى جاكارلىغان.

سابىق كانادا پارلامېنت ئەزاسى خىتاي كۆزىتىش ئۈسكۈنىلىرى شىركىتىنىڭ چەتئەل ۋاكالىتچىسى بولۇشتىن چېكىندى

فوكس خەۋەرلەر تورىنىڭ (Fox News) 12 - يانۋاردىكى خەۋىرىگە كۆرە، كالىفورنىيەنىڭ سابىق كېڭەش پالاتا ئەزاسى باربارا بوكسېر (Barbara Boxer) بۇ ھەپتە خىتاينىڭ كۆزىتىش ئۈسكۈنىلىرى شىركىتى بولغان خەيكاڭ شىركىتىگە (Hikvision) ۋاكالىتچى بولۇپ تىزىملىتىپ بولۇپ، ئارقىدىن قارارىدىن يېنىۋالغان. بۇ خىتاي شىركىتى 2019 - يىلى كانادا سودا مىنىستىرلىقى تەرىپىدىن خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا ئۇيغۇر قاتارلىق مىللەتلەرنى باستۇرۇشقا قاتناشقانلىقى بىلەن ئەيىبلەنپ، كانادا چەكلەنگەن بولۇپ، بوكسېر مەزكۇر شىركەتكە ۋاكالىتچى بولماقچى بولغىنىدىن كېيىن كۈچلۈك ئەيىبلەشكە ئۇچرىغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇ قارارىنى ئۆزگەرتكەن ۋە ۋاكالىتچىلىكتىن چېكىنگەن. ئېگىلىنىشىچە، خەيكاڭ شىركىتى دۇنيادىكى ئالدىنقى قاتاردىكى كۆزىتىش ئۈسكۈنىلىرى شىركىتى بولۇپ، 2016 - يىلدىن 2017 - يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا خىتاي ساقچىلىرى بىلەن 272 مىليون دوللارلىق توختام ئىمزالانغان ئىكەن.

خىتاي جاسۇسلىرى ئافغانىستاندا ساختا «ئۇيغۇر تېرورچىلىرى» پەيدا قىلىشقا ئۇرۇندى

قەھرىتان قىش تورىنىڭ 14 - يانۋاردىكى خەۋىرىگە كۆرە، ئافغانىستاندا ساختا «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام ھەرىكىتى» قۇرماقچى بولغان ئون خىتاي جاسۇسى ئافغانىستان دائىرلىرى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ خىتايغا قوغلانغان. خەۋەردە كۆرسىتىلىشىچە، 10 - دىكابىر ئافغانىستاندا قولغا ئېلىنغان ئون خىتاي جاسۇسى ئىچىدىكى لى ياڭياڭ خىتاينىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئاخبارات خادىمى دەپ قارىلانغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئۆيىدىن قورال - ياراق، ئوق - دورا ۋە زەھەرلىك چېكىملىكلەر تېپىلغان. ئافغان ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن قولغا چۈشكەن بۇ خىتاي جاسۇسلىرى دەسلەپتە تالىبان بىلەن ئالاقە قىلغانلىقى ئۈچۈن ئەيىبلەنگەن بولسىمۇ، تەكشۈرۈشنىڭ داۋاملىشىشىغا ئەگىشىپ، بۇ خىتاي جاسۇسلىرىنىڭ ئەسلى مەقسىتىنىڭ ساختا «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام ھەرىكىتى» قۇرماقچى بولغانلىقى ئوتتۇرىغا چىققان.

خىتاينىڭ كىشىلىك ھوقۇق دەپسەندىچىلىكىنى كۈچەيتىۋاتقانلىقى ئېلان قىلىندى

ئامېرىكا ئاۋازى تورىنىڭ 15 - يانۋاردىكى خەۋىرىدە دېيىلىشىچە، ئەنگىلىيە پارلامېنت ئەزالىرى خىتاينىڭ خىتاي ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدىكى بارلىق جايلاردا كىشىلىك ھوقۇق دەپسەندىچىلىكىنى كۈچەيتىۋاتقانلىقىنى ئىلگىرى سۈرگەن. ئەنگىلىيە كىشىلىك ھوقۇق تەشكىلاتىنىڭ يېڭى دوكلاتىغا ئاساسلانغاندا، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ كىشىلىك ھوقۇق ۋەزىيىتى يېقىنقى بەش يىلدىن بېرى زور دەرىجىدە ناچارلاشقان بولۇپ، خىتاي ھۆكۈمىتى شەرقىي تۈركىستاندىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىقتىن تارتىپ خوڭكوڭدىكى دېموكراتىيەنى رەھىمسىزلىكچە باستۇرۇشقا قەدەر يېڭى ۋاسىتىلەرنى قوللىنىپ كۆزىتىش تېخنىكىسىنى تەرەققى قىلدۇرۇش ئارقىلىق نازارەت قىلىشنى

كۈچەيتكەن. دوكلاتتا يەنە خىتاينىڭ شىزاڭدىكى باستۇرۇشنى كۈچەيتىۋاتقانلىقى ۋە خوڭكوڭ توغرىسىدا خىتاي - ئەنگلىيە بىرلەشمە خىتابنامىسىگە ئېغىر دەرىجىدە خىلاپلىق قىلغانلىقى تىلغا ئېلىنغان بولۇپ، خىتاينىڭ يەرلىك، سىستېمىلىق، كەڭ كۆلەملىك قىيىناشلىرى كۆرسىتىپ بېرىلگەن.

لاگېر شاھىدى گۈلبارار خاتىۋاجى لاگېر كەچۈرمىشلىرى ھەققىدە كىتاب يېزىپ نەشر قىلدۇردى

فرانسىيە 24 تورىنىڭ 16- يانۋاردىكى خەۋىرىدە دېيىلىشىچە، ئۈچ يىلنى خىتاينىڭ جازا لاگېرىدا ئۈچ يىل ئۆتكۈزگەن، خىتاينىڭ توزاق قۇرۇشى بىلەن فرانسىيىدىن خىتايغا قايتىپ قولىغا ئېلىنىش سوراققا تارتىلىش ۋە خورلىنىشقا ئۇچرىغان گۈلبارار خاتىۋاجى لاگېر كەچۈرمىشلىرى بايان قىلىنغان ئەسەرنى فرانسىيەدە فرانسۇز تىلىدا ئېلان قىلغان. خەۋەردە دېيىلىشىچە، گۈلبارار خاتىۋاجى 2016- يىلى خىتايدىكى ئۆزى ئىلگىرى ئىشلىگەن شىركەتنىڭ پىنسىيىگە چىقىش رەسمىيىتىگە ئىمزا قويۇشنى كۈچلۈك تەلەپ قىلىشى بىلەن شەرقىي تۈركىستانغا قايتقان ۋە قولىغا ئېلىنغان. ئۈچ يىللىق جاپالىق تۇرمۇشتىن كىيىن خىتايدىن قۇتۇلۇپ فرانسىيىدىكى ئائىلىسى بىلەن جەم بولغان گۈلبارار خانىم ئۆزىنىڭ يېغىدىن فرانسۇزچە نەشرىدىن چىققان كىتابىدا خىتاينىڭ سوراققا تارتىش، قىيىناش، ئاچ قويۇش، مېڭە يۇيۇش ۋە ئۆزى باشتىن كەچۈرگەن ياكى شاھىت بولغان مەجبۇرى تۇغماس قىلىۋېتىش قاتارلىق رەزىل قىلمىشلىرىنى تەپسىلىي بايان قىلغان.

ئەنگلىيە كىشىلىك ھوقۇقنى دەپسەندە قىلغۇچىلار بىلەن سودا كېلىشىمى ئىمزالاماسلىقى كېرەك

رويتېرس ئاگېنتلىقىنىڭ 17- يانۋاردىكى خەۋىرىگە كۆرە، ئەنگلىيە تاشقى ئىشلار مىنىستىرى دومىنىك راب (Dominic Raab) ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ كىشىلىك ھوقۇقنى دەپسەندە قىلىدىغان دۆلەتلەر بىلەن سودا قىلماسلىقى كېرەكلىكىنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئالدىنقى ھەپتە راب ئەنگلىيە شىركەتلىرىگە قارىتا يىغى تۈزۈملەرنى يولغا قويۇپ، شەرقىي تۈركىستانغا مۇناسىۋەتلىك تاۋارلارنى سېتىۋېلىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن تىرىشىدىغانلىقىنى ئېيتقان. خەۋەردە يەنە بىر قىسىم ئەنگلىيە پارلامېنت ئەزالىرىنىڭمۇ پارلامېنتنىڭ يۇقىرى پالاتاسىدا ئىرقىي قىرغىنچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان دۆلەتلەر بىلەن بولغان سودا كېلىشىمى توختىتىش ھوقۇقىنىڭ بېرىلىشى توغرىسىدىكى تەكلىپلەرنى ئويلىشىدىغانلىقى تىلغا ئېلىنغان.

2022- يىلدىكى خىتاي ئولىمپىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىنى بايقۇت قىلىش چاقىرىقى رەت

قىلىندى

ئامېرىكىدىكى Sprout Wired گېزىتىنىڭ 18- يانۋاردىكى خەۋىرىگە كۆرە، كانادا ئولىمپىك كومىتېتىنىڭ (COC) باش كاتىپى داۋىد شومېكەر (David Shoemaker) خىتايدىكى كىشىلىك ھوقۇق ۋەزىيىتىدىن ئەندىشە قىلىۋاتقانلىقىنى ئېيتىپ قىلغان بولسىمۇ، لېكىن 2022- يىللىق خىتاي

ئولمپىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىنى بايقۇت قىلىش توغرىسىدىكى پىكىرلەرنى رەت قىلغان. بىر قانچە دۆلەتلەرنىڭ سىياسەتچىلىرى خىتاينىڭ خوڭكوڭ ۋە شەرقى تۈركىستاندىكى كىشىلىك ھوقۇق دەپسەندىچىلىكى تۈپەيلى، 2022 - يىلى خىتايدا ئۆتكۈزۈلىدىغان قىشلىق ئولمپىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىنى بايقۇت قىلىشقا چاقىرىغان. خەۋەردە يەنە ئۇيغۇر، تىبەت، خوڭكوڭ ۋە خىتاي دىموكراتىك گۇرۇپپىلىرى ۋەكىللىرى خەلقئارالىق ئولمپىك كومىتېتىنىڭ، مەسئۇللىرى بىلەن كۆرۈشۈپ 2022 - يىللىق ئولمپىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىنىڭ يۆتكىلىشىنى تەلەپ قىلغانلىقى تىلغا ئېلىنغان.

ئامېرىكا دۆلەت ئىشلىرى مەھكىمىسى خىتاينىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ئۈستىدىن يۈرگۈزگەن باستۇرۇشلىرىنى ئىرقىي قىرغىنچىلىق دەپ ئاتىدى

ئامېرىكانىڭ دۆلەت ئىشلىرى كاتىپى مايك پومپىئو ۋەزىپىسى ئاخىرلىشىشقا بىر كۈن قالغاندا، يەنى 19 - يانۋار كۈنى ئامېرىكا دۆلەت ئىشلىرى مەھكىمىسىنىڭ ئورگان تور بېتىدە ئۆز نامىدا ماقالە ئېلان قىلىپ، خىتاينىڭ ئۇيغۇرلار ئۈستىدىن يۈرگۈزگەن باستۇرۇشلىرىنى ئىرقىي قىرغىنچىلىق دەپ ئاتىدى. پومپىئونىڭ بۇ ھەقتىكى ماقالىسىنىڭ تەرجىمىسى ئۇيغۇرلار ژۇرنىلىمىزنىڭ مۇشۇ سانىدا ئېلان قىلىندى.

بايدىن ھۆكۈمىتى تەختكە چىققاندىن كېيىن، پومپىئونىڭ بۇ باياناتىنى ئۆچۈرۈۋەتكەن.

ئۆتكۈر ئالماس تەييارلىدى

نۇسرەت غەنى

ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنگىلىيە پارلامېنتىدىكى ئاۋازى، پارلامېنت ئەزاسى
ھۆرمەتلىك نۇسرەت غەنى خانىم

ئۇيغۇرلار

The Uyghurs

ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە مەۋجۇدىيىتىنىڭ ژۇرنىلى

The Magazine of the Uyghur Culture and Survival

ئانا يۇرتۇڭ ئامان بولسا رەڭگى - رويىڭ سامان بولماس.